

Ποιοτικοί δείκτες ανά πεδίο ένταξης

Μαρία Λιάπη, Μαρία Κόντου

1. Εισαγωγικά

Στην έρευνά μας επικεντρωθήκαμε στην ανάδειξη ποιοτικών δεικτών, που βρίσκονται στο επίκεντρο της έρευνας διεθνώς σχετικά με την ένταξη μεταναστών και μεταναστριών, εκ των οποίων αναδύθηκαν σημαντικές διαστάσεις της κοινωνικής ένταξης μέσα από τις βιογραφικές αφηγήσεις των ίδιων των μεταναστριών. Αυτές οι διαστάσεις περιλαμβάνουν την ένταξη στην αγορά εργασίας, τη νομική ένταξη, την εκμάθηση γλώσσας, την εκπαίδευση και απόκτηση επαγγελματικών εφοδίων, την κοινωνική αναγνώριση, την οικογενειακή ζωή, την κοινωνική και πολιτιστική συμμετοχή, τη στέγαση, την πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες και την κοινωνική προστασία, την αίσθηση του ανήκειν και τη συγκρότηση ταυτοτήτων.

Στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε τυπικές πορείες και διαδικασίες που ανασυσταίνουν την πορεία προς την ένταξη, τη δράση των μεταναστριών, τα εμπόδια τα οποία αντιμετωπίζουν ή τις υποστηρικτικές δομές στις οποίες καταφεύγουν, και τις πολύτιμες λειτουργικότητες ζωής που αναπτύσσονται μέσα από τις βιογραφικές εμπειρίες. Οι ποιοτικοί δείκτες αποτυπώνουν τυπικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Η πολυπλοκότητα της κοινωνικής διαδικασίας απαιτεί διαφοροποιημένους δείκτες. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τυπικές πορείες σε συνάρτηση με κάθε διακριτό πεδίο, και θα διατυπώσουμε υποθέσεις για τους παράγοντες που οδηγούν στις διαφοροποιήσεις.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν παρουσιάζονται συνοπτικά οι ποιοτικοί δείκτες που αφορούν κυρίως βιογραφικές διαδικασίες, αλλά σε μερικές περιπτώσεις αποτυπώνονται ως αποσπάσματα, με αναφορές

από τις βιογραφικές αφηγήσεις, τις οποίες θεωρούμε αντιπροσωπευτικές και παραθέτουμε. Για να διασφαλίσουμε τη μη αναγνωρισιμότητα των αφηγητριών και για να προστατέψουμε την ιδιωτική τους σφαίρα, αλλάξαμε τα ονόματα και άλλα στοιχεία που μπορεί να τις κάνουν αναγνωρίσιμες (ανωνυμοποίηση).

2. Απασχόληση – Αγορά εργασίας

Σε ό,τι αφορά στην επαγγελματική ένταξη, το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στις διαδικασίες, δυνατότητες και περιορισμούς για τη μετάβαση από την περιφέρεια/περιθώριο προς το κέντρο της αγοράς εργασίας, με άλλα λόγια στην κινητικότητα στην αγορά εργασίας και ιδιαίτερα στην «ένταξη στην “κανονική” αγορά εργασίας», για την αντιμετώπιση της εργασιακής επισφάλειας και τα περιθώρια διατήρησης ή βελτίωσης της θέσης αυτής. Με άλλα λόγια, ο ποιοτικός δείκτης παρακολουθεί και αποτιμά τη δυναμική παγίωσης αυτής της κινητικότητας ως προς ανασχετικούς (ενδογενείς και εξωγενείς) ή υποστηρικτικούς παράγοντες.

Στη μελέτη που πραγματοποιήσαμε η έμφαση δόθηκε σε στοιχεία που φωτίζουν τις βιογραφικές διαδικασίες και που εξειδικεύουν και διαφοροποιούν την έννοια της επαγγελματικής ένταξης. Φτάνουμε, έτσι, σε μια εικόνα των διαφορετικών (δυνατών) εξελίξεων που συνιστούν τον ποιοτικό δείκτη «επαγγελματική ένταξη» και τον οργανώνουν γύρω από τυπικές γενεσιουργές γραμμές.

Οι αφηγήσεις ζωής μάς επιτρέπουν να αναλύσουμε τις δομικές αφετηρίες και αλλαγές στην πορεία εργασιακής ένταξης των μεταναστριών, τις διαδρομές και μεταβάσεις από ένα στάδιο σε άλλο: τόσο στο περιθώριο της αγοράς εργασίας, δηλαδή τις άτυπες μορφές εργασίας (όπως οι οικιακές υπηρεσίες), όσο και από το περιθώριο προς τους κεντρικότερους τομείς της δηλωμένης και καλύτερα αμειβομένης εργασίας. Επιπλέον, μάς επιτρέπουν να εντοπίσουμε τα κομβικά σημεία της αλλαγής, τους ενταξιακούς πόρους που εξασφαλίζουν στην πορεία, καθώς και τις βιογραφικά εγκιβωτισμένες πολύτιμες λειτουργικότητες των μεταναστριών που αναπτύσσονται τόσο στη φάση της πρώτης κοινωνικοποίησης, όσο και μέσα από τις συνθήκες και τα βιώματα στη μεταναστευτική κοινωνική πραγματικότητα. Οι τελευταίες

προσδιορίζουν την ποιότητα της κοινωνικής ένταξης σύμφωνα με τις βιογραφικές ανάγκες και σχεδιασμούς αλλά και την ικανότητα δράσης των μεταναστριών.

Αυτές οι διαδρομές εμφανίζονται ως αποτέλεσμα εμπρόθετης δράσης που οι μετανάστριες αναπτύσσουν προκειμένου να διαχειριστούν τους δομικούς περιορισμούς και να διαπραγματευτούν την ένταξη και παραμονή τους στην απασχόληση. Δίνουν, επίσης, τη δυνατότητα καταγραφής της ενταξιακής δυναμικής που βιώνουν, και μάλιστα σε συνθήκες μιας οικονομικής κρίσης που μεταβάλλει δραματικά τους όρους για την πραγμάτωση αλλά και διατήρηση τόσο του δικαιώματος στην εργασία, όσο και άλλων δικαιωμάτων και πολύτιμων λειτουργικοτήτων ζωής.

Ο τομέας της αγοράς εργασίας για οικιακές υπηρεσίες, όπως ο καθαρισμός και η φροντίδα ηλικιωμένων και παιδιών, αποδεικνύεται ότι παίρνει μια απόλυτα κεντρική θέση σε αυτές τις πορείες, τόσο ως σημείο εκκίνησης και χώρος παραμονής, όσο και ως σημείο επαναφοράς και νέας εκκίνησης,¹ ειδικά σε περιπτώσεις δύσβατων μεταβάσεων από ένα στάδιο στο άλλο. Λόγω της κεντρικότητας αυτού του ουσιαστικά πολυδιασπασμένου χώρου εργασίας, δομούμε τον δείκτη για την ένταξη στην απασχόληση γύρω από την πρόσβαση και την υπέρβαση των οικιακών υπηρεσιών.

Στα επόμενα θα αναφερθούμε στην πορεία ένταξης των μεταναστριών με σημείο εκκίνησης τις οικιακές υπηρεσίες και την σταδιακή μετάβαση σε άλλους τομείς της αγοράς εργασίας. Μια άλλη πορεία ένταξης αποτελεί η ένταξη στον τομέα πρότερης επαγγελματικής κατάρτισης και ταυτότητας και οι διαφοροποιήσεις σχετικά με τις συνθήκες ένταξης που εμπεριέχουν οι διαφορετικοί τομείς της αγοράς εργασίας, καθώς και η δυνατότητα της (διπλής) διεθνικής ένταξης. Διαπιστώσαμε ιδιαίτερες συνθήκες εργασιακής ένταξης για αυτές που

1. Το γεγονός της μεγάλης συγκέντρωσης μεταναστριών σε επισφαλείς, χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας συχνά χωρίς κατοχύρωση εργασιακών δικαιωμάτων, όπως στην περίπτωση της εργασίας στον άτυπο τομέα και ιδιαίτερα στον οικιακό τομέα, έχει με σχετική επάρκεια και από διαφορετικές επιστημονικές σκοπιές διερευνηθεί τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς. Βλ., σχετικά, Ζαραφωνίτου Χρ., κ.ά. (2014), «Η κοινωνική ένταξη των μεταναστριών στην ελληνική κοινωνία. Η συμβολή της βιβλιογραφικής επισκόπησης», στο Τσίγκανου Ι., Μαράτου-Αλιπράντη Λ. (επιμ.), *Γυναίκες μετανάστευση στην Ελλάδα: Οδικός χάρτης πολιτικών κοινωνικής ένταξης*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 243-286.

έχουν βιώσει τη βία της σωματεμπορίας. Τέλος διαπιστώσαμε την ιδιαιτερότητα των διαδρομών ένταξης σε αγροτικούς χώρους και μικρά τουριστικά νησιά ως εντελώς διαφορετικές σχετικά με το ρόλο των οικιακών υπηρεσιών και τη διάρκεια της απασχόλησης.

2.1. Οικιακές υπηρεσίες

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με την εργασιακή ένταξη και περιχαράκωση στον τομέα των οικιακών υπηρεσιών στους αστικούς χώρους, τις διαδρομές μέσα στον τομέα των οικιακών υπηρεσιών για την επανάκτηση του ελέγχου πάνω στην ιδιωτική ζωή και της αυτονομίας, καθώς και τη βελτίωση των όρων εργασίας και αμοιβής και, τέλος, με τις δυνατότητες περιθωριακής κοινωνικής ένταξης με περιορισμένη ικανότητα δράσης.

Οι περισσότερες μετανάστριες στο δείγμα μας σε αστικούς χώρους εργάζονται ή εργάστηκαν στον τομέα των οικιακών υπηρεσιών, ο οποίος αποδεικνύεται να είναι σημείο εκκίνησης και επανεκκίνησης στην αγορά εργασίας, αλλά και χώρος μακρόχρονης εργασιακής παραμονής, περιχαράκωσης και περιθωριοποίησης. Χαρακτηρίζεται από μια σειρά διαφορετικών τύπων εργασιακών σχέσεων (εσωτερική/εξωτερική, ένας ή περισσότεροι εργοδότες, καθαρισμός ή φροντίδα και καθαρισμός) και περιεχόμενου εργασίας, τις περισσότερες φορές με τη μορφή άτυπης εργασίας.

Οι περισσότερες μετανάστριες, ιδιαίτερα αυτές που έρχονται χωρίς την οικογένεια τους στην Ελλάδα, ακόμα και αν έχουν ειδίκευση και επαγγελματική πείρα σε άλλους τομείς της αγοράς εργασίας, αρχίζουν εργασία, με λίγες ή χωρίς γνώσεις της ελληνικής γλώσσας, ως εσωτερικές στη φροντίδα ηλικιωμένων. Η εργασιακή κινητικότητα που αναπτύσσουν οι εργαζόμενες οι οποίες κατοικούν στο σπίτι του εργοδότη, δηλαδή στο χώρο εργασίας τους, αφορά στην αλλαγή εργοδότη με την ελπίδα καλύτερων συνθηκών δουλειάς, διαβίωσης και πληρωμής. Σημαντικό σημείο αλλαγής είναι το πέρασμα της μετανάστριας από την εργασία ως εσωτερικής σε εξωτερική, από τη φροντίδα ηλικιωμένων στις υπηρεσίες καθαριότητας. Η αλλαγή αυτή εξασφαλίζει την επανάκτηση του ελέγχου πάνω στην ιδιωτική ζωή, τον ιδιωτικό χώρο και τον ελεύθερο χρόνο, και ανοίγει για τη μετανάστρια τη δυνατότητα για οικογενειακή ζωή, με άλλα λόγια εξασφαλίζει τη δυνατότητα πραγ-

μάτωσης βασικών πολύτιμων λειτουργικοτήτων που έμεναν απραγματοποιήσιμες στα πλαίσια της σχέσης εργασίας ως εσωτερικής. Στα επόμενα κεφάλαια η Μαρία Θανοπούλου και η Αμαλία Φραγκίσκου αναπτύσσουν το θέμα των πολύτιμων λειτουργικοτήτων των μεταναστριών που εργάζονται στον ιδιωτικό χώρο των εργοδοτών ως εσωτερικές και την προβληματική της μη ικανοποίησης βασικών λειτουργικοτήτων. Η μετάβαση από τη μία κατάσταση στην άλλη προϋποθέτει τη συσσώρευση ενταξιακών πόρων, όπως γνώσεις της γλώσσας και δικτύωση με άλλες μετανάστριες/συμπατριώτισσες, τόσο για μείωση των εξόδων μέσω συγκατοίκησης, όσο και για την απόκτηση κάποιας εποπτείας στην αγορά εργασίας και την εύρεση εργοδοτών/τριών.

Η εργασία της μετανάστριας ως εξωτερικής συνήθως στις υπηρεσίες καθαριότητας με την ώρα, επιβάλλει συνεχή εγρήγορση για νέους εργοδότες, εργασία για πολλαπλούς εργοδότες, και απώλεια χρόνου σε απλήρωτες μετακινήσεις. Γι' αυτό και για πολλές συνιστά ουσιαστική βελτίωση των όρων εργασίας όταν βρουν εργασία σε μία μόνο οικογένεια με πλήρη απασχόληση. Αυτού του είδους η εργασιακή σχέση, όμως, τείνει να αναπαράγει, όπως δείχνουν οι συνεντεύξεις μας, τις δομές απαίτησης διαθεσιμότητας που αντιμετωπίζουν οι εσωτερικές εργαζόμενες, μιας και οι εργοδότες ζητούν προσαρμογή στις ανάγκες τους εις βάρος των οικογενειακών αναγκών των μεταναστριών.

Η εργασία στις οικιακές υπηρεσίες παρουσιάζει ιδιαιτερότητες αναφορικά με τις συνθήκες κοινωνικής ένταξης. Η ιδιοτυπία του εργασιακού χώρου (ο ιδιωτικός χώρος του/της εργοδότη/τριας) και του περιεχομένου της εργασίας (οικογενειακή εργασία και φροντίδα) τοποθετεί τη μορφή αυτή εργασίας κάτω από την επίδραση τόσο της οικογενειακής όσο και της οικονομικής λογικής (Kontos 2013). Η ιδέα της «δήθεν οικογενειακής σχέσης», που συχνά χρησιμοποιείται από εργοδότες και εργαζόμενες για να προσδιορίσουν τη σχέση που συνεπάγεται η πληρωμένη εργασία φροντίδας, εμπεριέχει αντιφάσεις, διότι αποκρύπτει την υφιστάμενη εργασιακή σχέση και τη συχνή καταστρατήγηση των εργασιακών δικαιωμάτων των μεταναστριών. Η οικονομική εργασιακή σχέση επικαλύπτεται από δήθεν οικογενειακές λογικές, που διευκολύνουν τον εργοδότη στην απαίτηση ευέλικτης απασχόλησης και περισσότερων ωρών εργασίας χωρίς πληρωμή υπερωρίας.

Η ιδιότυπη σχέση εργασίας στον ιδιωτικό χώρο μπορεί όμως να οδηγήσει και σε σχέσεις μέσα από τις οποίες οι εργοδότες προσφέ-

ρουν βοήθεια και υποστήριξη στη μετανάστρια στην πορεία κοινωνικής ένταξης, π.χ. στην τακτοποίηση της άδειας εργασίας, ή την εκμάθηση της γλώσσας, ή προσφέροντας στη μετανάστρια την κοινωνική αναγνώριση που χρειάζεται σε επίπεδο ανθρώπινων σχέσεων. Έτσι, οι εργοδότες παίζουν σε μερικές περιπτώσεις υποστηρικτικό ρόλο στην ενταξιακή διαδικασία και συντελούν στην πραγμάτωση πολυτίμων λειτουργικοτήτων των μεταναστριών.

Οι διάφορες εθνικότητες παρουσιάζουν διαφορετικούς τύπους κινητικότητα. Ενώ οι μετανάστριες από την Αλβανία, ιδιαίτερα οι ομογενείς, αναπτύσσουν σύντομα στόχους εξόδου από τον τομέα των οικιακών υπηρεσιών, έχοντας στόχους τα κεντρικότερα σημεία της αγοράς εργασίας, οι περισσότερες γυναίκες από τις Φιλιππίνες παραμένουν σε αυτόν, όπως και οι γυναίκες από Αφρικανικές χώρες και αρκετές από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Εδώ γίνεται ορατός ο ρόλος των πόρων, της πρόσβασης σε προνομιούχο καθεστώς παραμονής των ομογενών αλλά και της πρόσβασης σε οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα που χαρακτηρίζουν τη μετανάστευση από την Αλβανία σε σχέση με άλλους πληθυσμούς αυτόνομης και μοναχικής μετανάστευσης γυναικών.

2.2. Η σταδιακή μετάβαση σε άλλους τομείς της αγοράς εργασίας

Στο υποκεφάλαιο αυτό τίθεται το ζήτημα της εξόδου από τις οικιακές υπηρεσίες και του αγώνα ένταξης σε κεντρικότερους τομείς της αγοράς εργασίας. Όπως καταδείχθηκε, η πρόσφατη οικονομική κρίση αποτελεί περιοριστικό όριο για την επιτυχία των σχετικών προσπαθειών.

Η διαδρομή από την άτυπη οικιακή εργασία σε άλλους λιγότερο περιθωριακούς, αν και πιθανώς επίσης άτυπους τομείς της αγοράς εργασίας, είναι μια διαδικασία που διαφαίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις του δείγματός μας και ιδιαίτερα ευκρινώς στην αφήγηση της Λίλας, από την Αλβανία, 38 ετών, μπιέρας μιας κόρης 19 ετών, εγκατεστημένης μέχρι πρότινος στην Κρήτη, και τώρα στην Αθήνα.

Μέσα σε αυτή την αφήγηση διαγράφεται η συμπλοκή της επαγγελματικής κινητικότητας με το πολιτιστικό και εκπαιδευτικό κεφάλαιο που η Λίλα συσώρευσε στην προγενέστερη της μετανάστευσης

φάση κοινωνικοποίησης, μέσα σε μια παραδοσιακή αλλά συγχρόνως πολιτικοποιημένη οικογένεια, τις σοσιαλιστικές αντιλήψεις για την κοινωνική ισότητα γενικά, καθώς και την κοινωνική σημασία/αξία της παιδείας και της μάθησης. Η μετανάστρια εμπλουτίζει τα διαθέσιμα αυτά κεφάλαια και τα προσαρμόζει στις απαιτήσεις της ελληνικής αγοράς εργασίας, π.χ., μαθαίνοντας ελληνικά και αγγλικά και αργότερα σπουδάζοντας στο πανεπιστήμιο παράλληλα με τη δουλειά της, τη φροντίδα για την κόρη της και την πολιτική της δράση. Αυτά τα κεφάλαια αποδεικνύονται σημαντικοί *ενταξιακοί πόροι* και εξυπηρετούν την πραγμάτωση των *πολυτίμων λειτουργικοτήτων* ζωής της που ανέπτυξε στη φάση κοινωνικοποίησης στη χώρα προέλευσης: επιθυμία για μόρφωση, αυτοπραγμάτωση, αυτοεξέλιξη, αυτονομία, και επαγγελματισμό. Οι εμπειρίες ρατσισμού και ξενοφοβίας στην Ελλάδα δραστηριοποιούν μία ακόμα πολύτιμη λειτουργικότητα ζωής, την ισότητα στις κοινωνικές σχέσεις και το δικαίωμα για την εθνική ταυτότητα. Οι πολύτιμες λειτουργικότητες γίνονται τόσο κίνητρα όσο και καθοδηγητικά στοιχεία στην πορεία ενσωμάτωσης και βελτίωσης της θέσης στην αγορά εργασίας.

Οι πολύτιμες λειτουργικότητες ζωής μοιάζουν όχι μόνο να σηματοδοτούν στόχους για την εμπρόθετη και ενταξιακά καθοριστική δράση, αλλά να είναι και ενταξιακός πόρος, μιας και παράγουν κίνητρα και ενέργεια για ενταξιακή δράση και υπέρβαση των δυσκολιών, και μπορεί να αποτελέσουν εργασιακό προσόν όταν καταστούν πηγή εντατικοποίησης και απόδοσης της εργασίας.

Ως ισχυρός ενταξιακός πόρος και κοινωνικό κεφάλαιο αναδεικνύεται επίσης η παρουσία της οικογένειας. Η οικογενειακή μετανάστευση προσέφερε προστασία και προσανατολισμό ειδικά στην πρώτη φάση της μετανάστευσης. Η έμφυλη διάσταση των πολύτιμων λειτουργικοτήτων είναι εμφανής, καθώς η μητρότητα έρχεται στο επίκεντρο αυτών των λειτουργικοτήτων, προπάντων όταν οι πολύτιμες λειτουργικότητες του παιδιού φαίνονται να είναι σε κίνδυνο, είτε λόγω του χωρισμού των γονέων και τη διάσπαση της οικογένειας, είτε λόγω του ρατσισμού στο σχολείο που απειλεί την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και την ψυχική του υγεία.

Στην αφήγηση της Λίλας διακρίνουμε επιπλέον τον *πολύπλοκο και αμφίρροπο ρόλο των στοιχείων που μπορούν να λειτουργήσουν ως ενταξιακοί πόροι*. Η οικογένεια καταγωγής αποτελεί ένα βασικό χώρο προ-

στασίας για εκείνη και την κόρη της: ο γάμος της με ομογενή που συνιστά πηγή προνομιακού νομικού καθεστώτος και που, συν τοις άλλοις, διευκόλυνε την εισαγωγή της στο πανεπιστήμιο. Συγχρόνως, όμως, η έμφυλη υπερπροστατευτικότητα/έλεγχος της οικογένειας καταγωγής γίνεται περιοριστική: η οικογένεια καταγωγής αποδεικνύεται ένα αμφίρροπο πλέγμα προστασίας, προνομίων, καταπίεσης και αλλοτρίωσης συγχρόνως.

Η πορεία της στην αγορά εργασίας αποκαλύπτει τα *κομβικά βιογραφικά σημεία αλλαγής* και μετάβασης από το ένα στάδιο στο άλλο. Τέτοια στάδια είναι η άτυπη σε αντίθεση με την τυπική εργασία, οι διάφοροι τομείς της αγοράς εργασίας με διαφορετική ποιότητα συνθηκών εργασίας, αυτονομίας και επαγγελματισμού. Τα στάδια της εργασιακής ένταξης στην προκείμενη περίπτωση είναι τα εξής:

- Είσοδος στην *άτυπη εργασία στον τομέα των οικιακών υπηρεσιών/καθαρισμό*.
- Μετάβαση από την άτυπη εργασία στις οικιακές υπηρεσίες, στην *τυπική εργασία, στον τουρισμό*.
- Εισαγωγή στο *πανεπιστήμιο* παράλληλα με την εργασία στον τουρισμό.
- Αποφοίτηση από το πανεπιστήμιο και προοπτική κοινωνικής ανόδου, αναζήτηση *εργασίας σύμφωνα με τα πανεπιστημιακού επιπέδου προσόντα* με παράλληλη όμως άτυπη εργασία ξανά στον οικιακό τομέα όσο διαρκεί η φάση της αναζήτησης.

Η μετάβαση από το ένα επίπεδο στο άλλο απαιτεί τόσο την κινητοποίηση κοινωνικών δικτύων όσο και την απόκτηση νέων γνώσεων, καθώς και μεγάλη προσπάθεια. Η πορεία είναι μεν ανοδική, συγχρόνως όμως οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στη σημερινή οξεία οικονομική κρίση παρεμποδίζουν την πραγματοποίηση του στόχου, μιας και η φάση της εύρεσης εργασίας στο πεδίο των ακαδημαϊκών προσόντων παρατείνεται και ο κίνδυνος επιστροφής στο πρότερο στάδιο των οικιακών υπηρεσιών, είναι ορατός.

Πέρα των *ενταξιακών πόρων* και των *πολυτίμων λειτουργικότητων* διαβλέπουμε τις *στρατηγικές* που η αφηγήτρια ανέπτυξε για να προωθήσει την εργασιακή της ένταξη και να πραγματοποιήσει τις πολύτιμες λειτουργικότητες ζωής.

- Επιδεικνύει *μέγιστη μεθοδικότητα* στη μάθηση της ελληνικής και της αγγλικής γλώσσας που θα της επιτρέψει να αφήσει τις οικιακές

εργασίες και να περάσει σε άλλον τομέα της αγοράς εργασίας, τον τουριστικό τομέα.

- Αναπτύσσει επικοινωνιακές στρατηγικές και δημιουργεί έτσι κοινωνικές σχέσεις στο καινούργιο περιβάλλον. Ενδιαφέρουσα είναι η ιδιότυπη επικοινωνία ισότητας στο χώρο εργασίας με τις εργοδότες της. Κάτω από πρόσφορες συνθήκες, αναπτύσσει σχέσεις γυναικείας αλληλεγγύης που υλοποιούνται σε συζητήσεις και ανταλλαγές βιβλίων γύρω από κοινά ενδιαφέροντα. Αυτές οι σχέσεις με τις εργοδότες έγιναν βάση ενδυνάμωσης και διεύρυνσης της ικανότητας δράσης της, μιας και την στήριξαν στην προσπάθεια της να χειραφετηθεί από την οικογενειακή καταπίεση.

Ενώ οι σχέσεις εργοδοτριών και μεταναστριών στον οικιακό τομέα περιγράφονται στη βιβλιογραφία ως κατ' εξοχήν σχέσεις εκμετάλλευσης (Anderson 2000), στην αφήγηση της Λίλας βλέπουμε μια ιδιαίτερα θετική και υποστηρικτική σχέση, και τη μορφή της «καλής εργοδότης» που αναγνωρίζει τις ανάγκες της εργαζόμενης και νοιάζεται (Kontos et al. 2009). Ο υποστηρικτικός ρόλος της εργοδότης στην κοινωνική ένταξη, υπό την έννοια της πραγμάτωσης πολύτιμων λειτουργικοτήτων γίνεται εμφανής. Είναι περισσότερες οι μετανάστριες από την Αλβανία στο δείγμα μας που αναφέρονται σε αυτό τον τύπο σχέσης με τους εργοδότες/τριες, και μερικές κάνουν πιο ορατή τη συνύπαρξη υποστήριξης και υποτίμησης. Το θέμα του «καλού εργοδότη» εμφανίζεται, όμως, και σε αρκετές από τις αφηγήσεις και των άλλων εθνικών ομάδων.

Η δραστηριοποίησή της στον αγώνα για τα δικαιώματα των μεταναστών και μεταναστριών της δίνουν τη δυνατότητα να διευρύνει τις επικοινωνιακές της ικανότητες και τις γνώσεις της για την ελληνική κοινωνία, σημαντικά εφόδια για τη διεύρυνση του κοινωνικού της κεφαλαίου, ιδιαίτερα σε σχέση με τους ντόπιους και την επιτυχή περάτωση των σπουδών της καθώς και την αναζήτηση εργασίας σύμφωνα με την επιστημονική της ειδικευση.

Σε αυτή την αφήγηση έχουμε μάλλον προνομιακές συνθήκες ένταξης τόσο από την άποψη του πολιτισμικού, εκπαιδευτικού και κοινωνικού κεφαλαίου, του νομικού καθεστώτος ως συζύγου ομογενούς, όσο και από την σκοπιά του χώρου, της επαρχιακής πόλης με έναν πιο ισχυρό κοινωνικό ιστό από τα μεγάλα αστικά κέντρα.

2.3. Εργασιακή ένταξη στο πλαίσιο πρότερης επαγγελματικής κατάρτισης και ταυτότητας

Στο υποκεφάλαιο αυτό μας απασχολούν ζητήματα όπως η εργασιακή ένταξη στο πλαίσιο της πρότερης επαγγελματικής κατάρτισης και ταυτότητας, η δυνατότητα αξιοποίησης των ειδικοτήτων και οι ιδιαιτερότητες της αγοράς εργασίας ως βάσεις για δυνατότητες εργασιακής και κοινωνικής ένταξης, ο κεντρικός ρόλος κοινωνικών δικτύων για την πρόσβαση στο χώρο επαγγελματικής κατάρτισης, οι αποκλίνουσες πορείες σε δύο εκ διαμέτρου αντίθετους τομείς εργασίας: τα προστατευμένα /κλειστά επαγγέλματα και τη μεταποίηση.

Πολλές μετανάστριες, ειδικά από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, έρχονται στην Ελλάδα με επαγγελματική εκπαίδευση και πείρα, αλλά δεν μπορούν να αξιοποιήσουν τα επαγγελματικά τους προσόντα στην ελληνική αγορά εργασίας. Είναι αναγκασμένες να εργάζονται στους περιθωριακούς τομείς της αγοράς εργασίας. Οι περισσότερες μετανάστριες στο δείγμα μας απασχολούνται και κινούνται στους τομείς της αγοράς εργασίας στους οποίους υπάρχει ζήτηση φτηνής μεταναστευτικής εργατικής δύναμης, όπως ο τομέας των οικιακών υπηρεσιών και της φροντίδας, ο καθαρισμός, ο τουρισμός, το λιανικό εμπόριο, και τα εστιατόρια. Πολύ λίγες κατορθώνουν να εργαστούν στον τομέα της εκπαίδευσής τους και της επαγγελματικής τους εμπειρίας.

Στο δείγμα μας έχουμε δύο περιπτώσεις μεταναστριών που μπόρεσαν να βρουν θέση εργασίας στον τομέα της ειδικότητάς τους και να πραγματώσουν έτσι μια πολύτιμη λειτουργικότητα ζωής, διατηρώντας την επαγγελματική τους ταυτότητα στην προσπάθεια να εργαστούν στο εξωτερικό. Και στις δύο περιπτώσεις, οι γυναίκες κατόρθωσαν να παρακάμψουν τον τομέα των οικιακών υπηρεσιών και να ενταχθούν αμέσως στον εργασιακό τομέα της ειδικότητάς τους. Οι συνθήκες εργασίας και διατήρησης της εργασίας διαφέρουν σε αυτές τις δύο περιπτώσεις διαμετρικά σε ό,τι αφορά στους όρους πραγμάτωσης άλλων πολύτιμων λειτουργικοτήτων, όπως η συναδελφικότητα, η σιγουριά της θέσης εργασίας, η αμοιβή, η τυπικότητα της εργασιακής σχέσης και η σταθερότητα του νομικού καθεστώτος που αυτή συνεπάγεται. Οι δύο διαφορετικοί τομείς που παραδειγματικά αντιπαραβάλλουμε εδώ –τομέας της οδοντιατρικής και ο τομέας της μεταποίησης, συγκεκριμένα της παραγωγής ρούχων/νυφικών– έχουν διαφορετικές

συνθήκες οργάνωσης της εργασίας και είναι διαφορετικά εκτεθειμένοι στην κρίση και τον ανταγωνισμό παραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο. Δύο διαφορετικές εκβάσεις στην κρίση διαφαίνονται. Η παραμονή της οδοντιάτρου από τη μία μεριά, και η μερική αποχώρηση της εργαζόμενης στη μεταποίηση και εγκατάσταση της στο διεθνικό εργασιακό χώρο, από την άλλη.

Οι περισσότερες ειδικότητες δεν μεταφέρονται στη χώρα μετανάστευσης, και αυτό επειδή είναι άμεσα συνδεδεμένες με τον πολιτιστικό και ιστορικό χώρο από τον οποίο προέρχονται. Οι γνώσεις που προσέφεραν οι σπουδές ιατρικής/οδοντιατρικής στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες μοιάζουν να απειλούνται λιγότερο από άλλες ειδικότητες με το στίγμα της ξεπερασμένης τεχνολογίας και η ιατρική/οδοντιατρική μπορεί θεωρητικά να ασκηθεί από μετανάστριες όταν εκπληρωθούν συγκεκριμένοι όροι, όπως η αναγνώριση του διπλώματος. Αλλά ακόμα και σε αυτόν τον τομέα δεν είναι όλες σε θέση να πραγματώσουν την επανεκκίνηση στον επαγγελματικό τους χώρο. Η πορεία της Μαρί, οδοντιάτρου από τη Γεωργία που δεν μπόρεσε να βρει πρόσβαση στο επάγγελμα της και εργάζεται ως αποκλειστική νοσοκόμα, μας δείχνει ότι χρειάζονται μία σειρά από προϋποθέσεις για την επίτευξη αυτού του στόχου. Αυτές τις προϋποθέσεις τις βρίσκουμε στην περίπτωση της Έλενας, οδοντιάτρου από τη Γεωργία. Σε αντίθεση με την Μαρί, η Έλενα² βρίσκει από την αρχή μια υποστηρικτική δομή για την πορεία προς την εργασιακή ένταξη στο χώρο της ειδικότητάς της. Η δίοδος στην ελληνική αγορά εργασίας ήταν μια ΜΚΟ στον τομέα της ιατρικής περίθαλψης που την καθοδήγησε να προσφέρει μασάζ, μια επιπλέον δική της ειδικότητα, δηλαδή να εργαστεί στον ιατρικό τομέα αλλά κάτω από το επαγγελματικό της επίπεδο, και αργότερα να εργαστεί μαζί τους ως οδοντίατρος άτυπα αλλά με αμοιβή. Αυτή η ΜΚΟ γίνεται πολύτιμος βοηθός στην προσπάθεια εργασιακής και κοινωνικής ένταξής της, τόσο αναφορικά με την ένταξή της αρχικά στην άτυπη παραϊατρική εργασία, όσο και στη φροντίδα των παιδιών και την εκμάθηση της γλώσσας. Η Έλενα διηγείται την ιστορία της και την εγκατάστασή της στην Ελλάδα σαν μια ιστορία επιτυχίας αναγνωρίζοντας το ρόλο της

2. Η Έλενα, όπως η Λίλα, φέρνει μαζί της σημαντικό πολιτιστικό, εκπαιδευτικό και επαγγελματικό κεφάλαιο που είναι συνυφασμένα με την κοινωνική θέση της οικογένειάς καταγωγής στην κοινωνία προέλευσης. Όλα αυτά συντελούν στην πραγμάτωση ενός κοινωνικού κεφαλαίου, όταν έρχονται στην Ελλάδα.

ΜΚΟ στην πρώτη αποφασιστική φάση της ένταξης. Η είσοδος στον τομέα της ειδικότητάς της – η προσπάθεια αναγνώρισης του διπλώματος και η αναζήτηση δουλειάς – είναι όμως δική της και μόνο επιτυχία. Ο χώρος δουλειάς της σε ένα μεγάλο οδοντιατρείο χαρακτηρίζεται από συνέχεια, είναι συλλογικός και η ίδια τονίζει ότι οι σχέσεις στο χώρο δουλειάς είναι απόλυτα αρμονικές και παρομοιάζει το εργασιακό team στο οποίο ανήκει σαν «μια οικογένεια». Έτσι, η Έλενα δείχνει ότι βιώνει το χώρο εργασίας όχι μόνο σαν χώρο αναγνώρισής της ως καλής επαγγελματία και επιστημόνισσας, αλλά και ως συνανθρώπου.

Η επιτυχής ένταξη στην αγορά εργασίας και στον κοινωνικό περίγυρο συνοδεύεται από τη διεύρυνση των ικανοτήτων δράσης και την πραγμάτωση πολύτιμων λειτουργικοτήτων της μετανάστριας, την επαγγελματική αποκατάστασή της, τη ζωή με τα παιδιά της, την ευημερία των παιδιών της, και τη συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή της πόλης. Ειδικά η τελευταία λειτουργικότητα αναφέρεται από πολλές μετανάστριες, ιδιαίτερα αυτές που έχουν ένα υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, αλλά σαν μια λειτουργικότητα που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί στον ελληνικό χώρο.

Μία περίπτωση ένταξης στην τομέα ειδικότητάς της, που όμως διαφέρει ριζικά από την περίπτωση της Έλενας ως προς τις προσπάθειες που κατέβαλλε για κοινωνική ένταξη και πραγμάτωση άλλων από την εργασιακή ένταξη πολύτιμων λειτουργικοτήτων, είναι η Μάνα, 42 ετών από τη Γεωργία παντρεμένη, μητέρα 3 κοριτσιών, η οποία σπούδασε μοντελίστ/πατρονίστ στη Γεωργία.³ Η πορεία της Μάνας στον τομέα της μεταποίησης (παραγωγής ρούχων/νυφικών) στον οποίο κινείται χαρακτηρίζεται λιγότερο από συνέχεια και ταυτοτική ένταξη στην ελληνική κοινωνία από ό,τι η πορεία της Έλενας, πράγμα που μπορεί να αποδοθεί στις δυναμικές του ειδικού οικονομικού χώρου: π.χ. η βιοτεχνία των ρούχων και νυφικών βρίσκεται σε κρίση εξαιτίας του παγκόσμιου ανταγωνισμού παραγωγής - πράγμα που δεν ισχύει για την οδοντιατρική. Έτσι, η Μάνα παρά την εργασιακή ένταξή της εξακολουθεί να βρίσκεται σε οικονομική δυσχέρεια.

3. Ήρθε στην Ελλάδα για να επισκεφτεί τη μητέρα της που εργάζεται εδώ, χωρίς να σχεδιάζει να μείνει, όμως παρέμεινε για οικογενειακούς λόγους, για να συμπαρασταθεί στην εγχείρηση της αδελφής της και μετά γιατί παντρεύτηκε. Βρέθηκε δηλαδή στη μετανάστευση λόγω οικογενειακών συγκυριών και εξαρτήσεων. Είναι μια μετανάστρια χωρίς πρόθεση.

Η Μάνα βρήκε ήδη από την αρχή, με τη βοήθεια του οικογενειακού και εθνοτικού δικτύου, δουλειά σε ένα εργαστήριο για νυφικά. Αυτοπροσδιορίζεται ως καλλιτέχνης, έχει μεράκι γι' αυτό που φτιάχνει, αγαπάει τη δουλειά της και είναι υπερήφανη γι' αυτή. Νιώθει τη διαρκή ανάγκη να βελτιώνεται και να μαθαίνει νέες τεχνικές και υλικά. Η δουλειά που κάνει είναι πραγμάτωση των πολύτιμων λειτουργικοτήτων της, δηλαδή της επιθυμίας να εκφράζεται μέσα από τη δουλειά της και να βελτιώνει την τεχνική της. Παρά τις σημαντικά χαμηλότερες αμοιβές και τη «ζήλεια» των γηγενών συναδέλφων – ο ανταγωνισμός αφορά τις δημιουργικές και καλλιτεχνικές ικανότητες, οι οποίες είναι αποκλειστικά προσωπικές και δεν αποκτώνται με εκπαίδευση – δεν υποβαθμίζει την ποιότητα της δουλειάς της. Η στρατηγική αυτή συμβάλλει στην αποδοχή και κοινωνική της ένταξη στον μικρόκοσμο των συναφών βιοτεχνιών και στον κύκλο των συναδελφισσών (γγενών και μεταναστριών) που εργάζονται στον ίδιο κλάδο, παρά τους ανταγωνισμούς ή τις αντιθέσεις.

Αναζητώντας καλύτερες συνθήκες απασχόλησης αξιοποιεί τις γνωριμίες της για μετακίνηση από τη μικρή βιοτεχνία, όπου αρχικά εργάζεται, σε έναν μεγάλο και οργανωμένο οίκο νυφικών. Παρά τις αλλαγές που προκύπτουν στην εργασία, και το πέρασμα για ένα διάστημα στον άτυπο τομέα και στην ανεργία, η Μάνα επανέρχεται εφαρμόζοντας στρατηγικές ευελιξίας και προσαρμοστικότητας. Είναι ευέλικτη ως προς τον τύπο απασχόλησης (μισθωτή ή αυτοαπασχολούμενη, με έναν και μοναδικό εργοδότη ή με περισσότερους), το ωράριο (πλήρες, υπερωρίες, μειωμένο) και τις αμοιβές (χαμηλότερες, μειωμένες ή και απασχόληση χωρίς αμοιβή), και προσαρμόζεται στις εκάστοτε απαιτήσεις για τον όγκο δουλειάς και τις επιμέρους εργασίες που μπορεί να αναλάβει (αναβαθμίζει τις δεξιότητές της μαθαίνοντας να κεντάει και να ράβει προκειμένου να συνεχίσει να έχει δουλειά και να μειώσει το κόστος εργασίας για τους εργοδότες). Με τα χρόνια εδραιώνει τη μοναδικότητα της εργασίας της και αποκτά ένα δικό της προσωπικό κύκλο πελατισσών, παρά τις δυσκολίες και αντιξοότητες που αντιμετωπίζει και την κρίση που διέρχεται ο κλάδος. Διατηρεί και αξιοποιεί το δίκτυο των γνωριμιών της στο πλαίσιο της αγοράς εργασίας υποστηρίζοντας παλιές εργοδότες με τις οποίες έχει φιλικές σχέσεις. Δημιουργεί ρούχα (νυφικά) που φέρνουν τη σφραγίδα της σε κάθε λεπτομέρεια.

Στην αυτόνομη επαγγελματική πορεία έχει συμβάλει σημαντικά το γεγονός ότι έχει (αυτοτελή) άδεια παραμονής, η οποία αναδεικνύεται σε συγκριτικό πλεονέκτημα όταν η οικογένεια βιώνει κρίση με την ανεργία και ως εκ τούτου την απώλεια άδειας παραμονής του συζύγου. Ωστόσο, ο επαγγελματισμός, η εργατικότητα, και η επαγγελματική αναγνώριση δεν αρκούν για να αρθούν οι ποικίλοι κοινωνικοί διαχωρισμοί και οι ανισότητες που βιώνει στο επίπεδο της κοινωνικής ταυτότητας. Η ξеноφοβία και ο ρατσισμός την κάνουν να θεωρήσει την επιστροφή της οικογένειάς της στη Γεωργία ως τη μόνη λύση για την εξασφάλιση της υγιούς ανάπτυξης και της προστασίας των παιδιών της. Βλέπουμε έτσι ότι η κοινωνική κρίση και η έξαρση του ρατσισμού έχουν αποσυνθετικές επιρροές στην ενταξιακή διαδικασία και ωθούν σε ριζικές λύσεις όπως η επιστροφή στη χώρα προέλευσης, που στην περίπτωση της Μάνας καταλήγει σε διεθνική ένταξη και μερική παραμονή στην ελληνική αγορά εργασίας.

2.4. Δυνατότητα διπλής διεθνικής ένταξης

Αναφορικά με τη διακρατική εργασιακή ένταξη στις αγορές των δύο χωρών, προέλευσης και μετανάστευσης, μέσα από την επιχειρηματική δραστηριότητα και τη χρησιμοποίηση ενταξιακών πόρων από τις δύο χώρες, διαπιστώνονται τα εξής:

Είναι λίγες οι μετανάστριες με παιδιά σχολικής ηλικίας που αναπτύσσουν και πραγματοποιούν σχέδια επιστροφής με στόχο τα παιδιά τους να κοινωνικοποιηθούν στην πατρίδα τους. Η περίπτωση της Μάνας ανήκει σε αυτή την κατηγορία. Κάτω από τις δύσκολες συνθήκες κρίσης, ανεργίας του συζύγου και δικής της προσπάθειας να διατηρήσει τη δουλειά της, αλλά και με την επίγνωση ότι τα παιδιά της αναγκάζονται να αποποιούνται την εθνική τους ταυτότητα μέσα σ' ένα έντονο κλίμα ξеноφοβίας, η Μάνα αποφασίζει την επιστροφή της οικογένειάς της στη Γεωργία και τη διπλή εργασιακή ένταξη στην Ελλάδα και τη Γεωργία μέσα από την επιχειρηματική δραστηριότητα στο χώρο της δουλειάς της, της κατασκευής και πώλησης νυφικών.

Η Μάνα υπερασπίζεται έτσι την επαγγελματική της αυτονομία και ταυτότητα και αξιοποιεί την άδεια παραμονής και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν, τις επαγγελματικές της σχέσεις στην Ελλάδα και τις γνώσεις της για την αγορά στη Γεωργία, για να δημιουργή-

σει, βασιζόμενη στις επαφές και τις επαγγελματικές σχέσεις της στην Ελλάδα, δική της επιχείρηση στη χώρα της με σκοπό να πουλά νυφικά που κατασκευάζονται στην Ελλάδα. Έτσι, στην περίπτωση της Μάνας έχουμε τελικά μια πραγματική εργασιακή ένταξη σε ένα διακρατικό επίπεδο, με τις δύο χώρες να είναι τμήμα της πραγμάτωσης των βιογραφικών της σχεδίων και της αναπαραγωγής της οικονομικής της ύπαρξης μέσα από την επιχειρηματική δραστηριότητα που στηρίζεται στην πρόσβασή της στις αγορές και την παραγωγή στις δύο χώρες.

2.5. Από την καταναγκαστική εργασία στις οικιακές υπηρεσίες ή στο κοινωνικό περιθώριο

Για μερικές από τις γυναίκες στο δείγμα μας η είσοδος στη χώρα με τη βοήθεια οργανωτών λαθραίας εισόδου (traffickers) οδήγησαν σε συνθήκες αναγκαστικής εργασίας και σωματεμπορίας.

Α) Εξαναγκαστική εργασία (labour trafficking)

Μια περίπτωση σωματεμπορίας στο δείγμα μας είναι της Βέρας από την Μολδαβία, η οποία αναγκάστηκε να εργαστεί – το διαβατήριό της είχε παρακρατηθεί – σε ξενοδοχείο για 9 δολάρια την ημέρα με 18/19 ώρες δουλειάς ημερησίως. Οι συνθήκες αυτές απόλυτης απώλειας της ικανότητας δράσης οδήγησαν στην ψυχική κατάρρευση και σε τάση για αυτοκτονία. Η διασύνδεση με συγγενείς που ζούσαν και εργάζονταν στην Ελλάδα της έδωσαν τη δυνατότητα εξόδου από την εξαναγκαστική εργασία (labour trafficking). Η πορεία της μετά την έξοδο από την εξαναγκαστική εργασία την οδηγεί στην άτυπη αγορά εργασίας ως εσωτερική στη φροντίδα ηλικιωμένων, όπου και εκεί βρίσκεται αντιμέτωπη με εξοντωτική εργασία και άθλιες συνθήκες διαμονής. Η αλλαγή εργοδότη αποτέλεσε τη στρατηγική για την καλύτερευση των όρων δουλειάς και διαβίωσης. Στην πορεία, η Βέρα επανέκτησε την ικανότητα δράσης της και μεθόδευσε την απόκτηση ενταξιακών πόρων μαθαίνοντας μόνη της την ελληνική γλώσσα και αποκτώντας άδεια παραμονής και εργασίας. Μετά την απόκτηση της άδειας παραμονής και εργασίας, μετακινήθηκε από την οικιακή εργασία ως εσωτερική στην οικιακή εργασία/καθαρισμό ως αυτοαπασχολούμενη με δική της κατοικία, αποκτώντας έτσι τον έλεγχο στον ελεύθερο χρόνο και την ιδιωτική της ζωή.

Β) Εμπορία ανθρώπων με σκοπό την πορνεία (sex trafficking)

Η πορεία που καταγράφεται από τα θύματα σωματεμπορίας με εξαναγκαστική δουλειά στην πορνεία στο δείγμα μας (από την Αφρική, χώρες της ανατολικής Ευρώπης, Ρωσία) είναι λιγότερο επιτυχής από την πορεία της Βέρας, από την άποψη ότι αυτές οι μετανάστριες δεν επιτυγχάνουν την είσοδο στον τομέα των οικιακών υπηρεσιών. Οι μετανάστριες με βίωμα εξαναγκαστικής πορνείας έχουν υποστεί σοβαρά σωματικά και ψυχικά τραύματα και βρίσκονται εγκλωβισμένες σε μακροχρόνιες διαδικασίες επανάκτησης των ταξιδιωτικών τους εγγράφων και άδειας παραμονής, έχοντας μόνο μικρής διάρκειας έγγραφα από την αστυνομία που πιστοποιούν την ταυτότητα και την αναγνώριση αυτών ως θυμάτων σωματεμπορίας. Η κατάσταση των θυμάτων σωματεμπορίας δείχνει πιο έντονα την προβληματική των διοικητικών χειρισμών της άδειας παραμονής για την εργασιακή ένταξη των μεταναστριών, μια προβληματική που διαφαίνεται στις περισσότερες αφηγήσεις, εκτός από τις «προνομιούχες» ως προς τη νομική ένταξη ομογενών και συζύγων Ελλήνων. Προσπαθούν να βρουν εργασία στον τομέα της καθαριότητας αλλά χωρίς επιτυχία. Μία από αυτές εξηγεί ότι σε τηλεφωνικές επικοινωνίες η άρνηση έρχεται μόλις πει ότι είναι από τη Νιγηρία. Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται κάτω από τις συνθήκες της σημερινής κρίσης που έχει οδηγήσει στη συρρίκνωση των νοικοκυριών που δύνανται να αγοράζουν τέτοιες υπηρεσίες. Οι περισσότερες είναι ανίκανες να αναλάβουν δράση, υποστηρίζονται στην αντιμετώπιση άμεσων βιοτικών τους αναγκών και καθημερινότητας από ΜΚΟ και ένα άτυπο δίκτυο προσωπικών, συνήθως εθνοτικών σχέσεων αλληλεγγύης, και υποφέρουν από την επίγνωση ότι είναι ανίκανες να εκπληρώσουν την υποχρέωσή τους να στέλνουν χρήματα στα παιδιά τους και στην οικογένειά τους.

2.6. Οριζόντια κινητικότητα μεταξύ πολλαπλών τομέων απασχόλησης

Ως προς την οριζόντια κινητικότητα μεταξύ πολλαπλών τομέων απασχόλησης αυτή διαπιστώνεται σε τομείς στους οποίους υπάρχει προσφορά θέσεων εργασίας χαμηλής εξειδίκευσης, πολυαπασχόληση, και εποχικότητα της εργασίας σε ημι-αστικές και αγροτικές περιοχές με σχετικά μικρό αριθμό μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.

Οι πορείες ένταξης στην αγορά εργασίας μεταναστριών σε μικρά τουριστικά νησιά και σε μικρότερες πόλεις σε γεωργικές περιοχές εμφανίζουν μια ιδιαίτερη δομή. Η εργασία σε φροντίδα στα σπίτια είναι μια είσοδος στην αγορά εργασίας αλλά όχι η μόνη. Οι αγροτικές εργασίες παίζουν ένα παρόμοιο ρόλο. Χαρακτηριστικά είναι η πολυπραγμοσύνη και η απασχόληση σε «ανδρικές» δουλειές.

Η Νάνα από τη Ρωσία είναι επαγγελματίας μουσικός. Μπήκε στην αγορά εργασίας με την εργασία στη φροντίδα ηλικιωμένου ατόμου. Σύντομα έφυγε από αυτή τη δουλειά και κατέληξε στο νησί Σ., όπου έχει εγκατασταθεί και εργάζεται σε τουριστικές εργασίες και εργασίες οικοδομικών επισκευών. Η ιδιαιτερότητα και το «προσόν» που προσφέρει είναι η πολυδιάσπαση των εργασιών που αναλαμβάνει και οι οποίες είναι τις περισσότερες φορές παραδοσιακά «ανδρικές» δουλειές. Προφανώς είναι η έλλειψη μεγαλύτερου αριθμού μεταναστών για την κάλυψη των εργασιακών αναγκών, τις οποίες αρνούνται να καλύψουν οι ντόπιοι, που της προσφέρει προνομιακή θέση σε αυτό το χώρο, στον οποίο οι εργοδότες κάτω από άλλες συνθήκες πιθανόν θα προτιμούσαν έναν άνδρα για εργασίες θεωρούμενες ανδρικές, όπως οι οικοδομικές επισκευές.

Η πολυπραγμοσύνη, η ευέλικτη προσφορά της εργατικής της δύναμης, η διαρκής διαθεσιμότητα στα αιτήματα των εργοδοτών, η προσαρμοστικότητα, η παροχή εξατομικευμένων υπηρεσιών σε ένα πολυεργοδοτικό μοντέλο, είναι τα χαρακτηριστικά της εργασίας της Νάνα στον τουριστικό και αγροτικό χώρο. Η Νάνα πραγματώνει με αυτήν την εργασία την πολύτιμη λειτουργικότητα να μπορεί να αποταμιεύει και να στέλνει χρήματα στο γιο της. Η δουλειά της, όπως και η δουλειά των περισσότερων, είναι ένα μέσο για την απόκτηση εισοδήματος που δεν είναι δυνατόν να εξασφαλίσουν με την εργασία στην ειδίκευσή τους.

Οι συνθήκες εργασιακής ένταξης των μεταναστριών στην ημιαστική περιοχή της Κορίνθου διαφέρουν από τις συνθήκες εργασιακής ένταξης στα μεγάλα αστικά κέντρα. Εδώ κυριαρχεί, πάλι στις οικιακές υπηρεσίες, ο αγροτικός τομέας ως σημείο εισόδου στην αγορά εργασίας και σημείο επανεκκίνησης. Επιπλέον, οι μετανάστριες αναφέρονται σε έντονη οριζόντια κινητικότητα μεταξύ πολλαπλών τομέων απασχόλησης στους οποίους υπάρχει προσφορά θέσεων εργασίας χαμηλής εξειδίκευσης, πολυαπασχόληση, και εποχικότητα της εργασίας.

Οι εργασίες που αναφέρθηκαν από τις μετανάστριες στην Κόρινθο αφορούσαν μια μεγάλη γκάμα όπως: αγροτικές δουλειές, ζαχαροπλαστικό, baby sitting, φροντίδα ηλικιωμένων, συσκευαστήριο, συνεργείο καθαριότητας, ξενοδοχείο, εργαστήριο ραπτικής, εστιατόρια. Για πολλές, οι γεωργικές εργασίες, ειδικά η εποχική συγκομιδή καρπών, είναι μία βασική απασχόληση, ενώ η εργασία στις οικιακές υπηρεσίες είναι επίσης ένας σημαντικός προσβάσιμος τομέας, όμως τα μεροκάματα στα σπίτια μειώνονται τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης. Φάσεις ανεργίας ή οικογενειακής δουλειάς εναλλάσσονται με φάσεις εργασίας.

Γίνεται φανερό η στρατηγική της πολυπραγμοσύνης σε ένα ευρύ φάσμα τομέων, που συμπεριλαμβάνει την παροχή ατομικών υπηρεσιών, τον αγροτικό τομέα, τον τουρισμό, τη μεταποίηση, το λιανικό εμπόριο.

3. Το νομικό καθεστώς ως προϋπόθεση για την κοινωνική ένταξη των μεταναστριών

Κεντρική προϋπόθεση για την εργασιακή και κοινωνική ένταξη είναι το νομικό καθεστώς των μεταναστριών, η απόκτηση άδειας παραμονής και εργασίας. Όμως, όπως έχει ήδη γίνει φανερό σε πολλές μελέτες, τα εμπόδια για την απόκτηση της άδειας παραμονής και εργασίας είναι σημαντικά, δεδομένου ότι πολλοί εργοδότες/τριες ειδικά στον τομέα οικιακών υπηρεσιών άλλα όχι μόνο εκεί, αρνούνται να καταβάλουν τα ποσά που απαιτούνται για κοινωνική ασφάλιση και τα οποία αποτελούν προϋπόθεση για την ανανέωση της άδειας παραμονής. Επιπλέον, τα κενά και οι αντιφάσεις της εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής από τη δημόσια διοίκηση γίνονται ορατά στις αφηγήσεις των μεταναστριών και δημιουργούν μέγιστα εμπόδια στην εργασιακή και κοινωνική τους ένταξη.

Η σχέση απασχόλησης και νομικού καθεστώτος διαμονής ανάγεται σε ένα φαύλο κύκλο. Οι διαδικασίες απόκτησης νομικού καθεστώτος αποτελούν μέγιστο εμπόδιο κοινωνικής και εργασιακής ένταξης. Η έλλειψη πληροφόρησης, τα κενά της νομοθεσίας, η αργοπορία των διοικητικών μηχανισμών και το υψηλό κόστος της αυτασφάλισης καθιστούν την απόκτηση νομικού καθεστώτος ένα δύσκολο εγχείρημα.

Η συνάρθρωση της ένταξης στην απασχόληση σε σχέση με την απόκτηση και διατήρηση του δικαιώματος παραμονής στη χώρα –νομική ένταξη– και η σύνδεση της απασχολησιμότητας των μεταναστριών με το δικαίωμα παραμονής, δημιουργεί ένα πλέγμα εξαρτήσεων μεταξύ των δυνατοτήτων πραγμάτωσης των διαφορετικών αυτών δικαιωμάτων που οδηγεί σε μια σειρά από θεσμικές παραμορφώσεις και κοινωνικές στρεβλώσεις, που καθιστούν ακόμη πιο ευάλωτα τα υποκείμενα–μετανάστριες. Στο πλαίσιο αυτών των στρεβλώσεων μειώνονται δραματικά οι δυνατότητες άσκησης του δικαιώματος επιλογής του είδους της εργασίας και κατ’ αντιστοιχία και οι δυνατότητες διεκδίκησης των όρων εργασίας: ωράριο, άδειες, ασφάλιση, συνταξιοδότηση.

Έτσι διαπιστώνουμε ότι οι δυνατότητες εργασιακής ένταξης, κινητικότητας και πραγμάτωσης των πολυτίμων λειτουργικότητων επιτυγχάνεται περισσότερο και ευκολότερα από όσες διαθέτουν άδεια ομογενούς (οι ίδιες ή μέσω συζύγων) ακριβώς λόγω της εξασφάλισης ευνοϊκού νομικού καθεστώτος σε σχέση με τις άλλες.

Τα προβλήματα της κακής λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης επαυξάνονται με τον αποκλεισμό από την ενημέρωση. Οι πληροφορίες που μπορούν να λάβουν από ομοεθνείς ή γηγενείς πάνω σε αυτό το θέμα είναι περιορισμένες. Έγινε φανερό ότι πολλές μετανάστριες δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους ή τις απαιτούμενες διαδικασίες, δεν ενημερώνονται αξιόπιστα για όσα πρέπει να κάνουν και αποθαρρύνονται ή καταφεύγουν στη βοήθεια δικηγόρων για να εξασφαλίσουν κάτι που θα έπρεπε να είναι μια απλή διοικητική πράξη. Στις αφηγήσεις τους οι μετανάστριες μιλούν με ιδιαίτερη αγανάκτηση για «τα κυκλώματα των δικηγόρων... που σε συνεργασία με υπαλλήλους του ΙΚΑ αμείβονταν 2000 ευρώ κατ άτομο για την έκδοση ενσήμων».

Στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης αναφέρθηκε το ζήτημα της μόνιμης παραμονής (άδεια επί μακρόν διαμένοντος) και το ποιος τη δικαιούται. Αποδεικνύεται ότι οι μετανάστριες δεν είναι πληροφορημένες. Η έλλειψη γνώσης της γλώσσας και ο φόβος συμβάλλουν στο να μην αντιδρούν και να μην διεκδικούν τα δικαιώματά τους.

Σε συνάρτηση με τα νομικά κενά αναφέρονται τα προβλήματα των δυσκολιών επικοινωνίας με τις υπηρεσίες και τη χαμηλή αποτελεσματικότητά τους για τους μετανάστες/-στριες που αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τις τυπικές διαδικασίες και απαιτήσεις και να κατανοήσουν τον τρόπο

λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης. Οι εμπειρίες αυτές αποτελούν το υπόστρωμα για την αμφισβήτηση του ορθολογισμού και της απο-τελεσματικότητας των δημόσιων υπηρεσιών. «Και έτσι κάπου κολλάει, κι όταν πας εκεί, θες το φόβο, είπα, όχι για μένα... αλλά για πολλούς, τους λένε κάτι, κάτι δεν καταλάβανε, φεύγουν άπραγοι. Πολλοί από δω, οι άντρες τους δεν ξέρουν... φεύγουν άπραγοι, χωρίς να κάνουν τίποτα, χωρίς να τελειώσουνε ποτέ χαρτιά. Γιατί κάτι δεν καταλάβανε σωστά, εκείνοι, κάτι δεν καταλάβανε οι δικοί μας, οι άντρες σας, σωστά, κι έχει μείνει το πράγμα έτσι. Ή άλλο ζητάνε και γράφουνε και σε μία αίτηση, τέλος πάντων, και άλλο βγαίνει. Και κολλάνε. Βρίσκουνε κάτι, βρίσκουνε μια τελεία, ένα κόμμα, και σταματάνε τα χαρτιά εκεί» (ομάδα εστιασμένης συζήτησης – Αλβανίδα/ομοεθνής).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο της αναφοράς στους άνδρες που φαίνεται να αναλαμβάνουν για λογαριασμό των συζύγων τους (περισσότερο στις περιπτώσεις των μεταναστριών από Αλβανία) την έκδοση των αδειών τους, γεγονός που τις καθιστά διπλά εξαρτημένες (από το νόμο και τους συζύγους).

Η Ολιάνα (από την Αλβανία) αναφέρεται με φόρτιση στον τρόπο με τον οποίο η έλλειψη αυτόνομης άδειας εργασίας την έχει ταλαιπωρήσει μεταξύ υπηρεσιών (ΟΑΕΔ-ΚΕΠ) για την έκδοση «χαρτιών» προκειμένου να μπορέσει να διεκδικήσει την αμοιβή της σε τοπικό συσκευαστήριο. Οι μετανάστριες έχουν καταλάβει την κυκλική και παράδοξη «λογική»: ο εργοδότης για να σε προσλάβει χρειάζεται χαρτί ΟΑΕΔ και ο τελευταίος για να δώσει άδεια εργασίας χρειάζεται αναγγελία πρόσληψης από τον εργοδότη. Το προφανές νομικό αυτό κενό/παράλογο καταγγέλλει η Ολιάνα ότι δημιουργεί το περιθώριο για την εργασιακή της εκμετάλλευση, δηλαδή παρακράτηση μισθών και υπερωριών καθώς εν τέλει και μη καταβολή ενσήμων.

Σε πολλές αφηγήσεις και στις ομαδικές συζητήσεις αναδεικνύεται το ζήτημα του οικονομικού κόστους της έκδοσης των χαρτιών, οι καθυστερήσεις των αρχών στην ανανέωση τους. Η πολιτική παραβόλων ως άμεσων οικονομικών οφελών εκ μέρους του ελληνικού δημοσίου από τους μετανάστες/-στριες οδηγεί όχι μόνο στην απαξίωση των δημόσιων υπηρεσιών στα μάτια τους αλλά συνιστά αντικειμενικά μια μορφή ανοικτής εκμετάλλευσής τους: «...γιατί βλέπω: πληρώνεις το κράτος, μαζεύεις όλα τα χαρτιά, πληρώνεις το κράτος – παρακαλώ είναι ενάμι-σο χιλιάριο, και τους λένε «περιμένετε». Και ξέρω ένα παιδί που μίλησα,

μου λέει “εγώ περιμένω εδώ κι ένα χρόνο και απόφαση καμία, και το απορρίψανε, λέει, και έλα ξανά!” Τα οποία λεφτά δεν επιστρέφονται ποτέ. Και πρέπει να ξαναδώσεις, νομίζω, πολύ λιγότερα... λιγότερα, αλλά είναι άδικο. Γιατί; Αφού δε σου επιτρέπουνε, να σου επιστρέψουνε τα χρήματα ή...» (ομάδα εστιασμένης συζήτησης, Αλβανίδα /ομοεθνής).

Για τις μετανάστριες που συμμετείχαν στην ομάδα εστιασμένης συζήτησης το οικονομικό αδιέξοδο προκύπτει από το γεγονός ότι στην άτυπη ή/και περιθωριακή αγορά εργασίας, στην οποία υπάρχουν έστω και περιορισμένες δυνατότητες απασχόλησης, η αδήλωτη εργασία σε συνδυασμό με το κόστος της αγοράς των ενσήμων για εξασφάλιση και διατήρηση άδειας εργασίας μειώνει ακόμη περισσότερο τις ούτως ή άλλως χαμηλές αποδοχές. Επιπλέον, η αύξηση της ανεργίας των συζύγων θέτει αυξημένες απαιτήσεις από τις μετανάστριες εκείνες που είναι υποχρεωμένες να αναλάβουν κατ’ αποκλειστικότητα το ρόλο της τροφοδότριας της οικογένειας. Επιπλέον, οι συχνές αλλαγές της μεταναστευτικής νομοθεσίας δημιουργεί ένα θολό τοπίο δικαιωμάτων το οποίο προκαλεί σύγχυση, απογοήτευση και νηκική κάμψη. Η Νάντια (από τη Ρωσία) εδώ και ένα χρόνο προσπαθεί να διαλευκάνει, αν και απευθύνθηκε και σε δικηγόρο, αν και υπό ποιες προϋποθέσεις είναι η ίδια δικαιούχος αγοράς ενός σπιτιού στο όνομά της. Τα μέλη της ομάδας εστιασμένης συζήτησης υπερθεματίζουν τα πολλά και διαφορετικά προβλήματα με τα χαρτιά και τα εργασιακά δικαιώματα, τα δικαιώματα σε επιδόματα (ανεργίας, ενοικίου, σπουδών) για να επικρατήσει η απογοήτευση που προκαλεί η έλλειψη θέσεων εργασίας και η παρατεταμένη ανεργία λόγω οικονομικής κρίσης που θέτει σε κίνδυνο την εξασφάλιση της άδειας νόμιμης παραμονής στη χώρα.

Η προϋπόθεση άδειας παραμονής και εργασίας για την πραγματοποίηση του δικαιώματος σε επίδομα ανεργίας και η διακοπή του επιδόματος όταν η άδεια λήξει και η μετανάστρια δεν μπορεί να την ανανεώσει λόγω έλλειψης εργασίας δείχνει ακόμα περισσότερο τη λειτουργία των σημερινών νόμων ως μέγιστο εμπόδιο κοινωνικής και εργασιακής ένταξης. Σε ένα άλλο επίπεδο, εξίσου σημαντική είναι η νομική ρύθμιση για την οικογενειακή επανένωση, η οποία επιφυλάσσει ένα καθεστώς εξαρτημένης σχέσης της μετανάστριας από το σύζυγο στη διασφάλιση του δικαιώματος αυτόνομης άδειας παραμονής και εργασίας. Με δυο λόγια το θεσμικό/νομοθετικό πλαίσιο αντιμετωπίζει τη μετανάστρια ως εξαρτημένο μέλος της οικογένειας χωρίς

αυτόνομες ανάγκες, επιλογές και δυνατότητες, γεγονός που υποβαθμίζει τη θέση της και αναπαράγει έμφυλες διακρίσεις αλλά και διακρίσεις μεταξύ γηγενών και αλλοδαπών γυναικών.

4. Εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας – Εκπαίδευση – Απόκτηση επαγγελματικών εφοδίων

Η γλώσσα είναι το νήμα που διαπερνά όλες σχεδόν τις διαστάσεις της ζωής των μεταναστριών: το καθεστώς παραμονής και τη νομική ένταξη, την πρόσβαση σε πολιτικές εκμάθησης της γλώσσας και σε πολιτικές κατάρτισης ή επιμόρφωσης, την πρόσβαση και ένταξη στην αγορά εργασίας (τυπική και άτυπη) και εντέλει την κοινωνική ένταξη των μεταναστριών (Liapi & Vougioukas 2009).

Τα σημαντικότερα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες στην πρόσβαση σε τυπικές διαδικασίες εκμάθησης την ελληνικής γλώσσας αφορούν: α) τη μη πρόσβαση σε σχετική πληροφόρηση για τα αντίστοιχα προγράμματα από τους αρμόδιους φορείς, β) τα υφιστάμενα προγράμματα είτε δεν επαρκούν, είτε προϋποθέτουν την καταβολή διδάκτρων που σε αρκετές περιπτώσεις ξεπερνούν τις οικονομικές τους δυνατότητες, γ) πραγματοποιούνται συνήθως σε εργάσιμες ώρες και ημέρες και αυτό δεν διευκολύνει όσες μετανάστριες εργάζονται, καθώς και όσες έχουν μονογονεϊκή οικογένεια με ευθύνες φροντίδας παιδιών δ) για όσες εργάζονται στον οικιακό τομέα, ιδιαιτέρως όσες απασχολούνται ως εσωτερικές, δεν έχουν καμία πρόσβαση σε μαθήματα γλώσσας λόγω των συνθηκών και ωραρίων εργασίας και, τέλος, ε) τα κρατικά προγράμματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας απευθύνονται αποκλειστικά σε μετανάστες/-στριες που έχουν άδεια παραμονής με αποτέλεσμα αρκετές να στερούνται την πρόσβαση κατά τη φάση που εκκρεμεί από τις δημόσιες υπηρεσίες η τακτοποίηση της έκδοσης των «χαρτιών» τους.

Από το σύνολο των βιογραφικών συνεντεύξεων και των ομάδων εστιασμένης συζήτησης αναδείχθηκαν κάποιες βασικές διαδρομές/πορείες ως προς την απόκτηση γλωσσικών δεξιοτήτων, τη διατήρηση του εκπαιδευτικού τους κεφαλαίου και τις δυνατότητες απόκτησης νέων δεξιοτήτων και γνώσεων (reskilling). Σχετικά με την πορεία μάθησης της γλώσσας, θα αναφερθούμε στις άτυπες διαδικασίες μάθησης της γλώσ-

σας, την εκμάθηση της γλώσσας ως επιλογή στρατηγικού χαρακτήρα, την μάθηση της γλώσσας στο πλαίσιο της αυτομόρφωσης και της ανάπτυξης του εαυτού και την αξιοποίηση μιας άλλης γλώσσας εκτός από την ελληνική για την επαγγελματική ένταξη: μιας *lingua franca*.

4.1. Εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και της απόκτησης γλωσσικών δεξιοτήτων

Η εκμάθηση της γλώσσας μέσα από άτυπες διαδικασίες μάθησης θέτει όρια στη διαδικασία της ένταξης.

Σε μεγάλο βαθμό η πρόσβαση των μεταναστριών του δείγματός μας στα σχετικά προγράμματα γλώσσας, κατάρτισης ή επιμόρφωσης καθορίζεται από τις συνθήκες ζωής και εργασίας τους και την οικογενειακή τους κατάσταση. Οι μετανάστριες, για παράδειγμα, που απασχολούνται ως εσωτερικές στον οικιακό τομέα και οι εργαζόμενες μονογονείς χωρίς υποστηρικτικό δίκτυο, δεν έχουν πρόσβαση σε συναφή προγράμματα. Κατά συνέπεια η δυνατότητα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας μέσω τυπικών διαδικασιών κατάρτισης ή συναφών προγραμμάτων είναι εξαιρετικά περιορισμένη για την πλειονότητα των μεταναστριών οι οποίες χρησιμοποιούν άτυπες διαδικασίες μάθησης.

Οι περισσότερες μετανάστριες λοιπόν που είναι αυτοδίδακτες έμαθαν (στοιχειώδη) ελληνικά τουλάχιστον σε μια πρώτη φάση, μέσα από μια σειρά άτυπων μεθόδων, όπως: η επαφή και η συναλλαγή με εργοδότες/-τριες και τα μέλη των οικογενειών τους καθώς και με συναδέλφους στο πλαίσιο του εργασιακού χώρου. Καθώς επίσης μέσα από την υποστήριξη από ομοεθνείς συγγενείς ή φίλους που ήδη γνώριζαν τη γλώσσα και μέσα από μια διαδικασία λιγότερο ή περισσότερο συστηματικής εξάσκησης με επιμονή και σπουδή, την ανάγνωση βιβλίων και λεξικών, κατορθώνουν σε μια σχετικά σύντομη πορεία να κατακτήσουν ένα επίπεδο λειτουργικής κατανόησης της γλώσσας, απαραίτητο εφόδιο για την άμεση επαγγελματική ένταξη και την καθημερινή συναλλαγή και συνεννόηση.

Η μορφή αυτή εκμάθησης της γλώσσας ακριβώς λόγω της εργαλειακής της αντιμετώπισης δεν εξελίσσεται περαιτέρω με αποτέλεσμα να εμποδίζει την επικοινωνία με τον κοινωνικό περίγυρο, και να θέτει όρια στην έκταση και το περιεχόμενο της κοινωνικής συναναστροφής

με εντόπιους. Επιπλέον, στο βαθμό που συνιστά προφορική μόνο εκμάθηση της γλώσσας συνήθως δεν καλύπτει γνώσεις ανάγνωσης και, κυρίως, γραφής, γεγονός που εμποδίζει την αυτόνομη πληροφόρηση και ενημέρωση, την επεξεργασία γραπτών κειμένων, την πρόσβαση σε έντυπα και γενικά την ανάγνωση, δημιουργώντας μια σχετική αποξένωση από το κοινωνικό περιβάλλον. Σε τελευταία ανάλυση, η ελλιπής γνώση της γλώσσας αποθαρρύνει σε μεγάλο βαθμό την ενεργό κοινωνική και πολιτική συμμετοχή, περιορίζοντας σημαντικά τη δυνατότητα άσκησης των δικαιωμάτων τους και της ιδιότητάς τους ως πολίτη.

Το κενό αυτό σε ένα στοιχειώδες επίπεδο συνήθως καλύπτεται από την καθημερινή επαφή με τα παιδιά τους που διδάσκονται τα ελληνικά στο σχολείο. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα είναι το κίνητρο της παρακολούθησης των παιδιών στο σχολείο αλλά και η επιθυμία να μην χάσουν επαφή με τα παιδιά τους που τις οδηγεί σε συστηματικότερη προσπάθεια εκμάθησης της γλώσσας μαζί με τα παιδιά τους. Η Μάρθα (Αλβανία) εξομολογείται ότι ήταν σαν να πήγε ξανά στο σχολείο αφού έγραφε και διάβαζε μαζί με τη μεγάλη της κόρη τα πρώτα χρόνια στο σχολείο. Η παρακολούθηση τηλεόρασης παραμένει το πλέον διαδεδομένο μέσο εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας με ικανοποιητικά συνήθως αποτελέσματα, αν και παραμένει στο επίπεδο της προφορικής γνώσης της γλώσσας.

Σε αρκετές άλλες περιπτώσεις, αν και διατυπώνουν τη συνειδητή επιδίωξη και επιθυμία να αποκτήσουν ένα καλύτερο επίπεδο μάθησης της γλώσσας, δεν κατορθώνουν να παρακολουθήσουν μαθήματα λόγω των εξαιρετικά δυσμενών συνθηκών ζωής και εργασίας, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Βέρας, η οποία αν και σπούδασε παιδαγωγός στην Αλβανία αναγκάστηκε να μεταναστεύσει μόλις ολοκλήρωσε τις σπουδές της και ουδέποτε είχε την ευκαιρία ή το χρόνο, λόγω των περιορισμών στην εμπρόθετη δράση της να παρακολουθήσει μαθήματα: *«έπρεπε να δουλεύω διπλή βάρδια γιατί σου λει αν δεν δουλεύεις φεύγεις...και αναγκαστικά έπρεπε να δουλεύω. Να...και δεν...δεν καθόλου με τα σχολεία και αυτά...»*.

Η Μάνα από τη Γεωργία αναγνωρίζει ότι η γνώση της γλώσσας αποτελεί σημαντικό πόρο αλλά δεν καταφέρνει λόγω των συνθηκών της ζωής της να ενταχθεί σε σχετικό πρόγραμμα. Είναι αυτοδίδακτη και νοιώθει μειονεκτικά που δεν μιλάει καλά την ελληνική γλώσσα. Για την Λένα (Ουκρανία) το χαμηλό επίπεδο γνώσης των ελληνικών

καθίσταται σημαντικό εμπόδιο στην εργασία της στην επιχείρηση (μανάβικο) του Έλληνα συζύγου της μετά από μια μεγάλη περίοδο όπου εργαζόταν εποχικά και περιστασιακά στη σίτιση (κουζίνα), όπου συνεργάζονταν με άλλες ομοεθνείς της, γεγονός που δεν απαιτούσε επικοινωνία στα ελληνικά και επομένως δεν είχε ευκαιρίες εξάσκησης.

Η έλλειψη πληροφόρησης είναι συχνά το πιο σημαντικό εμπόδιο για την πρόσβαση σε προγράμματα γλώσσας ακόμη και σε μικρές ημιαστικές περιοχές, όπως η Κόρινθος, που κατά τεκμήριο η πρόσβαση στην πληροφόρηση είναι μεγαλύτερη. Οι μετανάστριες αναφέρθηκαν επίσης σε περιπτώσεις όπου και όταν ακόμη μάθαιναν ότι κάπου γίνονται μαθήματα η πρόσβαση ήταν περιορισμένη: οι θέσεις είχαν ήδη πληρωθεί, έχαναν την προθεσμία εγγραφής, τα ίδια άτομα μονοπωλούσαν τη συμμετοχή στα προγράμματα.

Η πρόσβαση στην ενημέρωση, π.χ., για τα μαθήματα που πραγματοποιούνται σε επίπεδο δήμου είναι άτυπη, δηλαδή διακινείται μέσω των συζύγων τους ή κάποιων φίλων. Επιπλέον, το γεγονός ότι συναναστρέφονται αποκλειστικά με άλλους ομοεθνείς και δεν έχουν επαφή με γηγενείς, τους στερεί τέτοιου τύπου πληροφόρηση και δημιουργεί εμπόδιο στη γλωσσική τους ένταξη. Για ορισμένες περιπτώσεις μεταναστριών δεν είναι μόνο ο αποκλεισμός από τους γηγενείς ή η ανεπάρκεια των πολιτικών του επίσημου κράτους που δυσκολεύουν την πρόσβαση στην πληροφόρηση. Κάποιες επιδεικνύουν μεγαλύτερη κινητικότητα και διαθέσιμα δίκτυα ώστε να εξασφαλίζουν πρόσβαση στην πληροφόρηση, την οποία αξιοποιούν προς όφελός τους, ενώ κάποιες άλλες βρίσκονται αποκλεισμένες από τέτοιας δυνατότητας πρόσβαση είτε μη διαθέτοντας χρόνο και προσανατολισμό δράσης σε αυτή την κατεύθυνση είτε ζώντας περιορισμένα στην ιδιωτική σφαίρα και υπό τον έλεγχο των συζύγων τους.

4.2. Η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ως επιλογή στρατηγικού χαρακτήρα για τη διατήρηση του διαθέσιμου ή τη συσώρευση νέου εκπαιδευτικού και συμβολικού κεφαλαίου

Οι μετανάστριες που αναγνωρίζουν την αξία της γνώσης της γλώσσας ως σημαντικού εκπαιδευτικού και συμβολικού κεφαλαίου καταβάλλουν συστηματικές προσπάθειες στην απόκτησή του. Αφορά στις περιπτώσεις εκείνες όπου, μέσα από την εμπρόθετη δράση τους, στόχευσαν

στην απόκτηση τυπικών γλωσσικών εφοδίων μέσω προγραμμάτων και μαθημάτων απόκτησης πιστοποιητικού ελληνομάθειας (επίπεδο Γ), προκειμένου να επιτύχουν την ικανοποίηση μιας πολύτιμης λειτουργικότητας ζωής, που είναι γι αυτές οι σπουδές και η ολοκλήρωση της νομικής ένταξής τους (αίτημα για μακροχρόνια/αορίστου χρόνου άδεια παραμονής). Επιπλέον, η «επένδυση» αυτή συνδέεται άμεσα με κίνητρα για μετάβαση από την οικιακή εργασία και την επιδίωξη ένταξης στην «κανονική» αγορά εργασίας ή την απόκτηση νέων εκπαιδευτικών εφοδίων, όπως σπουδές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το θέμα της γλώσσας τίθεται και σε σχέση με την γνώση άλλων γλωσσών πέραν της ελληνικής, π.χ. της αγγλικής που συνιστά προσόν για εργασία στον τουριστικό τομέα. Η Λίλα από την Αλβανία, π.χ., αφιερώνει χρόνο και προσπάθειες να μάθει αγγλικά άτυπα μέσω μίας φίλης της ως απαραίτητο προσόν για την απασχόλησή της στον τουριστικό τομέα. Γεγονός παραμένει ότι οι μετανάστριες που κατόρθωσαν να αποκτήσουν πιστοποιητικό ελληνομάθειας υψηλού επιπέδου (πανεπιστημιακά τμήματα) και στη συνέχεια να διεκδικήσουν μια θέση σε ίδρυμα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αξιοποίησαν το δικαίωμα που τους δίνει η άδεια ομογένειας, σε μερικές περιπτώσεις λόγω συζύγου.

Μια άλλη σημαντική διαδρομή απόκτησης γνώσης της ελληνικής είναι μέσα από τα μαθήματα που προσφέρουν ΜΚΟ, μεταναστευτικές κοινότητες και αλληλεγγυες πρωτοβουλίες και που συχνά αποτελούν τη μοναδική δυνατότητα για να καλύψουν την ανάγκη μάθησης της γλώσσας. Οι δομές αυτές που λειτουργούν συμπληρωματικά προς το τυπικό σύστημα μάθησης της γλώσσας, συνιστούν ένα ανοικτό σύστημα εκμάθησης που προσφέρει παράλληλες διευκολύνσεις ως προς τα ωράρια και επιπλέον επιτρέπει την αλληλοδράση και την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ μεταναστών/-στριών και εντόπιων, μέσα από πρωτοβουλίες που προσφέρουν σημαντικές ευκαιρίες πολιτισμικής ανταλλαγής και ώσμωσης.

Η Νάνα από τη Ρωσία μιλάει με ενθουσιασμό για την εμπειρία συμμετοχής της σε μαθήματα στο νησί Σ. όπου συμμετέχουν αλλοδαποί από όλες τις χώρες και συζητάνε για τα προβλήματά τους, διακινούν χρήσιμη πληροφόρηση και κοινωνικοποιούνται σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Στις αγροτικές μάλιστα περιοχές τέτοιου τύπου πρωτοβουλίες επιτελούν ένα διευρυμένο ρόλο και υποστηρίζουν πολλαπλά τη γλωσσική και πολιτισμική ένταξη των μεταναστών/-στριών.

4.3. Απόκτηση γλωσσικών δεξιοτήτων/προσόντων στο πλαίσιο της αυτομόρφωσης και της ανάπτυξης του εαυτού

Για την Κάλι από την Αλβανία, η οποία απασχολείται στον οικιακό τομέα και της οποίας το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι της βασικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας γίνεται ένα προσωπικό στοίχημα που όταν το κερδίζει αυξάνει την αυτοπεποίθησή της και επιπλέον της επιτρέπει την πρόσβαση στην ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων που ήταν ένα από τα ενδιαφέροντά της. Η επιτυχία αυτή την οδηγεί στην παρακολούθηση μαθημάτων στο πλαίσιο του προγράμματος Οδυσσέας.

Η Σερίνα που είχε σπουδάσει φιλολογία στην Αλβανία κατέβαλε κοπώδη προσπάθεια και ένα κόστος αρκετά υψηλό για εκείνη για να παρακολουθήσει τμήμα ελληνικών στο Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο και να πραγματοποιήσει τα σχέδιά της για εκμάθηση της νεοελληνικής γλώσσας, γιατί δεν άντεχε να μιλάει τα ελληνικά ως «αναλφάβητη», όπως χαρακτηριστικά λέει η ίδια.

Η επιδίωξη μιας περισσότερο ισότιμης σχέσης και διεύρυνσης των δυνατοτήτων επικοινωνίας με τις εργοδότης της στον οικιακό τομέα ωθεί τη Λίλα από την Αλβανία να μελετά και να θέτει στόχο την εκμάθηση ενός συγκεκριμένου αριθμού νέων λέξεων καθημερινά, να δανείζεται βιβλία τα οποία στη συνέχεια συζητάει με τις εργοδότης της και να ικανοποιεί την ανάγκη της για αυτομόρφωση και διαρκή εξέλιξη.

Η Μαρία από την Αφρική (Σιέρα Λεόνε) γράφτηκε σε ένα σχολείο δεύτερης ευκαιρίας και προσπαθεί να αποκτήσει ένα καλό επίπεδο γνώσης των ελληνικών και γενικότερα να προσφέρει στον εαυτό της ένα επίπεδο εκπαίδευσης μετά από 28 χρόνια που βρίσκεται στην Ελλάδα και κατά μεγάλες περιόδους αντιμετωπίζει προβλήματα με τη νομική της ένταξη.

4.4. Η αξιοποίηση μιας *lingua franca* για την επαγγελματική ένταξη και την επικοινωνία με ομόγλωσσες εθνικότητες

Μετανάστριες αφρικανικής και ασιατικής καταγωγής, κατά κύριο λόγο, οι οποίες έχουν γνώση της αγγλικής ή γαλλικής, σπανιότερα, γλώσσας, αξιοποιούν αυτές τις γλώσσες ως προσόν για την επαγγελματική

τους ένταξη ιδιαίτερα ως εσωτερικές, γεγονός που τις περιχαράκωνει σε συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις και εμποδίζει την επικοινωνία τους με τον ντόπιο πληθυσμό που δεν μιλά αυτές τις γλώσσες.

Για την Γκλόρια από τη Νιγηρία, η οποία διαμένει στην Ελλάδα 16 χρόνια, η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας οφείλεται, αφενός, στην πίεση της ένταξης στην αγορά εργασίας (η οποία διασφαλίζει και την ανανέωση της άδειας παραμονής) και, αφετέρου, στην αποσπασματική συμμετοχή σε προγράμματα εκμάθησης της γλώσσας. Επίσης, έχει να κάνει με το γεγονός ότι μιλάει αγγλικά και έτσι μπορεί να συνεννοηθεί, καθώς και με το γεγονός ότι στον τομέα οικιακής εργασίας δεν απαιτούνται υψηλές γλωσσικές δεξιότητες. Τα αγγλικά από την άποψη αυτή συνιστούν ένα είδος «*lingua franca*» για την κοινωνική και εργασιακή ένταξη καθώς και για την επαφή με μεταναστευτικές κοινότητες από διαφορετικές χώρες. Αναγνωρίζει, ωστόσο, τη διαφορά ανάμεσα στη γνώση βασικών γλωσσικών δεξιοτήτων που επιτρέπουν τη συνεννόηση στην καθημερινότητα (επαφές με άλλους, ψώνια, συνεννόηση με υπηρεσίες, κλπ.) και στη βαθιά γνώση των ελληνικών και προσπαθεί διαρκώς να αναβαθμίσει τις γνώσεις της που θεωρεί αναγκαίες και για την εργασιακή και κοινωνική της ένταξη.

Η Άντα από τις Φιλιππίνες, αν και διαμένει 21 χρόνια στην Ελλάδα, καταλαβαίνει ελληνικά αλλά προτιμάει να μιλάει αγγλικά τα οποία χρησιμοποιεί στην εργασία της ως εσωτερική οικιακή εργάτρια και στη σχέση της με τον αλλοδαπό Αιγύπτιο σύντροφό της. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με την Κορασόν, επίσης από τις Φιλιππίνες, η οποία βρίσκεται λιγότερα χρόνια στην Ελλάδα (5 χρόνια) και ακόμη και με την κόρη της και τον Σουδανό σύζυγό της μιλάνε αγγλικά στο σπίτι. Το κορίτσι δεν μαθαίνει καμιά από τις γλώσσες των γονιών της.

Η Σαμπρίνα από τον Άγιο Μαυρίκιο μιλάει γαλλικά με το σύζυγό της από τη Σενεγάλη και με τα γαλλικά της καταφέρνει να βρει δουλειά ως καθαρίστρια σε μια γαλλική εταιρεία που εδρεύει στη Ελλάδα. Εργαζόμενη σε αυτή την εταιρεία στην αρχή και στη συνέχεια ως baby sitter δεν έχει πολλές δυνατότητες εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας. Εξηγεί ότι τα παιδιά της συνεννοούνται στα ελληνικά, ο άνδρας της και αυτή στα γαλλικά και με ορισμένους επισκέπτες χρησιμοποιούν τα αγγλικά.

4.5. Επαγγελματική κατάρτιση και απόκτηση επαγγελματικών προσόντων

Στο πεδίο αυτό το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στις διαδρομές και τις στρατηγικές εξισορρόπησης του απαξιωμένου εκπαιδευτικού τους κεφαλαίου με την απόκτηση νέων προσόντων (τυπικών και άτυπων). Με δεδομένο τον εξαιρετικά χαμηλό αριθμό των μεταναστριών και τις βιογραφικές συνθήκες που εμποδίζουν την αναγνώριση των εκπαιδευτικών και των επαγγελματικών τους προσόντων στη μετανάστευση, ενδιαφέρον παρουσιάζει η επινοητικότητα και οι προσπάθειες που καταβάλλουν προκειμένου να εξισορροπήσουν την απώλεια του εκπαιδευτικού τους κεφαλαίου και να συσσωρεύσουν νέο.

Έτσι, κατ' αρχάς διερευνήθηκαν οι δυνατότητες πρόσβασης και οι δυνατότητες αξιοποίησης των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης και, ειδικότερα, των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης των μεταναστριών στην κατεύθυνση απόκτησης νέων επαγγελματικών εξειδικεύσεων και επαγγελματικών εφοδίων/προσόντων, με στόχο τη συγκρότηση ενός νέου επαγγελματικού προφίλ και την απόκτηση μιας νέας ειδικότητας καθώς και την προετοιμασία αναζήτησης μιας θέσης απασχόλησης με καλύτερους όρους στο μέλλον. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στα εμπόδια που περιορίζουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, στη σημασία της συμμετοχής σε προγράμματα κατάρτισης και στην προσφορά εθελοντικής εργασίας ως υποκατάστατο επαγγελματικής εργασίας.

4.5.1. Εμπόδια που περιορίζουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης

Η συγκέντρωση στην άτυπη απασχόληση αποστερεί τις μετανάστριες από τη μετάβαση στο καθεστώς ανεργίας και τις αποκλείει από το δικαίωμα συμμετοχής στις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (ΕΠΑ). Η έλλειψη πληροφόρησης και η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας συνιστούν εμπόδια κατά την πρόσβαση σε μέτρα και πολιτικές αντιμετώπισης της ανεργίας και ενίσχυσης της απασχόλησης ακόμη και για εκείνες οι οποίες κατοχυρώνουν το δικαίωμα συμμετοχής.

Λίγες είναι εκείνες οι μετανάστριες που συμμετείχαν στην ποιοτική έρευνα και οι οποίες έλαβαν μέρος σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Με δεδομένο το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, το οποίο

ορίζει ως δικαιούχους των πολιτικών ΕΠΑ τον άνεργο πληθυσμό, στην πλειονότητά τους οι μετανάστριες οι οποίες είτε απασχολούνται στον άτυπο τομέα (π.χ. οικιακό) είτε απασχολούνται άτυπα, αντιμετωπίζουν δυσκολίες να αποδείξουν ότι είναι άνεργες, όταν δεν μπορούν να αποδείξουν την απόλυση ή/και την προηγούμενη απασχόλησή τους. Από την άλλη μεριά, εκείνες οι οποίες απασχολούνται στον οικιακό τομέα και τον τομέα παροχής προσωπικών υπηρεσιών (καθαριότητας και φροντίδας) δεν διαθέτουν πρόσβαση στην πληροφόρηση για σχετικά προγράμματα και, επομένως, δεν ωφελούνται από τα μέτρα ενίσχυσης της απασχόλησης και τις πολιτικές για την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις αναφέρθηκαν και πρακτικές αδιαφάνειας ή/και μη διάχυση της πληροφόρησης προς όλους τους δικαιούχους/επωφελούμενους/ες για συμμετοχή.

Η Νάντια (Ρωσία) αναφέρει ότι στα προγράμματα που υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο παρατηρείται μια ανακύκλωση ανέργων «... ξέρω *ας πούμε* από τις κοπέλες που γνωρίζω εγώ, τις δικές μου από τη Σοβιετική Ένωση, *ας πούμε*, πάνε συνέχεια οι ίδιες. Πώς γίνεται αυτό; Γιατί να πάει 2, 3 χρόνια μία γυναίκα η ίδια γυναίκα; και δεν το κάνει η καθεμιά *ας πούμε* που είναι άνεργη, το κάνει η καθεμιά που πρόλαβε! Κατάλαβες; Είναι κρίμα!... Και μένουνε άνθρωποι που έχουνε και ανάγκη τα χρήματα και τη γλώσσα απ έξω! Και οι πονηροί, *ας πούμε*, που έχουνε μάθει αυτόν τον τρόπο κατάλαβες; Γιατί δε το (...) το κράτος; Γιατί τα λεφτά να φεύγουν έτσι άδικα, γιατί; Αφού υπάρχουν αυτά τα προγράμματα, να τα εκμεταλλευτούμε σωστά! Άλλωστε, δεν είναι τα λεφτά που δίνουμε γι αυτό το λόγο; Για τους αλλοδαπούς; Έτσι δεν είναι;»

4.5.2. Η σημασία της συμμετοχής σε προγράμματα κατάρτισης

Η συμμετοχή σε προγράμματα κατάρτισης μπορεί να είναι μια προσπάθεια συγκρότησης ενός νέου επαγγελματικού προφίλ και απόκτησης απασχόλησης ή διά βίου μάθησης και παρακαταθήκης για το μέλλον. Η υλοποίηση προγραμμάτων που απευθύνονται σε μετανάστες/-στριες τα τελευταία χρόνια (αφορά τις δράσεις του ΕΤΕ) έχουν διευρύνει τις δυνατότητές τους και προσφέρουν μια ειδίκευση που επιπλέον συνοδεύεται από μια σύντομη επαγγελματική απασχόληση.

Από τις συνεντεύξεις διαφαίνεται ως χρήσιμη τακτική για μερικές μετανάστριες αυτό που γίνεται αντικείμενο κριτικής από τις άλλες:

Η κατ' επανάληψη συμμετοχή σε προγράμματα είναι απαραίτητη για μια επαγγελματική κατάρτιση κάτω από τις συνθήκες μετανάστευσης. Επίσης, διαφαίνεται από τις συνεντεύξεις, ότι περισσότερο γυναίκες από την Αλβανία αναφέρονται σε εμπειρίες συμμετοχής σε προγράμματα κατάρτισης, πράγμα που μπορεί να εξηγηθεί από την πρόσβαση σε συγγενικά δίκτυα πληροφόρησης και υποστήριξης.

Η Ζαμί από την Αλβανία παρακολούθησε ήδη από το 1999 ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα που της προσέφερε και απασχόληση σε γραφείο για την υποστήριξη μεταναστών και προσφύγων. Πρόσφατα συμμετείχε σε μια άλλη εκπαίδευση για διαμεσολαβητές σε νοσοκομεία και ευελπιστεί να εξασφαλίσει μια σχετική απασχόληση. Το σημαντικό είναι ότι της προσφέρει δυνατότητες για δημιουργία ενός νέου επαγγελματικού προφίλ, το οποίο ευελπιστεί να αξιοποιήσει στο μέλλον και όποτε προκύψει μια σχετική ευκαιρία.

Από την άλλη, η συμμετοχή σε προγράμματα κατάρτισης ενδέχεται να εγγράφεται όχι μόνο στην κατεύθυνση μιας βραχύβιας ωφέλειας, αλλά να συνιστά μια απόπειρα επανενεργοποίησης της διαδικασίας μάθησης (διά βίου μάθηση) αλλά και μίας έστω και αμυδρής προσδοκίας για πιθανή μελλοντική αξιοποίησης τους παρά την εκτίμηση των περιορισμένων αντικειμενικών δυνατοτήτων.

Η Κάλι από την Αλβανία απόφοιτη δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Πέρασι κάναμε πάλι με το Δήμο, γράφτηκα για κομπούτερ, τώρα είμαι πάλι σε ένα σεμινάριο Διοίκηση επιχειρήσεων – λέω ποιος ξέρει, μπορεί κάποτε, λέω, αν γυρίσω πίσω να μάθω, επειδή έχω πολλή θέληση να μάθω, αλλά εδώ είναι πολύ δύσκολα...»*

4.5.3. Η προσφορά εθελοντικής εργασίας ως υποκατάστατο επαγγελματικής εργασίας

Η προσφορά εθελοντικής εργασίας είναι μια διέξοδος για την απόκτηση μιας νέας ή την άσκηση μιας προηγούμενης επαγγελματικής εξειδίκευσης. Οι μετανάστριες αξιοποιούν εναλλακτικές στρατηγικές προκειμένου να διευκολύνουν την απόκτηση μιας εργασιακής ειδίκευσης και διατήρησης των αποθεμάτων δράσης τους. Αξιοποιούν για παράδειγμα, το εκπαιδευτικό τους κεφάλαιο για εθελοντική απασχόληση στο πλαίσιο της μεταναστευτικής τους κοινότητας.

Έτσι η Ζαμί αποφάσισε να αξιοποιήσει τις γνώσεις της ως φιλόλογου διδάσκοντας στα παιδιά δεύτερης γενιάς τα αλβανικά στο Στέκι

μεταναστών, να συμβάλει στην έκδοση ενημερωτικών εντύπων και εφημερίδων ή να εργαστεί σε γραφείο ΜΚΟ για να παρέχει πληροφόρηση σε άλλους μετανάστες/-στριες.

Η εθελοντική απασχόληση δίνει διέξοδο στα επαγγελματικά όνειρα των μεταναστριών, καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να ασκήσουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες που ήδη διαθέτουν ή να αξιοποιήσουν άλλες αντίστοιχες που έχουν αποκτήσει στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας.

5. Κοινωνική αναγνώριση

Η κοινωνική αναγνώριση συνιστά σημαντική *διάσταση* της κοινωνικής *ένταξης*, επιβεβαιώνει το ανήκειν, τόσο σε μια κοινωνία ή σε επιμέρους κοινωνικούς χώρους, όσο και στο πολύ γενικό επίπεδο αναγνώρισης και σεβασμού της ανθρώπινης ιδιότητας αλλά και της ιδιότητας του πολίτη με τα δικαιώματα που αυτή η ιδιότητα συνεπάγεται. Εκφράζεται στο πλαίσιο διαφορετικών χώρων κοινωνικής συνύπαρξης και διαμείβεται μεταξύ γηγενών και μεταναστών αλλά και μεταξύ ομοεθνών, και χαρακτηρίζει τις κοινωνικές σχέσεις σε διάφορα επίπεδα, όπως:

- στις *διαπροσωπικές σχέσεις* στην οικογένεια και το φιλικό περιβάλλον,
- στον *επαγγελματικό χώρο* και τις σχέσεις με εργοδότες/τριες και συναδέλφους/ισες
- στο *δημόσιο χώρο* και στις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις
- στα αντικειμενικά πλαίσια που θέτουν τα *θεσμοθετημένα νομικά δικαιώματα* και οι *θεσμοθετημένες κοινωνικές πρακτικές αναγνώρισης*.

Έτσι, η κοινωνική αναγνώριση είναι ο αντίθετος πόλος του ρατσισμού και της ξενοφοβίας.

5.1. Τυπικές διαδικασίες συγκρότησης της κοινωνικής αναγνώρισης

Η κοινωνική αναγνώριση εμφανίζεται στις αφηγήσεις σε διαφορετικές μορφές. Ως εμπειρία της έλλειψής της, π.χ. από την απουσία του κοινωνικού χώρου μέσα στον οποίο παράγεται η κοινωνική αναγνώριση όπως την οικογένεια και τους φίλους, αλλά και στην περίπτωση

βιωμάτων ρατσισμού και ξενοφοβίας. Ως αποτέλεσμα και εμπειρία απόκτησής της μέσα από την κοινωνική αλληλόδραση, ως στόχος και επιδίωξη της εμπρόθετης δράσης, σε ατομικό, επαγγελματικό, αλλά και συλλογικό και πολιτικό επίπεδο.

Η κοινωνική αναγνώριση είναι έτσι στόχος και απόρροια της δράσης των μεταναστριών καθώς και της καθημερινής αλληλόδρασης. Ένα από τα ευρήματα της ανάλυσής μας είναι ότι μέσω των ευκαιριών και δυνατοτήτων αλληλόδρασης με τους γηγενείς οικοδομείται και πραγματώνεται η αναγνώριση των μεταναστριών ως συν-ανθρώπων στην ελληνική κοινωνία. Επιβεβαιώνεται, επίσης, ότι η κοινωνική αναγνώριση είναι εύθραυστη, γίνεται αντικείμενο μιας συνεχούς διαπραγμάτευσης και μπορεί να ανακληθεί κάτω από συνθήκες αλλαγών των κοινωνικών δεδομένων, π.χ., στο πλαίσιο της σημερινής οξείας οικονομικής και κοινωνικής κρίσης.

Οι τυπικές διαδικασίες και πορείες που επιτρέπουν ή εμποδίζουν την κοινωνική αναγνώριση, και συνιστούν τον δείκτη κοινωνικής αναγνώρισης είναι:

α) Η κοινωνική αναγνώριση ως προϊόν της καθημερινής διάδρασης με τους γηγενείς, κάτω από αντίξοες συνθήκες ρατσιστικών στερεότυπων και ξενοφοβίας σε μεγάλα αστικά κέντρα όπου κυριαρχεί ανωνυμία.

Η Λίλα από την Αλβανία σκιαγραφεί τη διαδικασία μετάβασης από την κατάσταση του ξένου και άλλου που είναι αντικείμενο ρατσισμού και ξενοφοβίας, στην κατάσταση του αποδεκτού ως συν-ανθρώπου, και ανήκοντα στο κοινωνικό περιβάλλον και τον τρόπο με τον οποίο αυτή η διαδικασία είναι προϊόν αλληλόδρασης μέσα στο χρόνο και σε διαφορετικά κοινωνικά επίπεδα.

«Ήτανε τα πρώτα χρόνια... αν δεν σε ήξερε ο κόσμος προσωπικά, ήτανε φρίκη....σε βλέπανε Αλβανό και νομίζανε ότι έχεις ουρά.... ώσπου αρχίζεις κι έχεις προσωπικές επαφές με τον κόσμο. Από κει και πέρα τον κόσμο δεν το νοιάζει.... θα σε συμπαθεί... ή αντιπαθεί γι' αυτό που είσαι, όχι για την ταμπέλα».

β) Νησίδες αναγνώρισης: Εμπειρίες μη αναγνώρισης και ηθικού και κοινωνικού αποκλεισμού. Μεμονωμένες εμπειρίες αναγνώρισης σε συγκεκριμένες σχέσεις, συχνά με εργοδότες και άτομα του άμεσου κοινωνικού περιγύρου.

Ιδιαίτερα οι έγχρωμες (Αφρικάνες από τις υποσαχάριες χώρες) μετανάστριες μιλούν για έντονες και συνεχείς εμπειρίες ηθικού αποκλεισμού από την κατηγορία των συν-ανθρώπων. Η στέρηση αυτής της αναγνώρισης είναι συνυφασμένη με την εμπειρία του ρατσισμού. Στην καλύτερη περίπτωση αναφέρονται στην εμπειρία της αναγνώρισης ως συν-ανθρώπου από ορισμένα άτομα του περιβάλλοντός τους, από εργοδότες ή φίλες.

Η δραματική κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας και η αύξηση του αριθμού μεταναστών στη χώρα, τα τελευταία δύο χρόνια, έχουν χειροτερεύσει τις συνθήκες κοινωνικής ένταξης και αναγνώρισης των μεταναστριών. Η Γκλόρια (από Νιγηρία) περιγράφει τη διαδικασία ένταξης του ρατσισμού στην Ελλάδα, σε συνάρτηση με την αύξηση του αριθμού των μεταναστών. Κάνει τη σύγκριση με τα πρώτα χρόνια παραμονής της στην Αθήνα, όταν η αναγνώριση των έγχρωμων μεταναστών ως συν-ανθρώπων ήταν χαρακτηριστικό της καθημερινότητας. Η αύξηση της εγκληματικότητας και η ανάγκη άμυνας άλλαξαν εντελώς την ατμόσφαιρα, τόσο που η Γκλόρια να φοβάται για την ασφάλεια των παιδιών της στο δρόμο. Παρατηρείται μια ένταση της μη αναγνώρισης που βασίζεται στο «χρώμα» και ο μεγάλος αριθμός των μεταναστών που αυξάνει τον κοινωνικό και ηθικό αποκλεισμό για τους μετανάστες/-στριες από αφρικανικές χώρες.

γ) Ο αυτοματισμός της κοινωνικής αναγνώρισης ως συν-ανθρώπου στο επίπεδο των καθημερινών επαφών στις μικρές τοπικές κοινωνίες.

Στις μικρές τοπικές κοινωνίες, όπου τα μέλη της κοινότητας γνωρίζουν το ένα το άλλο, οι συνθήκες κοινωνικής αναγνώρισης της μετανάστριας ως συνάνθρωπου στην καθημερινή επικοινωνία είναι κατά πολύ ευνοϊκότερες, απ' ό,τι στις συνθήκες ανωνυμίας που επικρατούν στις μικρές και μεγάλες πόλεις. Η Νάνα από τη Ρωσία που ζει και εργάζεται τα τελευταία χρόνια στο μικρό νησί Σ. κάνοντας διάφορες δουλειές, περιγράφει την κοινωνική αναγνώριση στην καθημερινή ζωή ως εξής:

«Και ξέρετε τι μου άρεσε; Όταν πας στον δρόμο, όλοι άνθρωποι εδώ χαρούμενοι, όλοι γελάει και γεια σου καλημέρα. Έτσι ξέρεις δεν ξέρεις γνωστός όχι γνωστός έτσι γεια σου....σε... Τώρα εγώ είμαι στο Σ. σαν το πατρίδα».

Αυτού του είδους η οικειότητα και η αναγνώριση στην καθημερινή συναναστροφή δεν συνδέεται με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή συγκεκριμένες επιδόσεις του άλλου, αλλά απλώς και μόνον με την ιδιότητα του συνανθρώπου που βιώνεται στην πρόσωπο με πρόσωπο συνάντηση και αποτελεί δυνητικά τη βάση για την οικοδόμηση μιας αλληλόδρασης που θα πρέπει να διέπεται από τους κανόνες της καλής συμπεριφοράς και της αμοιβαιότητας. Ο ευδιάθετος χαιρετισμός σε μια συνάντηση μπορεί να είναι μία κοινωνικότητα στοιχειώδους μορφής, αποτελεί, όμως, ένα βασικό στοιχείο κοινωνικής ζωής, και στη μικρή τοπική κοινωνία μπορεί να είναι συνυφασμένος και με το αίσθημα του ανήκειν στο δημόσιο χώρο, στο χωριό ή τη γειτονιά. Όπως καταλαβαίνουμε από το λόγο της Νάνα, είναι προϊόν των καθημερινών πρακτικών στη μικρή κοινωνία, με την έλλειψη ανωνυμίας, δηλαδή, την υπάρχουσα γνώση για τους άλλους κατοίκους, τη συχνή συναναστροφή και την ιδέα/προσμονή ότι όλοι οι διαμένοντες είναι ταυτόχρονα μέλη μιας κοινότητας.

δ) Η αναγνώριση της μετανάστριας ως συνανθρώπου μέσα στην εργασιακή σχέση στις οικιακές υπηρεσίες. Κίνδυνοι της χρησιμοποίησης της αναγνώρισης από την εργοδότη ως μέσο εξασφάλισης της συνεργασίας της μετανάστριας σε απαιτήσεις εργασίας που ξεπερνούν τις συμφωνημένες ώρες, ή τα όρια έντασης εργασίας.

Αρκετές μετανάστριες σε οικιακές υπηρεσίες αναφέρθηκαν στις αφηγήσεις τους στην εμπειρία αναγνώρισης ως συνανθρώπου από τις εργοδότης τους (βλ. Kontos 2014). Όμως μερικές αναφέρθηκαν συγχρόνως σε υποτίμηση, η οποία υποχώρησε όταν η εργοδότης πληροφορήθηκε [για] τις οικονομικές δυνατότητες της μετανάστριας, ότι για παράδειγμα, η μετανάστρια και η οικογένειά της είχαν αποκτήσει με την εργασία τους ένα μεγάλο σπίτι, ότι δηλαδή ανταποκρίνεται σε κεντρικές αξίες της νεοελληνικής κοινωνίας.

στ) Η αναγνώριση, προϊόν ενός «αγώνα για αναγνώριση» (Honneth, 1992), δηλαδή, μέσω των προσπαθειών και της εμπρόθετης δράσης των μεταναστριών να αξιοποιήσουν και να διευρύνουν τις γνώσεις τους και να αποκτήσουν με τον τρόπο αυτό μια επαγγελματική θέση σε τομείς όπου δεν συγκεντρώνονται συνήθως οι μετανάστριες, ή σε τομείς που αποτελούν το

χώρο ειδικότητάς τους, δηλαδή, μέσα από εργασιακή ένταξη και ανοδική κινητικότητα.

Πέραν της ανάγκης για τη βασική αναγνώριση στην καθημερινή αλληλόδραση, αρκετές μετανάστριες, ειδικά αυτές από την Αλβανία, επιδεικνύουν δραστήριες προσπάθειες ανοδικής κινητικότητας στην αγορά εργασίας, οι οποίες αποσκοπούν, μεταξύ άλλων, στην αναγνώρισή τους ως ατόμων με ικανότητες και επαγγελματικές δεξιότητες. Σε μια σειρά από αφηγήσεις βλέπουμε τις επιτυχημένες στρατηγικές βελτίωσης της θέσης στην αγορά εργασίας - από τις οικιακές εργασίες στον τουρισμό και, σε δύο περιπτώσεις, τις πανεπιστημιακές σπουδές. Πρόκειται για βιογραφικές διαδικασίες απόκτησης μιας *σωρευτικής μέσα στο χρόνο και πολυδιάστατης ως προς τα επίπεδα πραγμάτωσης κοινωνικής αναγνώρισης*, η οποία είναι αποτέλεσμα μιας διαρκούς διαπραγμάτευσης μεταξύ της εμπρόθετης δράσης των υποκειμένων έναντι των κυρίαρχων προσλήψεων, των θεσμικών παραβλέψεων/αγνοήσεων και των κοινωνικών καταναγκασμών.

Ζ) Κοινωνική αναγνώριση της εθνικής ταυτότητας και της ισοτιμίας στόχος πολιτικής και συλλογικής δράσης για την πραγμάτωση και την προάσπιση των δικαιωμάτων των μεταναστών/-στριών.

Η εμπειρία της υποτίμησης της εθνικής ομάδας προέλευσης από την ελληνική κοινωνία έχει κινητοποιήσει αρκετές μετανάστριες να συνεργαστούν με πολιτικές οργανώσεις που αγωνίζονται για τα δικαιώματα των μεταναστών γενικά ή την πολιτιστική ταυτότητα της εθνικότητάς τους. Μια τυπική περίπτωση είναι η Λίλα. Μια σειρά από εμπειρίες αποξένωσης, π.χ., μέσα από την αλλοίωση της εθνικής της ταυτότητας ως Αλβανίδας που εμφανίζεται ως ομογενής λόγω του συζύγου της, γεγονός, όμως, που της εξασφαλίζει προνόμια, όπως το νομικό καθεστώς και η είσοδος στο πανεπιστήμιο, και μέσα από τις δυσκολίες για επαγγελματική ανάδειξη και βελτίωση όπου βρίσκεται εκτεθειμένη σε υποτιμητικές και υπονομευτικές πρακτικές στον οργανωμένο χώρο εργασίας στον τουρισμό, οδηγούν στην ενεργοποίηση της Λίλας για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων της στη δημόσια σφαίρα μέσα από την ανάπτυξη της ενεργού άσκησης και πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη.

6. Οικογένεια – Οικογενειακή ζωή

Η οικογένεια συνιστά εκείνο το δομικό και λειτουργικό πλαίσιο στο οποίο κίνητρα και αξίες διαμορφώνονται, ανθρώπινο κεφάλαιο συσσωρεύεται, πληροφορία διακινείται και ερμηνεύεται και λαμβάνονται και υλοποιούνται αποφάσεις (Harbison 1981). Η οικογένεια προετοιμάζει τα άτομα για την εκπλήρωση του βασικού τους ρόλου στην κοινωνία. Για παράδειγμα, στις κοινωνίες προέλευσης όπου η μετανάστευση αναδεικνύεται σε επιλογή για την επιβίωση και αναπαραγωγή/διατήρηση της οικογενειακής ομάδας ορισμένα άτομα-μέλη της «προετοιμάζονται» ή εν τέλει αναλαμβάνουν την αναπαραγωγή της οικογένειας μέσω της μετανάστευσης. Η οικογένεια αποτελεί τον κρίσιμο θεσμό για την απόφαση ως προς τη δυνατότητα και την πρόθεση/κίνητρο ενός ατόμου να μεταναστεύσει. Τα τελευταία μάλιστα χρόνια έχει ενταθεί το φαινόμενο της αυτόνομης γυναικείας μετανάστευσης, όπου κάτω από διαφορετικές συνθήκες οι γυναίκες αναλαμβάνουν την εξασφάλιση των βιοτικών αναγκών των μελών της οικογένειας καταγωγής ή/και προσανατολισμού.

Η πολυπλοκότητα της οικογενειακής δομής χαρακτηρίζει τη μεταναστευτική διαδικασία γιατί η οικογενειακή μονάδα είναι εκείνη που μεσολαβεί μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας (προορισμού) και, κατά συνέπεια, μπορεί να θέτει προτεραιότητες ως προς τις ανάγκες της επί των ατόμων-μελών της σε διαφορετικές περιστάσεις (Harbison 1981). Η εμπειρία των γυναικών μεταναστριών είναι σημαντικά διαφορετική από αυτή των ανδρών, καθώς το φύλο είναι βασική οργανωτική αρχή της οικογένειας και της κοινωνίας, γεγονός που συνεπάγεται ότι το φύλο δομεί και τη μεταναστευτική διαδικασία σε σημαντικό βαθμό.

Το κράτος με τις νομικές του ρυθμίσεις και τις πολιτικές του σε μεγάλο βαθμό είναι εκείνο που καθορίζει και δημιουργεί το πλαίσιο και τους περιορισμούς ως προς τη συγκρότηση της οικογένειας στη μετανάστευση, η οποία συχνά ερμηνεύεται με πολύ περιοριστικούς όρους. Σε επίπεδο πολιτικών, η μετανάστευση μελών της οικογένειας, δηλαδή συζύγων και παιδιών, αντιμετωπίζεται ως δευτερογενής μορφή μετανάστευσης, υποτελής προς και διαχωρισμένη από την οικονομική μετανάστευση, παρά την ολοένα αναπτυσσόμενη αυτόνομη γυναικεία μετανάστευση. Επιπλέον, εν πολλοίς αγνοείται εκ μέρους

της πολιτείας η πραγματικότητα και οι συνθήκες ύπαρξης της διακρατικής οικογένειας.

Στην κατεύθυνση αυτή η έρευνά μας μέσω της διατύπωσης δεικτών ένταξης ως προς την οικογένεια έρχεται να συμβάλλει στην ανάδειξη της σημασίας της συνδεδεμένης με την οικογένεια (οικογενειακής) μετανάστευσης και την ένταξη των μεταναστευτικών οικογενειών στην κοινωνία υποδοχής σε συνάρτηση και με τις νομοθετικές και πολιτικές συνθήκες για την οικογενειακή επανένωση. Η ανάλυση των βιογραφικών συνεντεύξεων και η αποτύπωση των διεργασιών και διαδικασιών στις οποίες υπόκεινται τα μέλη της οικογένειας, ιδιαίτερα σε ορισμένες στιγμές και φάσεις της (βιογραφικής) πορείας και του κύκλου ζωής των μελών της καταδεικνύουν τους αυξανόμενους περιορισμούς που επιβάλλονται στην οικογενειακή ζωή των μεταναστών/-στριών σε σχέση με τους θεσμικούς περιορισμούς αλλά και τον παρακολουθητικό ρόλο του κράτους υποδοχής.

Η διακρατική οικογένεια από την άλλη μεριά είναι ένα σύμπτωμα των αυξανόμενων παγκοσμιοποιημένων βίων μας, που βιώνεται μεταξύ συνόρων, μειώνοντας τις πιθανότητες ο τόπος γέννησης, ζωής και θανάτου να συμπίπτουν. Η ιδέα της διακρατικής οικογένειας ενέχει στοιχεία δυναμικότητας, διακύμανσης και αλλαγής· ωστόσο, εξακολουθεί να είναι εγκιβωτισμένη σε σταθερές δομές που επιδρούν στις εμπειρίες των μελών της οικογένειας, χωρίς να είναι πάντα εύκολο να προσεγγιστούν και να κατανοηθούν. Οι δομές αυτές αντανakλώνται στους θεσμούς της κοινωνίας υποδοχής, τους γεωγραφικούς περιορισμούς, τις διεθνείς πολιτικές και νόμους, τις τεχνολογίες που διευκολύνουν την επικοινωνία και το ταξίδι και την ένταση δύναμη των οικογενειακών δεσμών με τα μέλη της οικογένειας που μένουν πίσω στη χώρα προέλευσης ή διαμένουν σε άλλους τόπους. Η βιογραφική ανάλυση επιτρέπει σε μεγάλο βαθμό την εμβάθυνση και διασύνδεση θεμελιακών διαστάσεων, βιωμάτων και συναισθημάτων σχετικά με την εμπειρία της διακρατικής οικογένειας.

Καταρχάς, η μετανάστευση δημιουργεί σε ένα σοβαρό βαθμό άγχος για τις επανασυνδεόμενες οικογένειες, οι οποίες χάνουν την ικανότητα προβλεψιμότητας του περιβάλλοντός τους και συχνά στερούνται το υποστηρικτικό σύστημα που είχαν στην κοινωνία προέλευσης. Οι εντάσεις μεταξύ της παλαιάς και της νέας κοινωνικο-πολιτισμικής πραγματικότητας συχνά οδηγούν σε προβλήματα ψυχο-κοινωνικής ανάπτυξης για ενήλικες και παιδιά μέσα στην οικογένεια.

Οι αλλαγές στη δομή της οικογένειας και τα μεταναστευτικά μοντέλα που έχουν ως αποτέλεσμα νέες διαφοροποιημένες συμπεριφορές των μεταναστευτικών νοικοκυριών επιφέρει αλλαγές στις οικογένειες με πολλαπλούς τρόπους: ως προς το ρόλο που το φύλο παίζει στην εσωτερική οργάνωση και κατανομή εργασίας μεταξύ των μελών της οικογένειας (άνδρες – γυναίκες) αλλά και μεταξύ των γενεών (παπούδες/γιαγιάδες, γονείς, παιδιά) στη μετανάστευση και τις διαδικασίες ένταξης στην κοινωνία υποδοχής.

Για παράδειγμα, η απασχόληση των μεταναστριών επιφέρει κάποιου τύπου οικονομική ανεξαρτησία, η οποία δημιουργεί δυναμικά τις προϋποθέσεις για τροποποίηση των παραδοσιακών μοντέλων εξουσίας στην οικογένεια, ιδιαίτερα για τα πιο παραδοσιακά τμήματα των μεταναστευτικών πληθυσμών. Ιδιαίτερα μάλιστα στην περίπτωση όπου σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και ανεργίας καθίστανται οι μοναδικά απασχολούμενες για την κάλυψη των αναγκών της οικογένειας, γεγονός που επιφέρει αντιστροφή των ρόλων μεταξύ των δύο φύλων με σημαντικές και αδιερεύνητες ακόμη προεκτάσεις για τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας και τις σχέσεις ιεραρχίας και εξουσίας ανάμεσα στα φύλα.

Μια άλλη αλλαγή στη δομή της οικογένειας παρατηρείται στις περιπτώσεις εκείνες όπου, επειδή για τα παιδιά είναι ευκολότερο να μάθουν την ελληνική γλώσσα σε σύγκριση με τους γονείς τους, καθίστανται οι διερμηνείς και παίζουν το ρόλο της εξασφάλισης επαφής με τον εξωτερικό κόσμο υπονομεύοντας τη γονική εξουσία /αυθεντία και κοινωνικό στάτους (Suarez-Orozco 2009).

Στην έρευνά μας επιδιώξαμε μέσα από την ανάλυση των βιογραφικών δομών των μεταναστριών να εντοπίσουμε εκείνες τις διαδικασίες, τις στρατηγικές και τις πολύτιμες λειτουργικότητες που αναδύονται στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής. Το ενδιαφέρον μας κινήθηκε στη διερεύνηση και ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που διαμορφώνουν τους όρους ύπαρξης της μεταναστευτικής οικογένειας, τις επιδράσεις που δέχεται και τις μορφές που λαμβάνει πάντα αναφορικά με την ένταξη τους στη χώρα. Μέσα από τις διαφορετικές «διευθετήσεις» και τα διαφοροποιημένα περιεχόμενα της οικογενειακής ζωής είναι δυνατόν να οδηγηθούμε στη διαμόρφωση ενός ποιοτικού δείκτη που φωτίζει την ένταξη ως προς την οργάνωση της οικογενειακής ζωής και τις δυνατότητες που διαθέτουν.

Από το σύνολο των αφηγήσεων αναδείχθηκε ως κρίσιμης σημασίας ο ρόλος που η οικογένεια – ως ενότητα αλλά και κάθε μέλος της ξεχωριστά – καλείται να παίξει στο πλαίσιο της μετανάστευσης. Αναφερόμαστε στις περιπτώσεις εκείνες που η διάσπαση της ενότητας της οικογένειας ως προς τον *τόπο διαμονής* αλλά και το *νομικό στάτους* συνιστά εμπόδιο και, σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις, υιοθετείται ως μια ύστατη λύση που διευκολύνει την (οικονομική και νομική) ένταξη. Οι επιλογές αυτές στο βαθμό που είναι σχεδόν υποχρεωτικές χωρίς δυνατότητα εναλλακτικής λύσης αποβαίνουν εις βάρος των ψυχο-κοινωνικών αναγκών τους, των επιθυμιών και των επιδιώξεών τους. Με την έννοια αυτή μας ενδιαφέρουν οι περιορισμοί και οι επιβαρύνσεις κάθε τύπου στις οποίες υπόκεινται οι μετανάστριες προκειμένου να εξασφαλίσουν την ένταξή τους με αντάλλαγμα την αδυναμία πραγμάτωσης μιας πολύτιμης λειτουργικότητας ζωής για τις ίδιες που είναι η ενότητα της οικογένειας τους.

Πιο συγκεκριμένα μέσα από την ανάλυση των βιογραφικών δομών και των πολύτιμων λειτουργικοτήτων ζωής των μεταναστριών, τρία είναι τα βασικά θέματα που αφορούν και επηρεάζουν την οικογενειακή ζωή ως προς την ένταξη των μελών της στην κοινωνία προορισμού:

- η ενότητα της οικογένειας,
- η ελευθερία επιλογής μορφής συμβίωσης,
- η εκπλήρωση του γονικού ρόλου των μεταναστριών απέναντι στα παιδιά τους και οι δυνατότητες ανάπτυξης και αυτονομίας των παιδιών (δεύτερη γενιά).

6.1. Η διάσπαση της ενότητας της οικογένειας:

Η διακρατική οικογένεια ως μέσο για τη διευκόλυνση μιας διακρατικής μορφής ένταξης

Ανεξάρτητα από τη μορφή που έλαβε σε ένα πρώτο στάδιο η μετανάστευση (αλυσιδωτή, οικογενειακή, αυτόνομη), οι μετανάστριες αναπτύσσουν οικογενειακές στρατηγικές τέτοιες που να διευκολύνουν την ένταξη στη χώρα διαμονής ή και να μεθοδεύουν μια διακρατικής μορφής ένταξη.

Η Νάνα που ήρθε μόνη της στην Ελλάδα με σκοπό να εργαστεί για να υποστηρίξει τα μέλη της οικογένειάς της (μητέρα και δύο ενήλικα παιδιά) στη χώρα της (Ρωσία) σε σύντομο διάστημα κάλεσε και την

κόρη της, η οποία εγκαταστάθηκε στην ίδια (αγροτική) περιοχή και εργάζεται στον τουρισμό. Η οικογενειακή στρατηγική έγκειται στο ότι οι δύο γυναίκες διαμένουν στην Ελλάδα και εργάζονται αποταμιεύοντας χρήματα, ενώ ο νεαρός γιος της οικογένειας έμεινε στη χώρα τους και ανέλαβε να διαχειρίζεται τις αποταμιεύσεις και να επιβλέπει την οικογενειακή περιουσία (σπίτι) ώστε να διατηρείται μια διάδοχη κατάσταση επιστροφής υπό την ανασφάλεια της έλλειψης ασφαλιστικής και συνταξιοδοτικής κάλυψης όταν η ίδια δεν θα μπορεί να εργάζεται.

Στην περίπτωση αυτή παρατηρούμε ότι η διάσπαση της οικογένειας συνιστά μέρος ενός στρατηγικού σχεδίου που δημιουργεί αντίβαρα στην ανασφάλεια που συνοδεύει την τρίτη ηλικία και την έλλειψη δυνατοτήτων συνταξιοδότησης στην Ελλάδα. Για την Νάνα η εξασφάλιση του μέλλοντος αποτελεί πολύτιμη λειτουργικότητα ζωής και έχει προσανατολίσει τη δράση της στην εξασφάλιση του μέλλοντός της μέσω αυτής της επιλογής ως προς τον τόπο διαμονής των μελών της οικογένειας της.

Στην περίπτωση της Ραμόνδας από την Αλβανία που ζει και εργάζεται με το σύζυγο και τους δύο ενήλικες γιους της στην Ελλάδα είναι η οικονομική κρίση και η έλλειψη εργασίας για τους γιους της που την ωθούν να κάνει σχέδια επιστροφής και ανάπτυξης μιας επιχειρηματικής ιδέας στην Αλβανία προκειμένου να υποστηρίξει οικονομικά την αποκατάσταση και το μέλλον των παιδιών της στην Ελλάδα. Έτσι για δεύτερη φορά η διάσπαση της ενότητας της οικογένειας παίρνει ένα εργαλειώδη χαρακτήρα στην κατεύθυνση της διευκόλυνσης της οικονομικής και κοινωνικής ένταξης της δεύτερης γενιάς.

Η Βέρα από τη Μολδαβία, χρηματοδοτεί τις σπουδές των παιδιών της στη χώρα της, αγόρασε σπίτι και σχεδιάζει την επανένωση της οικογένειας με καλύτερους όρους στο μέλλον. Στην περίπτωση της η απόφασή της για μετανάστευσή συνδέθηκε με τη διάσπαση/το χωρισμό με το σύζυγό της – αρκετά συνηθισμένη στην αυτόνομη γυναικεία μετανάστευση – και την ανάθεση της ευθύνης φροντίδας των παιδιών σε συγγενικά πρόσωπα κατά κύριο λόγο στη μητέρα. Η Βέρα ζει και ξεδιπλώνει τα σχέδια ζωής της ανάμεσα στις δύο χώρες, προσπαθώντας να συντηρήσει, αφενός, την ενότητα της μονογονεϊκής της οικογένειας, να βρίσκεται κοντά στα παιδιά της και, αφετέρου, να διατηρήσει την προσωπική της ζωή και τη σχέση με τον σύντροφό της στην Ελλάδα.

Η Μάνα από την άλλη μεριά αποφασίζει την εκ νέου διάσπαση της οικογένειας όταν ο σύζυγός της μένει άνεργος στην Ελλάδα και αποφασίζεται η επιστροφή του συζύγου και των δύο μικρών παιδιών στη Γεωργία, όπου πιστεύει ότι θα ζήσουν καλύτερα. Η επαναδιάσπαση της ενότητας της οικογένειας είναι στρατηγική για την απομείωση των συνεπειών που επιφέρουν οι δυσκολίες ένταξης (επαγγελματικής για τον σύζυγο και πολιτισμικής και εκπαιδευτικής για τα παιδιά της). Παράλληλα με την επιλογή αυτή επιδιώκει την υποστήριξη των επαγγελματικών της σχεδίων για ένταξη και στις δύο αγορές εργασίας μέσω αυτοαπασχόλησης, που μπορούν να εξασφαλίσουν σε αυτή τη φάση την οικονομική υποστήριξη της οικογένειάς της.

6.2. Η διάσπαση της ενότητας της οικογένειας: Η διακρατική οικογένεια ως εμπόδιο για την ένταξη

Οι μετανάστριες που μεταναστεύουν αυτόνομα και υποχρεώνονται να αφήσουν τα παιδιά τους – συχνά και μικρής ηλικίας – στη χώρα προέλευσης δεν διευκολύνονται στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ως προς τη γλώσσα, σχολεία, φύλαξη και φροντίδα, οικονομική υποστήριξη, νομική αναγνώριση προκειμένου να φέρουν τα παιδιά τους μαζί τους και να πραγματοποιήσουν οικογενειακή επανένωση. Έτσι σε μια πορεία η ένταξη τους δυσχεραίνεται, αφού υποχρεώνονται να «θυσιάσουν» την προσωπική τους ευημερία και ζωή υποστηρίζοντας διαρκώς τα άλλα εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας.

Η Άντα ήρθε στην Ελλάδα σε νεαρή ηλικία όταν την εγκατέλειψε ο σύζυγος –πατέρας των δύο παιδιών της τα οποία υποχρεώθηκε να αφήσει πίσω στην πατρίδα της (Φιλιππίνες) στην οικογένεια των γονέων της. Όλα αυτά τα χρόνια (20 και πλέον) εργάστηκε ως εσωτερική, και εξωτερική οικιακή εργάτρια το τελευταίο διάστημα, χρηματοδοτώντας τα μέλη της οικογένειας της, χωρίς η ίδια να μπορεί να φροντίσει για το μέλλον και τη δική της ζωή παρά μόνον όταν τα ενήλικα πλέον παιδιά της ανεξαρτητοποιήθηκαν στοιχειωδώς.

Η Κορασόν από τις Φιλιππίνες ήρθε στην Ελλάδα με το σύζυγό της (Σουδάν) τον οποίο γνώρισε στο Λίβανο αφήνοντας πίσω της να μεγαλώνει με τη μητέρα της το παιδί της βρέφος ακόμη, και το οποίο δεν έχει μπορέσει να ξαναδεί 14 χρόνια μετά. Το γεγονός ότι έφτιαξε μια νέα οικογένεια στην Ελλάδα απέκτησε και το δεύτερο παιδί της,

της δημιουργεί ψυχο-συναισθηματικά προβλήματα και της προκαλεί μεγάλο πόνο. Επιπλέον τα δύο παιδιά ετεροθαλή αδέρφια δεν έχουν γνωριστεί μεταξύ τους.

6.3. Η υπονόμευση της ελευθερίας επιλογής ως προς τη μορφή συμβίωσης και το μέγεθος της οικογένειας

Στο δείγμα μας έχουμε περιπτώσεις όπου η αρχική πυρηνική οικογένεια (γονείς και παιδιά) υποχρεώνονται να υιοθετήσουν μορφές συμβίωσης με άλλα συγγενικά (ανιόντα και κατίοντα) πρόσωπα – κυρίως γονείς του συζύγου – προκειμένου να αντιμετωπίσουν προβλήματα συμφιλίωσης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής στις περιπτώσεις εκείνες που δεν διαθέτουν πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες φύλαξης και φροντίδας παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Η πέρα από την επιλογή τους μορφή οικογένειας και συμβίωσης, όπως π.χ. η μετατροπή της οικογένειας σε εκτεταμένη μετά τη μετανάστευση, είναι μια επιλογή που συχνά εμποδίζει όχι μόνο την αυτονομία των συζύγων από τις οικογένειές τους, αλλά επιπλέον δημιουργεί αυξημένες απαιτήσεις, προβλήματα και τριβές μεταξύ των μελών της. Η Άννα από την Αλβανία με παιδιά σχολικής ηλικίας μιλάει με δυσανεμία για την περίοδο που ήταν υποχρεωμένη να ζει με τα πεθερικά της και τώρα πλέον δεν τους επισκέπτεται για να αποφύγει τον έλεγχο τους πάνω στη ζωή τη δική της με το σύζυγό της.

Η Σουέλα (Αλβανία) έχει αποδεχτεί ως υποχρεωτική φάση τη συμβίωσή της με άλλα συγγενικά πρόσωπα (πεθερικά), τα οποία έφεραν στην Ελλάδα για να φροντίζει τα παιδιά όσο είναι μικρά, αλλά από την άλλη μεριά εκείνη έχει αναγκαστεί να εργάζεται όλη μέρα για να μπορέσει να ικανοποιήσει τις βιοτικές και τις ανάγκες αναπαραγωγής όλων αυτών των νέων μελών του νοικοκυριού.

Αρκετές μετανάστριες, κυρίως όσες εργάζονται ως οικιακές βοηθοί, βρίσκονται μέσα σε μια αλυσίδα φροντίδας και ευθύνης μεταξύ γυναικών διαφορετικών γενεών στην Ελλάδα που εμποδίζει την κοινωνική τους ένταξη και δημιουργεί συνθήκες κοινωνικής περιθωριοποίησης και αποκλεισμού. Η Μάνα από την Αλβανία αντιμετωπίζει προβλήματα αποκλεισμού και φτώχειας, αφού πασχίζει να καλύψει τις βιοτικές ανάγκες της μητέρας της, της αδελφής της και των δύο παιδιών της, και των δύο μικρών (3 και 1,5 ετών) δικών της παιδιών

όταν την εγκατέλειψε ο δεύτερος σύζυγός της. Οι μονογονείς μετανάστριες αντιμετωπίζουν πολλαπλά εμπόδια και ζουν σε καθεστώς διαρκούς επισφάλειας ως προς την επαγγελματική και νομική τους ένταξη.

Επιπλέον, σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις εμποδίζεται η ελεύθερη επιλογή του επιθυμητού μεγέθους της οικογένειας (αριθμός παιδιών), λόγω ακριβώς των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν κατά τη διαμονή τους. Αφορά στην αδυναμία τους να αποκτήσουν παιδί στη μετανάστευση αφού οριακά κατορθώνουν να ζουν τον εαυτό τους και ορισμένα μέλη της οικογένειας στην πατρίδα τους.

Η Ζηρίνα μια νέα γυναίκα από την Ρουάντα 25 ετών σήμερα θα ήθελε να κάνει οικογένεια και να αποκτήσει πολλά παιδιά, όπως συνηθίζεται στην πατρίδα της αλλά είναι τελείως αβέβαιη και ανασφαλής για το αν θα καταφέρει να αποκτήσει έστω και ένα. Η Όλγα μια επίσης νέα γυναίκα από την Ουκρανία, η οποία έχει αποκτήσει ένα παιδί από τον Έλληνα σύζυγο της, μετά το διαζύγιο θα ήθελε να αποκτήσει κι άλλο παιδί, αλλά οι οικονομικές δυσκολίες και οι συνθήκες ζωής της δεν το επιτρέπουν. Η εξασφάλιση νομικής ένταξης μέσω του γάμου με γηγενή σε μια πρώτη φάση δημιουργεί προβλήματα επαγγελματικής ένταξης μετά το διαζύγιο, αφού σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και εκτεταμένης ανεργίας και έχοντας την ευθύνη φροντίδας της ανήλικης κόρης της, αναγκάζεται να εργάζεται με μερική απασχόληση και αντίστοιχα χαμηλές αποδοχές που δυσχεραίνουν την οικονομική τους κατάσταση.

Η Σαμπρίνα από Ουκρανία χάνει τη δουλειά της όταν αποφασίζει να αποκτήσει το δεύτερο παιδί της. Η επιθυμία της πραγματώνεται με την απόκτηση δύο ακόμη παιδιών φέρνοντας τη μητέρα της στην Ελλάδα για βοήθεια. Το τίμημα ωστόσο μιας πολυμελούς οικογένειας είναι πολύ μεγάλο. Η οικογένεια μετακινείται σε μικρότερο διαμέρισμα και αναγκάζεται να δουλεύει «πολύ, πολύ πολύ... από 7 το πρωί μέχρι το άλλο πρωί».

6.4. Εμπόδια ως προς την εκπλήρωση του γονικού ρόλου σε σχέση με την ένταξη (επαγγελματική, πολιτισμική, νομική, κοινωνική) των ατόμων-μελών της οικογένειας

Οι μητέρες στο δείγμα μας, κατά κύριο λόγο, αναπτύσσουν στρατηγικές κοινωνικής συναναστροφής για τη διασφάλιση επαφής με τον

κοινωνικό περίγυρο στη γειτονιά, το σχολείο και τις εξωσχολικές δραστηριότητες προκειμένου να υποστηριχθούν ως προς την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και την εκπαιδευτική και κοινωνική ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Γεγονός, ωστόσο, παραμένει ότι συχνά οι μετανάστριες αναφέρουν ότι έχουν χάσει την επαφή και την επικοινωνία με τα παιδιά τους ακριβώς λόγω της διαφοράς επιπέδου στη γλώσσα και σταδιακά χάνουν το ρόλο τους έναντι των παιδιών τους και αμφισβητείται το ίδιο το κύρος τους ως γονέων. Συχνά, επίσης, οι γονείς διαπιστώνουν απόσταση από τα παιδιά τους σε πολιτισμικό και ταυτοτικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να διαρρηγνύονται βασικοί ψυχοσυναισθηματικοί δεσμοί και δυνατότητες αμοιβαίας αναγνώρισης. Όπως στις περιπτώσεις εκείνες που τα παιδιά (μετανάστες δεύτερης γενιάς) κάνουν διαφορετικές επιλογές ζωής ως προς τον τόπο διαμονής και δεν ακολουθούν τους γονείς τους στα σχέδιά τους, π.χ., για επιστροφή στην πατρίδα.

Σε άλλες περιπτώσεις, όπως της Αμάλ από το Ιράκ, οι δυσκολίες αναπαραγωγής της οικογένειας λόγω της ανεργίας του πατέρα και την υποχρεωτική ανεργία της μητέρας (φροντίδα ΑΜΕΑ παιδιού) επιβάλλουν στα δύο μεγαλύτερα ενήλικα παιδιά να αναλάβουν την οικονομική υποστήριξη όλων των μελών της οικογένειας. Η ανάληψη ενός τέτοιου ρόλου – μια διαδικασία γονεοποίησης (parentification) των παιδιών δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στους γονείς και κυρίως θέτει εμπόδια στην ανάπτυξη και την κατάκτηση της αυτονομίας των ίδιων κατά τη φάση της ενηλικίωσης. Η οικογένεια προκειμένου να εξασφαλίσει σε τέτοιες δύσκολες συνθήκες την παραμονή της στην Ελλάδα αδυνατεί να πραγματώσει το ρόλο της ως προς την αποδέσμευση των παιδιών και τη δυνατότητα να χαράξουν τη δική τους ζωή και να ανεξαρτητοποιηθούν.

Μια εξίσου σημαντική διάσταση της αδυναμίας των γονέων να εκπληρώσουν το ρόλο τους απέναντι στα παιδιά τους είναι ότι νιώθουν αδύναμοι και ανήμποροι να εξασφαλίσουν τη νομική αναγνώριση και νομική ένταξη των παιδιών στις περιπτώσεις εκείνες που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ήρθαν πολύ μικρά.

Η Γκλόρια από την Νιγηρία αντιμετωπίζει μια κρίση στη βιογραφική της τροχιά και απειλείται εκ νέου η ένταξή της, όταν νιώθει η ίδια ματαιωμένη που, παρά τις προσπάθειες που έχει καταβάλει όλα αυτά τα χρόνια και την επιτυχία της ένταξης της οικογένειάς της στην

Ελλάδα, αδυνατεί να προσφέρει στο παιδί της όταν έφτασε στην ηλικία των 18 ετών τη νομική ένταξη. Η θεσμική αυτή επισφάλεια, καθώς το αίτημα για ιθαγένεια εκκρεμεί εδώ και χρόνια, εμποδίζει τη μητέρα να εξασφαλίσει μια ομαλή ζωή για το νεαρό παιδί της που κινδυνεύει να μείνει χωρίς χαρτιά και να αντιμετωπίσει όλες τις δυσκολίες που αυτό συνεπάγεται στο ξεκίνημα της ζωής του. Η εξασφάλιση της νομικής αναγνώρισης για το παιδί της και όλα τα παιδιά των μεταναστών/-στριών γίνεται πολύτιμη λειτουργικότητα για τη ζωή της που απορροφά όλη την ενέργεια και την μαχητικότητά της και την ωθεί στην ενεργή κινηματική δράση για τη διεκδίκηση του δικαιώματος των παιδιών αυτών να κατοχυρώσουν το δικαίωμα νόμιμης παραμονής στη χώρα.

Σε άλλες περιπτώσεις στο δείγμα μας όλα τα μέλη της οικογένειας ανεξαιρέτως καταβάλλουν συντονισμένες προσπάθειες στην επίτευξη ενός κοινού στόχου, τον οποίο μοιράζεται όλη η οικογένεια και είναι η πραγματοποίηση του μεταναστευτικού σχεδίου. Το ενδιαφέρον εδώ είναι η ενεργός συμμετοχή των παιδιών και η αξία της σκληρής εργασίας όλων ανεξαιρέτως, μια διαδικασία που προσομοιάζει με τις μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις και κατά ένα τρόπο «επιχειρηματοποιεί» την οικογένεια. Σε αυτή την περίπτωση όπως και με τις οικογενειακές επιχειρήσεις, τα παιδιά διαθέτουν μικρά περιθώρια ανάπτυξης προσωπικών σχεδίων, αποστερούνται την ανεμελιά της παιδικής ηλικίας και τον ελεύθερο χρόνο, έχουν περιορισμένες κοινωνικές και φιλικές σχέσεις και κοινωνικοποιούνται με έμφαση την οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα, γεγονός που επηρεάζει την ολόπλευρη ένταξη τους.

Η σύμπτωση στις σχέσεις των μελών της οικογένειας της Μάρθας από την Αλβανία και η κοινή υιοθέτηση στόχων, η πολλή δουλειά, οι αιματηρές οικονομίες και η αξιοποίηση των δυνατοτήτων και της εργασίας όλων των μελών της οικογένειας βρίσκονται στη βάση της επιτυχούς ένταξής τους. Τα παιδιά έχουν ενστερνιστεί τους ίδιους στόχους και κάνουν κάθε προσπάθεια για την επίτευξή τους: αντίθετα με τα άλλα παιδιά της ηλικίας τους αποδέχονται στερήσεις σε διασκέδαση, κατανάλωση κ.λπ. προκειμένου να εξυπηρετούνται οι οικονομικοί στόχοι της οικογένειας (π.χ. η απόκτηση ενός ιδιόκτητου σπιτιού). Έτσι, η συντονισμένη προσπάθεια όλων των μελών της οικογένειας ως μέσο πραγματοποίησης της ένταξης «επιχειρηματοποιεί» την οικογένεια και αποστερεί από τα παιδιά το δικαίωμα στην αυτόνομη ανάπτυξη.

7. Κοινωνική και πολιτική συμμετοχή

7.1. Κοινωνική συμμετοχή

Με βάση την ανάλυση των βιογραφικών συνεντεύξεων επιχειρούμε να ανιχνεύσουμε και να αναδείξουμε τις βιογραφικές διαδικασίες, την εμπρόθετη δράση και τα αποτελέσματα των πρακτικών και των στρατηγικών που υιοθετούν οι μετανάστριες ως προς την επίτευξη της κοινωνικής και της πολιτικής τους συμμετοχής. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας βρίσκεται η αποτύπωση των βιογραφικών εκείνων διαδρομών και των προσπαθειών που καταβάλλουν για την ανάπτυξη και διατήρηση των κοινωνικών τους αναφορών και των κοινωνικών δικτύων τους, τη δράση που αναπτύσσουν για διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, και εν γένει τις δυνατότητες που διαθέτουν και τη μορφή που παίρνει η συμμετοχή τους στη δημόσια σφαίρα σε όλα τα επίπεδα. Προφανώς η συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα σε μεγάλο βαθμό καθορίζεται από τα έμφυλα στερεότυπα και τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ των δύο φύλων που συνιστά σε αρκετές περιπτώσεις πραγματικότητα ζωής για τις μετανάστριες όπως και για πολλές ελληνίδες. Αναφερόμαστε στη συμμετοχή σε ΜΚΟ ως προσπάθεια πολιτικής δράσης, για τις χρήστριες προσφερόμενων υπηρεσιών για την εκπλήρωση βασικών ζωτικών λειτουργικότητων, επιπλέον στη σημασία των συγγενικών δικτύων και σχέσεων με εργοδότες, και στην σημασία των περιορισμένων εθνοτικών συναντήσεων στα πλαίσια των θρησκευτικών δραστηριοτήτων τις Κυριακές.

α) Η συμμετοχή σε πρωτοβουλίες της κοινωνίας των πολιτών – ΜΚΟ και εθνικών/ μεταναστευτικών κοινοτήτων – ως πολύτιμη λειτουργικότητα υπεράσπισης και διεκδίκησης στοιχειωδών δικαιωμάτων για ελευθερία έκφρασης, αναγνώριση της εθνικής ταυτότητας, κοινωνικής συνύπαρξης και αλληλόδρασης με εντόπιους

Αρκετές από τις μετανάστριες της έρευνάς μας μέσα από τις βιογραφικές τους εμπειρίες ενεργοποιούνται και αναλαμβάνουν δράση σε συλλογικό επίπεδο για την υπεράσπιση της θέσης τους και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Σε κάποιες περιπτώσεις η ενεργή συμμετοχή τους στα κοινά συνδέεται άμεσα με τις στρατηγικές ένταξης που αναπτύσσουν και είναι εγκιβωτισμένη στις επιδιώξεις, τις αξίες,

τους προσανατολισμούς και τις επιθυμίες τους και αναδεικνύεται σε πολύτιμη λειτουργικότητα ζωής. Η διεκδίκηση αναγνώρισης και κατοχύρωσης των δικαιωμάτων επιφέρει αλλαγή της αυτοκατανόησης και νέες ταυτίσεις, προάγει την αίσθηση του συνανήκειν και συμβάλλει στη δυνατότητα άσκησης των δικαιωμάτων τους.

Για τη Λίλα από την Αλβανία η συμμετοχή στο χώρο των μεταναστευτικών κοινοτήτων και των οργανώσεων υπεράσπισης των δικαιωμάτων συνιστά πολύτιμη λειτουργικότητα για τη ζωής της, και στρατηγική κοινωνικής και πολιτικής ένταξης. Η ενεργή συμμετοχή της στην ίδρυση μιας οργάνωσης μεταναστών λειτουργεί για εκείνη εξισορροπτικά ως προς τη διπλή διάκριση την οποία υφίσταται ως μετανάστρια και γυναίκα. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζει το απαιτούμενο κοινωνικό και συμβολικό κεφάλαιο για την πρόσβασή της σε θεσμούς ένταξης (απασχόληση, εκπαιδευτικό σύστημα, πληροφόρηση κοκ) και την άσκηση των δικαιωμάτων της. Η ενεργοποίηση αυτή σε μια πορεία την καθιστά πολιτικό υποκείμενο, της προσφέρει αναγνωρισιμότητα στην τοπική κοινωνία και της δίνει τη δυνατότητα να οικοδομήσει σχέσεις αλληλεγγύης με άτομα και συλλογικότητες από την ελληνική κοινωνία, γεγονός που ενισχύει και την αίσθηση του ανήκειν και την ενίσχυση της εθνικής, και έμφυλης ταυτότητάς της.

Για τη Μάνα από τη Γεωργία η συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή της εθνικής κοινότητας συνιστά πολύτιμη λειτουργικότητα, κοινωνικότητα και εμπειρία έμπνευσης, πράγματα που στερείται στην Ελλάδα και αναπληρώνει μόνο μέσω της δραστηριοποίησής της στο Γεωργιανό Σύλλογο και της συμμετοχής σε καλλιτεχνικές και άλλες εκδηλώσεις και δράσεις του. Είναι μέσω του εθνικού Συλλόγου που έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει στα κοινά, να συνεργάζεται με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και να συμβάλλει με τη δράση της στις διεκδικήσεις των μεταναστών και μεταναστριών. Η συμμετοχή στο Σύλλογο συνιστά ένα σημαντικό ενταξιακό πόρο που αξιοποιεί για να ενταχθεί στην αγορά εργασίας, για να κοινωνικοποιηθεί, να ενημερωθεί και να ανταλλάξει απόψεις σε συλλογικό επίπεδο, ακόμα και για να εντοπίσει το μελλοντικό της σύζυγο.

Η Γκλόρια από τη Νιγηρία συμμετέχει στην Ένωση Αφρικανών Γυναικών και μαζί με άλλες μετανάστριες αγωνίζεται, συνηγορεί και διεκδικεί το δικαίωμα αναγνώρισης και χορήγησης άδειας ιθαγένειας στα παιδιά των μεταναστών/-στριών. Η συμμετοχή της στα κοινά έχει

συμβάλλει στη συγκρότηση ενός πολιτικού, διεκδικητικού και ακτιβιστικού λόγου με αντιρατσιστικό περιεχόμενο. Η συναναστροφή με άλλες μετανάστριες έχει ενισχύσει την επικοινωνία, την ανταλλαγή και την κοινωνική δικτύωση που συνιστά σημαντικό ενταξιακό πόρο. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι το ζήτημα της ανιθαγένειας των παιδιών δεν έχει μόνιμα επιλυθεί,⁴ η εμπειρία αυτή της συμμετοχής έχει συμβάλει στη συγκρότηση μιας νέας πολιτικής ταυτότητας ως ατόμου και γυναίκας και της έχει προσδώσει ένα πλαίσιο αναφοράς και ανήκειν στην κοινότητα εκείνη των μεταναστών/-στριών που παλεύουν να ενημερώσουν και να ευαισθητοποιήσουν την πλειοψηφική κοινωνία. Μέσα από την εμπειρία της, ο ίδιος ο ρόλος της μητρότητας έχει διευρυνθεί ως προς τα περιεχόμενά του και έχει αποτελέσει αφετηρία/πεδίο πολιτικής αφύπνισης και διεκδίκησης ενάντια στην άσκηση συστημικής βιοπολιτικής.

Η Μαρία από την Σιέρα Λεόνε αναπτύσσει ενεργή δράση και συμμετέχει σε μεταναστευτικές πρωτοβουλίες, όταν αντιμετωπίζει προβλήματα παραβίασης των εργασιακών της δικαιωμάτων και διακριτικής μεταχείρισης εις βάρος της εκ μέρους των εργοδοτών της. Η εμπειρία αυτή την ωθεί να αναλάβει την πρωτοβουλία δημιουργίας μιας μεταναστευτικής οργάνωσης γυναικών με σημαντικές πρωτοβουλίες για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των παιδιών των μεταναστών, να αναπτύξει συνεργασίες με ένα ευρύ φάσμα ΜΚΟ και αντιρατσιστικών οργανώσεων και να την καταστήσει μια προσωπικότητα στο χώρο της ανάδειξης των θεμάτων που αφορούν στις μετανάστριες καθώς και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους.

β) Η ανάπτυξη σταθερής επαφής με ΜΚΟ ως μέσο για την αποφυγή από την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό, πολιτισμικό, και νομικό αποκλεισμό

Η εμπλοκή κάποιων από τις μετανάστριες της έρευνάς μας με διάφορες μορφές κοινωνικής (συν)ύπαρξης στο πλαίσιο μεταναστευτικών οργανώσεων και ΜΚΟ είναι το αποτέλεσμα μιας άμεσης και επιτακτι-

4. Η εφαρμογή του νόμου για την ιθαγένεια (3838/2010) ανεστάλη από το συμβούλιο του κράτους κατόπιν προσβολής του ήδη από τον Αύγουστο 2010, και τελικώς τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του 2012 το συμβούλιο έκρινε ότι οι ρυθμίσεις του νόμου για την αναγνώριση της ελληνικής ιθαγένειας στα παιδιά των μεταναστών και το δικαίωμα συμμετοχής στις δημοτικές εκλογές όσων μεταναστών/-στριών διαθέτουν άδεια μακροχρόνιας διαμονής, έρχονται σε σύγκρουση με το Σύνταγμα.

κής ανάγκης για υποστήριξη και βοήθεια στην επίλυση ζωτικών τους προβλημάτων και γίνονται πολύτιμοι βοηθοί στην πορεία κοινωνικής ένταξης και στην διέλευση των κομβικών σημείων.

Για παράδειγμα, η Μόνα από την Αλβανία, αναπτύσσει μια στρατηγική ανάπτυξης κοινωνικότητας και σταθερής επαφής με όλο το φάσμα των κοινωνικών δικτύων (ΜΚΟ, ομάδες/συλλογικότητες) υποστήριξης ευπαθών ομάδων στη Θεσσαλονίκη που της εξασφαλίζουν προνοιακή και ψυχολογική υποστήριξη πρόσκαιρα, αλλά δεν μπορούν να επιλύσουν τα οξυμένα προβλήματα επιβίωσης και υγείας που αντιμετωπίζει. Εστιάζοντας τις προσπάθειές της στην κοινωνική προστασία και την αρωγή των συνανθρώπων της, βρίσκεται στα όρια της κοινωνικής της αναπαραγωγής και ένταξης και δεν διαθέτει ένα σχέδιο επαγγελματικής και κοινωνικής αποκατάστασης για το απώτερο μέλλον.

Οι ΜΚΟ είναι ένας από τους βασικούς κοινωνικούς χώρους όπου οι μετανάστριες θύματα εξαναγκαστικής πορνείας βρίσκουν άμεση και έμπρακτη υποστήριξη, όντας σε καθεστώς απώλειας του ελέγχου της βιογραφικής τους πορείας. Η μόνη στρατηγική επιβίωσης για την Μόνα είναι να διατηρεί επαφή με ΜΚΟ που την βοήθησαν να μπορέσει να καταγγείλει τη σωματεμπορία και να βρει καταρχήν προστασία από την αστυνομία, και να μάθει στοιχειωδώς τη γλώσσα. Οι ΜΚΟ διαμεσολάβησαν για να αναζητήσει εργασία ή να φροντίσει την υγεία της. Ωστόσο, τα προβλήματα που και οι ίδιες οι ΜΚΟ στο χώρο αυτό αντιμετωπίζουν, δεν αφήνουν περιθώρια και πολλές δυνατότητες για συνολικότερη υποστήριξη της ένταξης των γυναικών αυτών στην ελληνική κοινωνία. Όπως αναπτύσσει η Μαρίνα Πετρονώτη, η στήριξη από ΜΚΟ παραμένει ατελής όταν οι ΜΚΟ δεν διαθέτουν την ικανότητα να επηρεάσουν τη μεταναστευτική πολιτική και τις δομές του κοινωνικού αποκλεισμού (β. Μ. Πετρονώτη στον παρόντα τόμο).

Η Έλενα από τη Γεωργία όταν φτάνει στην Ελλάδα με τα δύο μικρά της παιδιά απευθύνεται στην οργάνωση των «Γιατρών του κόσμου» για να αναζητήσει και να βρει υποστήριξη και άμεση αρωγή στα επιτακτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει. Της προσφέρεται πληροφόρηση, φροντίδα για τα παιδιά της και στη συνέχεια μια απασχόληση ως βοηθός οδοντίατρος, που της ανοίγει το δρόμο και της προσφέρει προοπτικές αναγνώρισης και τη συνέχεια απασχόλησης στην ειδικότητά της αυτή.

Η Νάνα (Ρωσία) ζώντας σε μια μικρή αγροτική περιοχή (νησί Σ.) αναπτύσσει σχέσεις οικειότητας στο πλαίσιο της καθημερινότητας με τους ντόπιους. Ωστόσο, είναι η εμπειρία της από τη συμμετοχή της σε μια ομάδα-κοινότητα μεταναστών/-στριών σε ένα κοντινό αρκετά αναπτυγμένο νησί, όπου απολαμβάνει την κοινωνικότητα, δημιουργεί σχέσεις, ανταλλάσσει πληροφορίες και της δίνεται η δυνατότητα να ψυχαγωγείται. Η περίπτωση της αναδεικνύει τους περιορισμούς σε δυνατότητες κοινωνικής συνύπαρξης και ευκαιρίες συμμετοχής σε πολιτιστικές δραστηριότητες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες εκείνες που διαβιούν σε μικρές αγροτικές περιοχές.

γ) Κοινωνικές σχέσεις κυρίως με το συγγενικό δίκτυο. Οι κοινωνικές σχέσεις με Έλληνες είναι μεμονωμένες, διαδραματίζουν, όμως, σημαντικό ρόλο για την υποστήριξη της ένταξής τους με πολλαπλούς τρόπους

Αρκετές από τις περιπτώσεις της έρευνάς μας ανεξάρτητα από τον χρόνο διαμονής τους στη χώρα διατηρούν σχέσεις με το άμεσο οικογενειακό και συγγενικό περιβάλλον τους και περιορισμένες σχέσεις με μεμονωμένους Έλληνες/Ελληνίδες με τους/τις οποίες έχουν αναπτύξει σχέσεις, μέσα από τις οποίες τους δίνεται η ευκαιρία να διατηρούν πρόσβαση σε πληροφόρηση, να επεξεργάζονται και να ανταλλάσσουν απόψεις, και να παίρνουν έμπρακτη υποστήριξη. Είναι πρόσωπα τα οποία συνέβαλαν στην αρχική προσαρμογή παρέχοντας πλήθος συμβουλών και καθοδήγηση για τη λήψη αποφάσεων και δράσεων για τα χρόνια που ακολουθούν. Μεσολαβώντας σε εργοδότες, κρατικούς ή άλλους φορείς επιχειρούν να λύσουν προβλήματα και κυρίως να υπερβούν φραγμούς και εμπόδια για την αναζήτηση λύσεων.

Να σημειωθεί ότι οι σχέσεις αυτές στις περισσότερες των περιπτώσεων περιορίζονται στα του χώρου εργασίας και, στην περίπτωση των εργαζομένων στον οικιακό τομέα άπτεται του οικιακού χώρου των Ελλήνων (οικογένεια) χωρίς να παίρνει συνήθως τη μορφή αμοιβαιότητας – δεν επισκέπτονται π.χ. οι Έλληνες/-ίδες τα σπίτια των μεταναστριών. Δημιουργούνται έτσι άτυπα δίκτυα στήριξης και βοήθειας από Έλληνες/-ίδες που δημιουργούν το υπέδαφος για την ανάπτυξη μιας μορφής κοινωνικής αναγνώρισης, που οικοδομεί γέφυρες σύνδεσης με τον ντόπιο πληθυσμό, προσφέρει ευκαιρίες πολιτισμικής διάδρασης και αυξάνει την αίσθηση του ανήκειν στην ελληνική κοινωνία. Η μορφή αυτή κοινωνικότητας και ανάπτυξης δεσμών με

μεμονωμένους ντόπιους εργοδότες/-τριες λειτουργεί ως ένας σημαντικός ιμάντας σύνδεσης με την ελληνική πραγματικότητα αν και παραμένει ατομική επιλογή που έχει περισσότερο το χαρακτήρα μιας φιλάνθρωπης στάσης με στοιχεία σε αρκετές περιπτώσεις ανισοτιμίας μεταξύ των μερών της.

Η Μάρθα από την Αλβανία της οποίας το κύριο κοινωνικό περιβάλλον είναι οι συγγενείς και οι οικογένειές τους αναφέρεται στον προσανατολισμό που έχει να αναπτύσσει και να διατηρεί σχέσεις και να παραμένει ανοικτή σε ερεθίσματα από αξιόλογους και μορφωμένους ανθρώπους που γνωρίζει στα σπίτια που δουλεύει.

Πιο συγκεκριμένα στην προσπάθειά της για εισαγωγή στα ΤΕΙ δεν μπόρεσε να κάνει φροντιστήριο αλλά αξιοποίησε τη βοήθεια της μορφωμένης κόρης μιας εργοδότριας, με την οποία διαθέτει καλές και φιλικές σχέσεις, και κατόρθωσε να επιτύχει το στόχο της.

Η Σαμπίνα (Άγιος Μαυρίκιος) υποστηρίζεται συστηματικά από τον Έλληνα γιατρό εργοδότη της στα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά σχέδια των παιδιών της. Οι σχέσεις οικειότητας και συναναστροφής που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ των δυο οικογενειών παίρνουν σημαντικές όχι μόνο οικονομικές αλλά και κοινωνικές και συμβολικές διαστάσεις. Το έμπρακτο ενδιαφέρον του εργοδότη της, της εμπνέει ένα αίσθημα ασφάλειας, της εξασφαλίζει δουλειά και χρήματα, επιτρέποντας να έχει όνειρα όπως κάθε μητέρα για τα παιδιά της.

Η Μάρθα (Αλβανία) αναπτύσσει μια πολύπλευρη σχέση με την εργοδότρια της στην εταιρεία καθαρισμού, η οποία υπερβαίνει τη σχέση εργοδότη-εργαζόμενης, και παίρνει νέα περιεχόμενα φιλικής και συγγενικής σχέσης που λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας, ως δίκτυο αλληλεγγύης, βοήθειας και υποστήριξης σε προβλήματα της οικογενειακής και οικιακής σφαίρας της Μάρθας. Η σχέση αυτή εξισορροπείται από την εντατικοποίηση της δουλειάς και την αφοσίωσή της.

Η Αμαλ (Ιράκ) κινητοποιεί ένα διεθνές συγγενικό δίκτυο εντός και εκτός της πατρίδας της για υποστήριξη (οικονομική κυρίως κατά τα πρώτα χρόνια) και ένα άτυπο δίκτυο εντόπιων κυρίως εργοδοτών στη βάση της αναγνώρισης και της εκτίμησης που οικοδομεί σε προσωπικό επίπεδο, και ένα δίκτυο αλληλεγγύης ομοεθνών για να ξεπερνάει τις πρακτικές δυσκολίες του βίου της.

Οι εμπειρίες αυτές ωθούν πολύ συχνά τους μετανάστες/-στριες να διαχωρίζουν την εκτίμηση και τη στάση τους απέναντι στο ελληνικό

κράτος και τους Έλληνες/-ίδες πολίτες για τους οποίους πιστεύουν ότι προσφέρουν κατανόηση, συντροφιά και συμπάθεια στην καθημερινότητα όσο και υλική και ψυχολογική στήριξη σε ώρα ανάγκης, σε αντίθεση με το κράτος το οποίο συχνά αντιμετωπίζουν ως άδικο και ως εκ τούτου ηθικά απονομιμοποιημένο.

δ) Η εργασία ως εσωτερική στον οικιακό τομέα δημιουργεί τους όρους για περιορισμένη αλληλόδραση με τον κοινωνικό περίγυρο, απομόνωση και αποξένωση από την ελληνική κοινωνία

Η εργασία στον οικιακό τομέα ως εσωτερική για ορισμένες από τις μετανάστριες συνεπάγεται, εκτός από πολύωρη εργασία και αποστέριση αδειών, μια ιδιότυπη ενσωμάτωση στην οικογένεια-εργοδότη, που έχει ως αποτέλεσμα την απορρόφησή τους στον ιδιωτικό χώρο το δικό τους ή του εργοδότη και την απομόνωσή τους από τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας και η αδυναμία οικοδόμησης προσωπικών σχέσεων οδηγεί τις μετανάστριες αυτές στην πλήρη αποξένωσή τους και την περιορισμένη κοινωνική και πολιτισμική τους ένταξη.

Η Άντα από τις Φιλιππίνες που ζούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο σπίτι των εργοδοτών της και εργαζόταν ως εσωτερική έχει μια πολύ περιορισμένη κοινωνική ζωή και συναναστρέφεται κυρίως άτομα από τις Φιλιππίνες ομόθρησκους που τους συναντά στην εκκλησία κάθε Κυριακή. «Because I was born again Christian and every Sunday we will go to church. Together with my friends, Filipina, Filipinos». Δεν έχει σχέσεις με Έλληνες παρά μόνο με μερικούς συζύγους φίλων της σε μικτούς γάμους.⁵ Την ίδια πορεία είχε και η Κορασόν επίσης από τις Φιλιππίνες, η οποία δεν έχει παρά ελάχιστο προσωπικό χρόνο εργαζόμενη για μια οικογένεια ως εξωτερική με ωράριο και γι αυτό δεν έχει σχέσεις με Έλληνες, άλλους ομοεθνείς και γενικότερα η κοινωνική της ζωή εξαντλείται στη σχέση της με μια φίλη με το παιδί της.

5. Για την περίπτωση της Άντας και την απομόνωσή της από την ελληνική κοινωνία βλ. Αμαλία Φραγκίσκου, στον παρόντα τόμο.

7.2. Πολιτική συμμετοχή

Μέσα από την ανάλυση των βιογραφικών συνεντεύξεων και ιδιαιτέρως της εστιασμένης συζήτησης που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της έρευνας μας διερευνήθηκαν τόσο η συμμετοχή των μεταναστριών σε συλλόγους και ενώσεις για πολιτικούς και κοινωνικούς σκοπούς αλλά και η συμμετοχή σε κοινωνικά και εθνοτικά δίκτυα στήριξης. Τα ευρήματα αναφέρονται περισσότερο στην περιορισμένη συμμετοχή σε πολιτικές δράσεις και στην αποδυνάμωση των εθνοτικών συλλόγων σχετικά με την δυνατότητα τους να προσφέρουν ουσιαστική βοήθεια.

α) Η περιορισμένη συμμετοχή σε συλλογικές πολιτικές δράσεις απαξιώνεται όταν μέσα από την εμπειρία τους διαπιστώνουν τις περιορισμένες δυνατότητες για αλλαγές σε θεσμικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο εφαρμογής της νομοθεσίας.

Στην πλειονότητά τους οι μετανάστριες δεν μετέχουν σε συλλογικές δράσεις, απαξιώνουν το αντικείμενο των διαδηλώσεων και επιπλέον θεωρούν ότι ούτε οι Ελληνίδες διεκδικούν σθεναρά τα δικαιώματά τους. Αν και η εκτίμηση αυτή διαφοροποιείται στη βάση του βαθμού πολιτικοποίησης τους, σε γενικές γραμμές αποτελεί κοινή διαπίστωση το ότι δεν βλέπουν να επιτυγχάνονται αλλαγές στην κατεύθυνση βελτίωσης της νομοθεσίας αλλά και του τρόπου εφαρμογής της από τις υπηρεσίες. Επιδεικνύουν, ωστόσο, και μια αυτοκριτική διάθεση αναγνωρίζοντας ότι για πολλά θέματα όπως της εργασιακής εκμετάλλευσης και παραβίασης των εργασιακών τους δικαιωμάτων είναι και δικό τους λάθος που δέχονται να εργάζονται με εξαιρετικά χαμηλή αμοιβή χωρίς ένσημα για εργοδότες που τις προσβάλλουν και σε υποτιμητικές συνθήκες εργασίας. Η επίγνωση αυτή δημιουργεί έστω και σε ένα αρχικό στάδιο τον πυρήνα ανάδυσης μιας συνειδητοποίησης που δημιουργεί τους όρους για πολιτικοποίηση και μεγαλύτερη συμμετοχή στο μέλλον. Η Λίλα από Αλβανία πηγαίνει παραπέρα την κριτική της αυτή για ορισμένες από τις ΜΚΟ και θέτει ζητήματα μιας κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής απαλλαγμένης από τάσεις (πολιτικής) κηδεμόνευσης και ως βάση για αυτονομία, συναπόφαση για τη λύση των προβλημάτων των μεταναστών/-στριών.

β) Οι εθνοτικές και θρησκευτικές κοινότητες και οι σύλλογοι είναι συχνά αποδυναμωμένοι στην εκτίμηση των μεταναστριών ως πηγή πληροφόρησης και υποστήριξης για την επίλυση βασικών (νομικής φύσης) προβλημάτων τους

Στην πλειονότητά τους οι μετανάστριες στο δείγμα μας δεν απευθύνονται στις εθνοτικές τους κοινότητες για να αναζητήσουν πληροφόρηση, διότι μοιάζει να γνωρίζουν ότι οι κοινότητες αυτές δεν είναι οργανωμένες κατά τρόπο που μπορεί να τις εξοπλίσει με τα εφόδια που απαιτούνται για την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Αν και φαίνεται να υπάρχουν κάποιες διαφοροποιήσεις όταν για παράδειγμα μερικές αναφέρονται θετικά στην Αφγανική κοινότητα, στο site που διαθέτει και στο Φόρουμ Μεταναστευτικών Κοινοτήτων και σε άλλες πρωτοβουλίες που αναλαμβάνει και που διευκολύνουν τους νέο-αφικθέντες Αφγανούς/-ές. Η δυσπιστία αυτή βασίζεται στην πολυπλοκότητα των νομικών ζητημάτων τα οποία οι μετανάστριες έχουν κατά καιρούς αντιμετωπίσει και στα οποία δεν έχουν καταφέρει να δώσουν λύση.

8. Στέγαση

Η πρόσβαση στη στέγαση, οι συνθήκες στέγασης, η ποιότητα της περιοχής κατοικίας καθώς και οι δυνατότητες απόκτησης ιδιόκτητης κατοικίας ή γης βελτιώνονται με το χρόνο και τη διάρκεια παραμονής πράγμα που συνδέεται με την εργασιακή ασφάλεια, την επίτευξη νομικής ένταξης και την ένταξη των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι εμπειρίες των μεταναστριών από τις σχέσεις με συνένοικους και γείτονες που αφορούν σε μια γκάμα τυπικότητας, ανεκτικότητας, και μεμονωμένης επιθετικότητας και γίνονται αντιληπτές ως αναξιοπρεπής συμπεριφορά των εντόπιων. Η οριοθέτηση ορισμένων γειτονιών σε μια περιοχή ως κατοικούμενων από «ξένους» θεωρείται αρνητική εξέλιξη σε σχέση με την πορεία συλλογικής ένταξης των μεταναστριών και μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής.

Η ανάλυση του ποιοτικού υλικού της έρευνας (βιογραφικές συνεντεύξεις και κυρίως η θεματική ομάδα εστιασμένης συζήτησης) διέγραψαν διαφοροποιημένες εμπειρίες και διαδρομές αναφορικά με

τη στέγαση και την συσχέτισή της με την κοινωνική ένταξη. Η Φραϊν Καμούτσου αναφέρεται διεξοδικά στα αποτελέσματα της εστιασμένης συζήτησης στο θέμα της κατοικίας (βλ. Φ. Καμούτσου στον παρόντα τόμο).

Στα παρακάτω συνοψίζουμε τα ευρήματα ως εξής: Η διασύνδεση της εργασίας στις οικιακές εργασίες με την εξασφάλιση στέγης και οι κίνδυνοι που συνυπάρχουν σε αυτήν την προσφορά, ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων σχετικά με την πρόσβαση σε στέγαση και οι διαφορές που υπάρχουν σχετικά με φυλετικές διακρίσεις. Τέλος η σημασία της απόκτησης γης ή κατοικίας στη χώρα προέλευσης ως σημαντική διάσταση του μεταναστευτικού σχεδίου.

α) Η εξασφάλιση στέγασης για όλα τα μέλη της οικογένειας σε αντάλλαγμα υπηρεσιών φροντίδας συμβάλλει στην εξοικονόμηση χρημάτων και διευκολύνει την κοινωνική ένταξη τουλάχιστον κατά τη φάση αρχικής εγκατάστασης

Σε μερικές περιπτώσεις η προσφορά στέγης για όλη την οικογένεια εκ μέρους των εργοδοτών/-τριών που συνυπολογίζεται ως αμοιβή σε είδος στις αποδοχές τους αποτελεί κρίσιμη βοήθεια τουλάχιστον για ένα χρονικό διάστημα και επιτρέπει στην οικογένεια να κάνει σημαντική οικονομία στα έξοδα και να συγκεντρώνει τα χρήματα αυτά για τη βελτίωση της θέσης των μελών της στην Ελλάδα.

Για παράδειγμα, η ηλικιωμένη γυναίκα την οποία φρόντιζε η Μάρθα από την Αλβανία προσέφερε στη ίδια και την οικογένειά της (σύζυγος και 2 παιδιά) επί 5 χρόνια τη δυνατότητα στέγασης στο σπίτι της. Η ίδια αναγνωρίζει ότι αυτή υπήρξε μια σημαντική προσφορά που επέτρεψε στο ζευγάρι με αιματηρές οικονομίες και δάνεια από συγγενικά πρόσωπα να αποκτήσουν στη συνέχεια μια ιδιόκτητη κατοικία.

Παρόμοια εμπειρία είχαν και άλλες μετανάστριες όπως η Σαμπρίνα από τον Αγ. Μαυρίκιο, η οποία εργαζόταν σε μια γαλλική εταιρεία ως καθαρίστρια και ο σύζυγός της επίσης ως οδηγός και οι εργοδότες τους προσέφεραν δωρεάν στέγη (διαμέρισμα) επί 3 χρόνια. Και η Ζάνα από την Αλβανία έζησε με το σύζυγο και το πρώτο της παιδί σε ένα σπίτι που της παραχώρησε για 2 χρόνια η κυρία που φρόντιζε στην Κόρινθο πράγμα που υπήρξε μεγάλη βοήθεια για την επίλυση των προβλημάτων εγκατάστασής τους κατά το πρώτο χρονικό διάστημα.

β) Η πρόσβαση σε στέγη διευκολύνεται μέσω δικτύου γνωριμιών με Έλληνες εργοδότες/-τριες και με την πάροδο του χρόνου κυρίως σε συνάρτηση με την επίτευξη νομικής και κοινωνικής ένταξης

Είναι προφανές ότι ο βαθμός και το είδος στήριξης από μέλη της οικογένειας ή συγγενείς επηρεάζει τη δυνατότητα πρόσβασης σε στέγη. Με την έννοια αυτή για τις μετανάστριες που έρχονται στην Ελλάδα με το καθεστώς της οικογενειακής επανένωσης πρόβλημα στέγης κατά τη φάση εγκατάστασης δεν υφίσταται. Τα κοινωνικά δίκτυα και κυρίως αυτά που συγκροτούνται γύρω από τον εργασιακό χώρο διευκολύνουν σημαντικά τις μετανάστριες που αναζητούν στέγη μετά την εργασία ως εσωτερικές αν και ορισμένες ανέφεραν ότι συχνά επαφίεται στην καλή προαίρεση ή «φιλανθρωπία» κάθε ιδιοκτήτη να τις δεχτεί ως ενοικιάστριες.

Αντίθετα, για τις μετανάστριες εκείνες που έχουν καταφέρει μια νομική και επαγγελματική ένταξη οι δυνατότητες πρόσβασης σε σχετικά ακριβή και ποιοτική στέγαση εξομοιώνονται με τις αντίστοιχες των Ελλήνων ενοικιαστών. Η Έλενα από τη Γεωργία η οποία έχει πετύχει μια σημαντική επαγγελματική ένταξη –εργάζεται ως οδοντίατρος– μπορεί να προσφέρει ένα καλού επιπέδου διαμέρισμα στην οικογένειά της (την ίδια και τα δύο ενήλικα παιδιά της) και μάλιστα σε μια περιοχή όπου δεν διαβιούν μετανάστες/-στριες (Χολαργός). Η μετάβαση αυτή μεταξύ άλλων έχει και μια σημαντική συμβολική αξία κοινωνικής ανόδου.

γ) Οι δυσκολίες πρόσβασης σε στέγη (ενοικίαση) λόγω εθνοτικών/φυλετικών διακρίσεων μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο και διαφοροποιεί τις δυνατότητες εύρεσης στέγης μεταξύ διαφορετικών εθνικοτήτων

Σε μια πρώτη περίοδο που αφορά κυρίως τις πρώτες δεκαετίες της μεταναστευτικής ροής προς την Ελλάδα, είναι κυρίως οι Αλβανοί εκείνοι οι οποίοι αντιμετωπίζουν μια σχετική δυσκολία στην ενοικίαση σπιτιού στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η στάση αυτή εκ μέρους των Ελλήνων ιδιοκτητών και των μεσιτικών γραφείων μεταβάλλεται λόγω της ισχυροποίησης της θέσης και τη νομική ένταξη των Αλβανών μεταναστών/-στριών στην Ελλάδα.

Αντίθετα, παρατηρείται μια μετατόπιση του αρνητικού κλίματος σε άλλες εθνικές ομάδες μεταναστών κυρίως έγχρωμων που έρχονται τα

τελευταία χρόνια στην Ελλάδα και αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα πρόσβασης σε στέγη, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να διαβιούν σε χαμηλού επιπέδου οικιστικές συνθήκες που εμποδίζει την ένταξή τους και τους/τις περιθωριοποιεί.

Οι αντικειμενικές δυνατότητες που διαθέτουν οι μετανάστριες ως προς την πρόσβαση στη στέγαση συνιστά κρίσιμη παράμετρο στην επίτευξη της ένταξής τους.

δ) Στην περίπτωση των εργαζόμενων στον οικιακό τομέα ως εσωτερικών η ποιότητα της προσφερόμενης συγκατοίκησης συνιστά ταυτόχρονα συνθήκη εργασίας που επηρεάζει και τις δυνατότητες διατήρησης της θέσης εργασίας

Η προσφορά χαμηλού επιπέδου στεγαστικών συνθηκών για τις εσωτερικές προσλαμβάνεται από τις ίδιες τις μετανάστριες ως ταξική κυρίως διάκριση στο πλαίσιο οργάνωσης των σχέσεων εργασίας τους. Σε πολλές περιπτώσεις οι προσφερόμενες στεγαστικές συνθήκες δεν εξασφαλίζουν ιδιωτικότητα και δημιουργούν τις προϋποθέσεις ή εκθέτουν σε κινδύνους για σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας όπως αναφέρθηκε. Οι συνθήκες αυτές εργασίας συχνά ωθούν τις μετανάστριες στην παραίτηση και την απώλεια της θέσης εργασίας τους, λόγω αδυναμίας διεκδίκησης καλύτερων συνθηκών κατοίκησης και υπεράσπισης του εαυτού τους από την έκθεση σε παραβιάσεις της αξιοπρέπειάς τους.

ε) Η απόκτηση γης/κατοικίας στη χώρα καταγωγής είναι στόχος στον οποίο επενδύονται οι αποταμιεύσεις δημιουργώντας ποικίλες στερήσεις και περιορισμένες δυνατότητες κοινωνικής ένταξης

Η Άντα από τις Φιλιππίνες που εργάστηκε για πολλά χρόνια ως εσωτερική οικιακή εργαζόμενη απέκτησε γη στη χώρα της και θέλει να επιστρέψει για να κάνει επιχείρηση (φούρνος) με τον Αιγύπτιο σύντροφό της. Στο μεταξύ ζει σε ένα υπόγειο διαμέρισμα με αρκετές στερήσεις και χαμηλής ποιότητας οίκηση.

Η Νάνα κάνει σχέδια για απόκτηση σπιτιού στην Ελλάδα ή στη Ρωσία δεν έχει, όμως, ακόμη καταλήξει λόγω εκκρεμοτήτων με τα χαρτιά της. Ωστόσο, αυτός είναι ένας σαφής προσανατολισμός των προσπαθειών της και του μεταναστευτικού της σχεδίου.

9. Πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες και κοινωνική προστασία

Ως προς το πεδίο αυτό εξετάστηκαν οι δυνατότητες πρόσβασης σε δημόσιες υπηρεσίες και αγαθά καθώς και οι δυνατότητες άσκησης των κοινωνικών τους δικαιωμάτων.

Στο πλαίσιο της ομάδας εστιασμένης συζήτησης (Κόρινθος), έγινε φανερό ότι πολλές μετανάστριες δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους ή τις απαιτούμενες διαδικασίες, δεν ενημερώνονται αξιόπιστα για όσα πρέπει να κάνουν και αποθαρρύνονται ή καταφεύγουν σε διάφορα άτομα τα οποία για μεγάλο διάστημα λειτούργησαν και εξακολουθούν να λειτουργούν ως κυκλώματα εκμετάλλευσής τους. Υπήρξε εκτενής συζήτηση για το ζήτημα της μόνιμης παραμονής (άδεια επί μακρόν διαμένοντος) και το ποιος το δικαιούται καθώς και την περιορισμένη πρόσβαση σε διάφορα επιδόματα (π.χ. ενοικίου, φοιτητικό, κ.λπ.).

Οι μετανάστριες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην επαφή και επικοινωνία τους με τις δημόσιες υπηρεσίες κάθε τύπου ανεξάρτητα από το συνολικό χρόνο διαμονής στη χώρα με αποτέλεσμα να εκφράζουν μια έντονη κριτική απέναντι στο κράτος (νομοθετικές ρυθμίσεις) αλλά και απέναντι στη δημόσια διοίκηση που είναι επιφορτισμένη με την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής. Οι εξής διαστάσεις του δείκτη πρόσβασης στις δημόσιες υπηρεσίες έχουν αναδειχθεί στην έρευνά μας: Η έλλειψη πληροφόρησης και η διακριτική μεταχείριση εκ μέρους των δημοσίων λειτουργών, η έλλειψη δομών για την υποστήριξη θυμάτων σωματεμπορίας, και η αδυναμία άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων.

α) Η έλλειψη και η αδυναμία πρόσβασης σε αξιόπιστη πληροφόρηση, η γραφειοκρατική αντιμετώπιση και η διακριτική μεταχείριση εκ μέρους των δημοσίων λειτουργών συμβάλλει στην αναπαραγωγή εξαρτήσεων, την αδυναμία άσκησης των (κοινωνικών) δικαιωμάτων τους και την ηθική απονομιμοποίηση του κράτους

Η πρόσβαση των μεταναστριών στην πληροφόρηση δεν είναι ισότιμη και χωρίς διακρίσεις ενώ και οι σχέσεις με τη δημόσια διοίκηση ή τις αρμόδιες υπηρεσίες της αυτοδιοίκησης είναι συχνά συγκρουσιακές

κυρίως λόγω της απροθυμίας των υπαλλήλων να εξυπηρετήσουν και να ενημερώσουν με απλό και εύληπτο τρόπο τους μετανάστες/-στριες.

Από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι αρκετές μετανάστριες δεν γνωρίζουν καλά τη γλώσσα ή δεν κατανοούν τις διοικητικές διαδικασίες δημιουργεί ένα κλίμα δυσπιστίας εκ μέρους των μεταναστριών ή και συμπεριφορές διακριτικής μεταχείρισης εκ μέρους των αρμόδιων υπηρεσιών, παρά τις όποιες καλές προθέσεις.

Οι αφηγήσεις τους αναφορικά με την επαφή τους με δημόσιες υπηρεσίες για την έκδοση κάποιου πιστοποιητικού, ο αριθμός των επισκέψεων που πρέπει να κάνουν για να εξυπηρετηθούν, οι ώρες εργασίας που χάνουν για να περιμένουν σε ουρές, η απαίτηση έκδοσης πιστοποιητικών από τις χώρες τους και η μετάφρασή τους, η αδυναμία να ανταποκριθούν χωρίς τη δική τους υπαιτιότητα σε απαιτήσεις των υπηρεσιών, η έλλειψη συνεργασίας και συντονισμού μεταξύ των υπηρεσιών κ.λπ. είναι μερικά από τα θέματα τα οποία ανέδειξαν με κάθε ευκαιρία στο πλαίσιο της έρευνας μας.

β) Η έλλειψη επαρκών δομών και εξειδικευμένων υπηρεσιών υποστήριξης των μεταναστριών θυμάτων εξαναγκαστικής πορνείας περιορίζει σημαντικά τις δυνατότητες ένταξης και τις καθιστά ευάλωτες στην κοινωνική περιθωριοποίηση και την επαναφορά στην πορνεία

Από όλες τις βιογραφικές συνεντεύξεις με μετανάστριες πρώην θύματα εξαναγκαστικής πορνείας έγινε φανερό ότι οι γυναίκες αυτές μετά την ολοκλήρωση της πρώτης φάσης, η οποία συνίσταται στην παροχή προστασίας από την ελληνική αστυνομία για την «απόδρασή» τους από τα κυκλώματα σωματεμπορίας, βρίσκονται αντιμέτωπες με ένα κρίσιμο κενό υπηρεσιών επανένταξης. Η φιλοξενία σε δημόσιους ή μη κυβερνητικούς ξενώνες δεν επαρκεί, παρά τις όποιες καλές προθέσεις, για να επιλύσει τα τεράστια προβλήματα που αντιμετωπίζουν προκειμένου να προχωρήσουν στην πλήρη ψυχοκοινωνική τους αποκατάσταση, την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, την απόκτηση μιας επαγγελματικής ειδίκευσης, την αναζήτηση εργασίας. Σε εκκρεμότητα συνήθως για αρκετό χρονικό διάστημα ως προς την αποκατάσταση των «χαρτιών» τους και της νόμιμης άδειάς τους, βρίσκονται ακινητοποιημένες σε μια κατάσταση εξάρτησης από την έξωθεν βοήθεια, από όπου και αν προέρχεται και αντιμετωπίζουν δυσκολίες επανεκκίνησης των σχεδίων ζωής τους.

γ) Οι δυσκολίες εξασφάλισης πρόσβασης και παροχής κρατικής πρόνοιας/κοινωνικής προστασίας και η αδυναμία ικανοποίησης βασικών αναγκών του βίου και άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων δημιουργούν όρους διακινδύνευσης αποκλεισμού και εξάντλησης των αποθεμάτων δράσης

Είναι προφανές ότι η ανάγκη κρατικής πρόνοιας γίνεται καθοριστικός παράγοντας ακόμη και επιβίωσης για ένα τμήμα τουλάχιστον του πληθυσμού των μεταναστών/-στριών που αντιμετωπίζουν άμεσο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης. Είναι, επίσης, γνωστό ότι ο αποκλεισμός είναι ένα φαινόμενο πολυπαραγοντικό και κατά συνέπεια απαιτείται μια πολυπρισματική και ολιστική αντιμετώπιση.

Η Αράλ από το Ιράκ αντιμετωπίζει την ανάγκη για μια εφ' όρου ζωής φροντίδα ενός παιδιού με νοητική υστέρηση, γεγονός που δημιουργεί πλήθος περιορισμών και εξαρτήσεων και υπερβαίνει τη δυνατότητα ατομικών λύσεων πολλών δε μάλλον σε συνθήκες μετανάστευσης. Βρίσκεται σε αδυναμία να βρει μια μερικής απασχόλησης εργασία, η οποία θα διευκόλυνε τη φροντίδα του εξαρτημένου παιδιού της, και είναι υποχρεωμένη να διαθέτει πολύ χρόνο και ενέργεια προκειμένου να διεκδικήσει τα κοινωνικά της δικαιώματα και να έχει προνοιακή υποστήριξη μέσω των επιδομάτων (ενοικίου, ανεργίας, ΑΜΕΑ) τα οποία δικαιούται. Αντλεί πληροφορίες και εκτελεί οδηγίες μέσα σε ένα γραφειοκρατικό σύστημα με ένα δυσανάλογα πενιχρό αποτέλεσμα συγκριτικά με την ψυχική και διανοητική ενέργεια που καταναλώνει και οδηγεί στην εξάντληση τα αποθέματα δράσης της. Συνιστά τυπική περίπτωση ως προς τον αγώνα να αποδείξει ότι είναι δικαιούχος μιας σειράς κοινωνικών δικαιωμάτων χωρίς πάντοτε να κατορθώνει να δικαιώνεται. Αγωνίζεται για το δικαίωμά της στο δικαίωμα, με την έννοια ότι δεν είναι ούτε αυταπόδεικτο ούτε αυτονόητο στη βάση της ανθρώπινης ανάγκης.

10. Αίσθηση του «ανήκειν» – Ταυτότητα

Η αίσθηση του «ανήκειν» και η ταυτότητα δεν μπορούν να θεωρούνται ως προσδεδμεμένα στην κουλτούρα/πολιτισμό ενός ατόμου ή μιας συλλογικότητας. Η ταυτότητα πρέπει να αναζητηθεί σε ένα πλαίσιο

επενέργειας/μεσολάβησης που δίνει έμφαση στη δράση των υποκειμένων. Στο πλαίσιο ενός νέου κοινωνικού πλαισίου όπως η ελληνική κοινωνία με την παρουσία μεγάλου αριθμού μεταναστών/-στριών, η έννοια της κουλτούρας είναι δυναμική, ρέουσα και μεταβαλλόμενη καθώς είναι αποτέλεσμα διαρκούς διαπραγμάτευσης μέσω της δράσης των υποκειμένων. Με την έννοια αυτή η ίδια η κουλτούρα/πολιτισμός μπορεί να ιδωθεί ως ένα πεδίο συγκρούσεων και διαπραγματεύσεων.

Η κοινωνική ένταξη στη χώρα υποδοχής προϋποθέτει την ανάπτυξη ενός συναισθήματος του ανήκειν, όχι οπωσδήποτε στο εθνικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής, αλλά στους κοινωνικούς χώρους στους οποίους κινείται η μετανάστρια, αρχίζοντας από την οικογένεια, τη γειτονιά, την εθνική παροικία, την πόλη. Το αίσθημα του ανήκειν προϋποθέτει βέβαια την εμπειρία της κοινωνικής αναγνώρισης. Αναφερόμαστε στις εξής (υποστηρικτικές και περιοριστικές) διαστάσεις του δείκτη της αίσθησης του ανήκειν και της ταυτότητας: Η σημασία της οικογένειας και της ιδιόκτητης κατοικίας, η επιτυχής ένταξη στην αγορά εργασίας, η κοσμοπολίτικη αίσθηση του ανήκειν σε μικρές τουριστικές κοινωνίες, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις (υποτίμηση) σχετικά με τις εθνικές ομάδες, η συρρίκνωση της αίσθησης του ανήκειν σε μεμονωμένες σχέσεις και σύμβολα στην περίπτωση μεταναστριών που εργάζονται ως εσωτερικές στον οικιακό τομέα, η μη αυτονόητη ανανέωση άδειας παραμονής ως συμβόλου του μη ανήκειν και της ξενότητας.

α) Η οικογένεια και η ιδιόκτητη κατοικία ως προϋπόθεση για τη δημιουργία της αίσθησης του ανήκειν

Ιδιαίτερα οι μετανάστριες που ζουν με τα παιδιά και τις (εκτεταμένες) οικογένειες τους στις αστικές αλλά και ημιαστικές περιοχές δηλώνουν ότι νοιώθουν τους νέους ισχυρούς δεσμούς με το χώρο, ιδιαίτερα μέσα από την κοινωνικοποίηση των παιδιών τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και στην ελληνική κοινωνία. Η ιδιόκτητη κατοικία γίνεται επιπλέον ένας παράγοντας για την ισχυροποίηση των δεσμών με το χώρο.

β) Η αίσθηση του ανήκειν ως απόρροια της επιτυχούς ένταξης στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία

Η διαδρομή της Έλενας αποτελεί περίπτωση μιας επιτυχούς εργασιακής ένταξης στον χώρο της ειδικότητας της, της οδοντιατρικής και επιτυχούς κοινωνικής ένταξης. Ο αφηγηματικός της λόγος δεν αφήνει αμφιβολίες ότι σήμερα αισθάνεται σαν «ένα κομμάτι» της ελληνικής κοινωνίας και ότι το αίσθημα αυτό είναι προϊόν συνειδητού αγώνα και καλά επιλεγμένων στρατηγικών. Η σιωπή ήταν μεν η βασική της στρατηγική στα πρώτα χρόνια της παραμονής της στην Ελλάδα, ώστε να μην αποκαλύπτεται ότι δεν είναι ντόπια. Με τον χρόνο όμως οι γνώσεις της στα ελληνικά έχουν τελειοποιηθεί. Λέει χαρακτηριστικά: «Δεν νομίζω ότι πολλοί με θεωρούν ξένη, πρώτον, και, δεύτερον μάλλον πρέπει να έχουν εμπιστοσύνη σε μένα». Πράγματι, το μασάζ και η οδοντιατρική προϋποθέτουν εμπιστοσύνη, φυσική επαφή και εγγύτητα μεταξύ θεραπευτή και θεραπευόμενου. Εκτός από την επιτυχή επαγγελματική ένταξη, η Έλενα είναι δραστήρια στην κοινωνική ζωή. Πηγαίνει σε θεατρικές παραστάσεις με φίλες μετανάστριες αλλά και με μια Ελληνίδα φίλη, διαβάζει, ακούει μουσική και παρακολουθεί τις ελληνικές και διεθνείς ειδήσεις. Εξηγεί δε ότι δεν επισκέπεται απλώς ορισμένες θεατρικές σκηνές αλλά νιώθει βαθιά ικανοποίηση από αυτές τις εξόδους.

Ο βαθμός στον οποίο η Έλενα αισθάνεται ότι «ανήκει» στη χώρα υποδοχής (*Εδώ θεωρώ σπίτι μου*) πιστοποιείται και με βάση τα σχέδιά της για το μέλλον: η επιστροφή στην πατρίδα δεν συγκαταλέγεται μέσα σε αυτά. Ασφαλώς, σκέψεις όπως ότι δεν θα έχει πάντα τη δύναμη να εργάζεται ή ότι δεν θα αποκτήσει ποτέ σπίτι «εδώ», την οδηγούν στο συμπέρασμα πως «στα γεράματα» θα θελήσει να μείνει κοντά στα αδέρφια της, τα οποία βλέπει πολύ σπάνια. Εδώ φαίνεται ότι η επιτυχής ένταξη στον εργασιακό και κοινωνικό χώρο είναι βιογραφικά περιορισμένη, στο βαθμό που λείπουν κοινωνικές δομές και συγγενικά δίκτυα που θα μπορούσαν να αναλάβουν την ανάγκη φροντίδας κατά τη φάση του γήρατος.

γ) Η κοσμοπολίτικη αίσθηση του ανήκειν στη μικρή κοινωνία του τουριστικού νησιού με την παρουσία ενός αριθμού μεταναστών και μεταναστριών και προνομιούχων αλλοδαπών

Η Νάνα από την Ρωσία είναι επαγγελματίας μουσικός, αλλά εργάζεται στο νησί Σ. σε τουριστικές και οικοδομικές εργασίες. Ο στόχος της

είναι να υποστηρίξει οικονομικά τον γιο της στην Ρωσία για να τελειώσει τις σπουδές του.

Ενδιαφέρουσα είναι η στάση της Νάνας προς τον τόπο και τον χώρο. Παρ' όλη την απομόνωση κατά τους χειμερινούς μήνες και την έλλειψη πολιτιστικής και κοινωνικής ζωής (μουσική, παρέα, έξοδος), νιώθει ενταγμένη κοινωνικά στην μικρή κοινωνία, μια και απολαμβάνει τη φιλικότητα των ανθρώπων στην καθημερινή ζωή και την αναγνώριση που της αποδίδουν με αυτή την φιλικότητα. Δεν μοιάζει να ταυτίζεται με τον χώρο σαν έναν ελληνικό χώρο, αλλά σαν ένα κοσμοπολίτικο μέρος που συγκεντρώνει όχι μόνο εποχιακά τουρίστες από διάφορες χώρες αλλά και προνομιούχους αλλοδαπούς που διαμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα εκεί και με τους οποίους έχει τη δυνατότητα να έρχεται σε επαφή ακόμη και σε ένα τελείως αποσπασματικό και περιορισμένο πλαίσιο.

δ) Η υποτίμηση της εθνικής ταυτότητας συνιστά εμπόδιο στην ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν στην Ελλάδα. Η αίσθηση του ανήκειν αναπτύσσεται στον κοινωνικό χώρο της εθνικής παροικίας, τις μεταναστευτικές οργανώσεις και τις πολυπολιτισμικές ΜΚΟ και τις οργανώσεις υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταναστών/-στριών

Ενώ πολλές μετανάστριες αναφέρονται σε καλές εμπειρίες σχετικά με τον τρόπο που οι Έλληνες τις αντιμετωπίζουν, αρκετές είναι πολύ κριτικές σχετικά με την στάση των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες και τις μετανάστριες (οι Έλληνες δεν είναι ειλικρινείς, χρησιμοποιούν πλάγιους τρόπους και τεχνάσματα), δείχνοντας, έτσι, ότι υπάρχουν μεγάλα εμπόδια για την ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν στον ελληνικό χώρο.

Αρκετές από τις μετανάστριες στο δείγμα μας αναφέρονται στην τραυματική εμπειρία της υποτίμησης της εθνικής τους ταυτότητας στην ελληνική κοινωνία και της εχθρότητας απέναντι στους μετανάστες γενικά. Άλλες αναφέρονται στην τραυματική εμπειρία της ανιθαγένειας των παιδιών τους. Κάτω από αυτές τις εμπειρίες αναπτύσσουν την έντονη συνείδηση για την εθνική τους ταυτότητα και τα απειλούμενα δικαιώματά τους σαν πολύτιμες λειτουργικότητες και αποφασίζουν να δραστηριοποιηθούν για τη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας για αυτές και τα παιδιά τους και για την προάσπιση των δικαιωμάτων

των μεταναστών, μεταναστριών, και των παιδιών τους. Γενικά η δραστηριοποίηση σε συλλογικές δράσεις για τα δικαιώματα των μεταναστών, των μεταναστριών και των παιδιών τους, μοιάζει να αποτελεί τον κοινωνικό χώρο στον οποίο η αίσθηση του ανήκειν καθίσταται δυνατή κάτω από συνθήκες έλλειψης δικαιωμάτων, ξενοφοβίας και ρατσισμού.

Η πορεία στη συλλογική δραστηριότητα μέσα από την τραυματική εμπειρία της συλλογικής μοίρας της μεταναστευτικής ομάδας αντικαθρεφτίζεται στις αφηγήσεις και των πιο προνομιούχων, αυτών που επιτυγχάνουν την έξοδο από τις οικιακές υπηρεσίες ή την εργασία στον τομέα της ειδικότητας τους. Αυτές λειτουργούν ως εκπρόσωποι για εκείνες που δεν έχουν φωνή και παραμένουν στο απόλυτο περιθώριο. Αυτού του είδους οι δραστηριότητες αντικατοπτρίζουν τις πολιτισμικές διαπραγματεύσεις/συγκρούσεις που εδραιώνονται για παράδειγμα στο πλαίσιο προσπαθειών για τη διατήρηση της μητρικής γλώσσας ή της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης, τα οποία συνιστούν μέσα για την άρνηση της υπεροχής της κυρίαρχης κουλτούρας ή της επικράτησης των αξιών της χώρας προορισμού. Λαμβάνουν τη μορφή εγκαθίδρυσης δεσμών αλληλεγγύης στο εσωτερικό μιας εθνικής μεταναστευτικής ομάδας, η οποία συχνά μπορεί να αντιμετωπίζει ιδιαίτερες κοινωνικές προκλήσεις συμπεριλαμβανομένου του ρατσισμού ή της έλλειψης δυνατοτήτων μεταφοράς πολιτισμικού κεφαλαίου (Liapi 2008).

Μετανάστριες από την Αφρική, τη Ρωσία, τη Γεωργία και την Αλβανία στο δείγμα μας είναι δραστήριες σε μεταναστευτικές οργανώσεις που προωθούν τα δικαιώματα και την καλλιέργεια της εθνικής ταυτότητας.

ε) Η περίπτωση των μεταναστριών στις οικιακές υπηρεσίες. Η συμπύκνωση της αίσθησης του ανήκειν σε συγκεκριμένες σχέσεις και σύμβολα. Η διάσπαρτη οικογένεια ως εμπόδιο στην ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν

Η αφήγηση της Άντας από τις Φιλιππίνες, κατ' αρχήν εσωτερικής οικιακής βοηθού με δραματικές εμπειρίες εκμετάλλευσης, κατόπιν εξωτερικής, παρουσιάζει την αίσθηση του ανήκειν απόλυτα περιορισμένη στη σχέση της με τον άνδρα της, το σπίτι της και τη μαγειρική της σύμφωνα με τις αρχές στη χώρα καταγωγής, ένα σύμβολο της

δικής της πολιτιστικής προέλευσης και της χώρας της, στην οποία θέλει να επιστρέψει. Παρόμοια περιορισμένη αίσθηση του ανήκειν με περιορισμένες σχέσεις εμφανίζεται στις βιογραφικές αφηγήσεις μεταναστριών στην οικιακή εργασία που έχουν αφήσει τα παιδιά τους στη χώρα προέλευσης. Άλλες εργαζόμενες στις οικιακές υπηρεσίες συνάπνουν μέσα από την συλλογική δράση φιλίες με Έλληνες/-ίδες και αναπτύσσουν μέσα από αυτές τις σχέσεις, την αίσθηση του ανήκειν στο χώρο.

ζ) Θεσμοθετημένα σύμβολα του μη ανήκειν και της ξενότητας

Η Μαρία από μια αφρικανική χώρα εργαζόμενη σε οικιακές υπηρεσίες είναι δραστήρια σε οργάνωση για τα δικαιώματα των μεταναστών/-στριών από τις αφρικανικές χώρες, έχει αρκετές φιλίες με ντόπιους και θεωρεί τον εαυτό της καλά ενταγμένο στην αγορά εργασίας και την κοινωνία. Σημαντική είναι η παρατήρησή της ότι η διαδικασία ανανέωσης της άδειας παραμονής και εργασίας ξαναζωντανεύει την αίσθηση της ξενότητας «Τη στιγμή που... ε... πάω για τα χαρτιά μου τότε νιώθω ξένη!».

11. Μερικές τελικές παρατηρήσεις

Στο πεδίο ένταξης στην αγορά εργασίας μπορέσαμε να ανακατασκευάσουμε τις τυπικές πορείες ένταξης των μεταναστριών. Την τυπική αφετηρία των οικιακών υπηρεσιών, τη δυσκολία υπέρβασης των ορίων αυτού του τομέα και τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για αυτό, τις πορείες των μεταναστριών με επαγγελματική εκπαίδευση και τους παράγοντες που υποστηρίζουν ή εμποδίζουν αυτές τις πορείες, τις πορείες των γυναικών που έγιναν θύμα σωματεμπορίας, καθώς και τις «παρεκκλίνουσες» πορείες των μεταναστριών σε μικρές πόλεις και μικρές τουριστικές κοινότητες.

Η έρευνα μας ανέδειξε ποιοτικούς δείκτες δύσβατης πορείας ένταξης με ατελή αποτελέσματα και υψηλά ψυχικά τιμήματα για τις μετανάστριες με διακρατικά διασπασμένες οικογένειες. Η δομή της ελληνικής οικονομίας με ένα μεγάλο τμήμα άτυπης εργασίας, η αντιφατική μεταναστευτική πολιτική και η μη οργάνωση της δημόσιας διοίκησης

επιτρέπουν περισσότερο στις κάτοχους της ιδιότητας της ομογενούς μια πορεία ένταξης. Αυτές είναι εκείνες που μεταναστεύουν με την οικογένεια τους και διαθέτουν πρόσβαση σε μεγάλα συγγενικά δίκτυα υποστήριξης. Όμως, και αυτή η ένταξη αποδομείται μέσα στη σημερινή βαθιά οικονομική και κοινωνική κρίση. Διαπιστώνουμε κάτω από αυτές τις συνθήκες την προσπάθεια της διακρατικής κοινωνικής ένταξης που αυτονομείται από τους κινδύνους που έφερε και εντείνει η κρίση της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

Διαπιστώσαμε παρ' όλα αυτά διαφορετικές πορείες και στρατηγικές ένταξης στις μεγάλες και στις μικρές πόλεις καθώς και τις μικρές τουριστικές κοινωνίες. Η σημασία της κοινωνικής αναγνώρισης στην καθημερινότητα που είναι δυνατή στις μικρές τουριστικές κοινωνίες αλλά και η δυνατότητα ταύτισης με ένα κοσμοπολίτικο περιβάλλον με προνομιούχους αλλοδαπούς δίνει την εικόνα μιας υποκειμενικά ικανοποιητικής αν και εκεί ατελούς κοινωνικής ένταξης.

Η ανάλυση των πολύτιμων λειτουργικοτήτων ζωής μέσα από τις βιογραφικές αφηγήσεις μας έδωσε τη δυνατότητα να αποτιμήσουμε την κοινωνική ένταξη από τη σκοπιά της μετανάστριας. Η ικανότητα εμπρόθετης δράσης διαφαίνεται μέσα από τις αφηγήσεις ως μια πρώτη και πολύ βασική πολύτιμη λειτουργικότητα ζωής. Όμως και η οικογένεια μοιάζει να είναι η πιο υψηλά ιεραρχημένη από τις πολύτιμες λειτουργικότητες, τόσο ως στόχος της μεταναστευτικής εργασίας, όσο και ως μελλοντικός στόχος επανόρθωσης των συνθηκών ζωής της διακρατικής διάσπασης της οικογένειας που έχει επιβληθεί στην προσπάθεια υπέρβασης οικονομικών δυσκολιών και κρίσης στη χώρα προέλευσης.

Βιβλιογραφία

- Anderson B. (2000), *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*, London, Zed Books.
- Apitzsch U., Inowlocki L., Kontos M. (2008), «The method of biographical policy evaluation», in Apitzsch U., Kontos M. (Hg.), *Self-employment Activities of Women and Minorities. Their Success or Failure in Relation to Social Citizenship Policies*, Wiesbaden, VS Verlag, pp. 12-18.
- Bohnsack R. (1999), «Rekonstruktive Sozialforschung – Einführung», in *Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen, Verlag Leske u. Budrich.
- Esser H. (2001), «Integration und ethnische Schichtung», Arbeitspapier Nr. 40 MZES.
- Esser H. (2009), «Pluralisierung oder Assimilation? Effekte der multiplen Inklusion auf die Integration von Migranten», in *Zeitschrift für Soziologie*, 38 (5), pp. 358–378.
- Giddens A. (1997), *Die Konstitution der Gesellschaft*, Frankfurt/Main, New York, Campus.
- Glaser Barney G. (1978), *Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory*, Valley M., CA, The Sociology Press.
- Glaser, Barney G., Strauss A. (1967), *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago, Aldine.
- Harbison S.F. (1981), «Family structure and family strategy in migration decision making», in De Jong GF, Gardner RW (ed.), *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, New York, Pergamon, pp. 225-51.
- Honneth A. (1992), *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- ILO 1998, GIDA Guide of Gender-Sensitive Indicators, Geneva.
- Karrer D. (2002), *Der Kampf um Integration. Zur Logik ethnischer Beziehungen in einem sozialbenachteiligten Stadtteil*, Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.
- Kontos M. (2013), «Negotiating social citizenship rights of migrant domestic workers: The right to family reunification and family life in policies and debates», in *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39, I.3, pp. 409-424.
- Kontos M. (2014), «Recognition dynamics in a misrecognised job: domestic and care work of migrant women in European countries», IfS Working Paper No 4.
- Kontos M., Shinozaki K., Morokvasic M., Catarino C., Satola A. (2009), «Migrant domestic and care workers», in Kontos M. (ed.), *Integration*

- of Female Migrants in Labour Market and Society. A Comparative Analysis. Final Report of the FeMiPol Project*, online at: http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/femipol_finalreport.pdf.
- Liapi M., Vaiou D. (2010), «Changing patterns of female migration: Greece in a Southern European perspective», in Slany K., Kontos M., Liapi M. (eds), *Women in New Migrations- Current Debates in European societies*, Jagiellonian University press.
- Merton R. (1936), «The unanticipated consequences of social action», *American Sociological Review*, pp. 894-904.
- Schütze F. (1981), «Prozeßstrukturen des Lebensablaufs», in Joachim Matthes, Arno Pfeiffenberger und Manfred Stosberg (Hg.), *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Nürnberg, Verlag der Nürnberger Forschungsvereinigung e.V., pp. 67-156.
- Schütze F. (1983), «Biographieforschung und narratives Interview», in *Neue Praxis*, 3, pp. 283-294.
- Schütze F. (1984), «Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens», in Martin Kohli und Günther Robert (Hg.), *Biographie und soziale Wirklichkeit*, Stuttgart, Metzler, pp. 78-117.
- Suarez-Orozco C. (2009), *Children of Immigration*, Harvard University press.
- Sen A. (1999), *Development as Freedom*, Oxford University Press.
- Simmel G. (1922), *Soziologie, Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* Müncher/Leipzig, Duncker & Humblot.
- Parsons T. (1951), *The Social System*, New York, Free Press.
- United Nations Economic Social Commission for Asia and the Pacific (2004), Concept Note on the Use of Gender Sensitive qualitative Indicators for Monitoring Implementation of the Beijing Platform for Action: <http://www.unescap.org/esid/GAD/Publication/Concept%20Note-Qualitative%20Indicators.pdf>